

N Á R O D O P I S N Á

revue

3 / 2007

**NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2007, ročník XVII
(XLIV. ročník Národopisných aktualit)
VYDÁVÁ Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)**

REDAKČNÍ RADA: Mgr. Jan Blahůšek, PhDr. Hana Dvořáková, doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist,
PhDr. Vlasta Ondrušová, PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Karel Pavlišťík, CSc.,
PhDr. Jana Pospíšilová, doc. PhDr. Daniela Stavělová, CSc., Mgr. Martin Šimša, PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.,
Mgr. Lucie Uhlíková, Ph.D., PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Autoři studií a článků:

PhDr. Karel Altman, CSc. (Etnologický ústav Akademie věd ČR Praha, pracoviště Brno)
PhDr. Blanka Petráková (Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně)
PhDr. Helena Beránková (Etnografický ústav Moravského zemského muzea Brno)
PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (Ústav evropské etnologie Masarykovy univerzity Brno)
Mgr. Alena Dunajová (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně)
PhDr. Marta Pastieriková, CSc. (Slovenské národné múzeum v Martine)
Mgr. Daniel Drápala, Ph.D. (Ústav evropské etnologie Masarykovy univerzity Brno)
Mgr. Martin Šimša (Národní ústav lidové kultury Strážnice)
PhDr. Alena Kalinová (Etnografický ústav Moravského zemského muzea Brno)
PhDr. Eva Večerková, CSc. (Etnografický ústav Moravského zemského muzea Brno)
PhDr. Hana Dvořáková (Etnografický ústav Moravského zemského muzea Brno)

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 28. září 2007

ISSN 0862-8351

N Á R O D O P I S N Á

revue

3/2007

OBSAH

Studie a články

Richard Jeřábek (14. 5. 1931 – 14. 10. 2006) (<i>redakce</i>)	131
Zdroje poznatků o životě a národopisném díle bratří Mrštíků (<i>Karel Altman</i>)	132
Antonín Václavík a Pozlovice (<i>Blanka Petránková</i>)	139
Lokální společenství a fotograf – fotograf a lokální společenství. (Fotoateliér Antonína Koukala v Uherském Ostrohu 1921 – 1956) (<i>Helena Beránková</i>)	146
Moravské Horácko, Hřebečsko a Malá Haná – etnografické oblasti na etnickém a kulturním rozhraní (<i>Miroslav Válka</i>)	153
Lidová architektura nebo lidové stavitelství? Příspěvek k terminologické diskuzi (<i>Alena Dunajová</i>)	162
Komunálne prostredie obce Blatnica (<i>Marta Pastieriková</i>)	166
Pod jménem Valachů a portášů – terminologická rozprava (<i>Daniel Drápala</i>)	170
Masopustní obchůzka „hřebenářů“ – nové aspekty jejího výkladu (<i>Martin Šimša</i>)	178
K výzkumu habánské keramiky v Moravském zemském muzeu před rokem 1945 (<i>Alena Kalinová</i>)	182
Kraslice Růženy Šilarové (<i>Eva Večerková</i>)	188
„Divišov“ – poezie všedního dne (<i>Hana Dvořáková</i>)	191

Společenská kronika

Stanislav Brouček: 60 let (<i>Zdeněk Uherek</i>)	196
Pozdrav Josefu Vařekovi z rodné Moravy (<i>Miroslav Válka</i>)	197
Když rodný kraj je inspirací pro tvorbu... (Jan Pavlík sedmdesátníkem) (<i>Eva Pavlíková Abramuszkinová</i>)	198

Konference

Bulharské studentské etnologické setkání 2007 (<i>Barbora Machová</i>)	200
--	-----

Výstavy

Svět pod sklem – podoby vosku (<i>Daniel Drápala</i>)	201
O výstavě Kraslice z Moravy v Kittsee (<i>Eva Večerková</i>)	202

Festivaly

Gořalka silná, disciplína slabá aneb Rok na vsi ve Vlčnově, Strážnici, Velké nad Veličkou a v Kyjově (<i>Josef Holcman</i>)	203
K dvom vrcholným celoslovenským podujatiam folklorizmu (Šaffova ostroha a DFF Likavka 2007) (<i>Hana Hlôšková</i>)	207

Recenze

G. Welz – R. Lenz (eds.): Von Alltagswelt bis Zwischenraum. Eine kleine kulturanthropologische Enzyklopädie (<i>Zdeněk Uherek</i>)	210
L. Tyllner – Z. Uherek (eds.): Kultura – společnost – tradice I. (<i>Karel Pavlišťík</i>)	211
Slovácko 2006. Společenskovědní sborník pro moravsko-slovenské pomezí (<i>Karel Pavlišťík</i>)	212
I. Dvořáková – K. Homolová – J. Jáchym – M. Stehlíková – A. Turnovec: Spolužáci (<i>Marta Ulrychová</i>)	213
V. Baier: Úsměvy z kraje pod Čerchovem; Muzikantské vzpomínky; Daremný písničky z Chodska (<i>Miriám Sudková</i>)	213

Zprávy

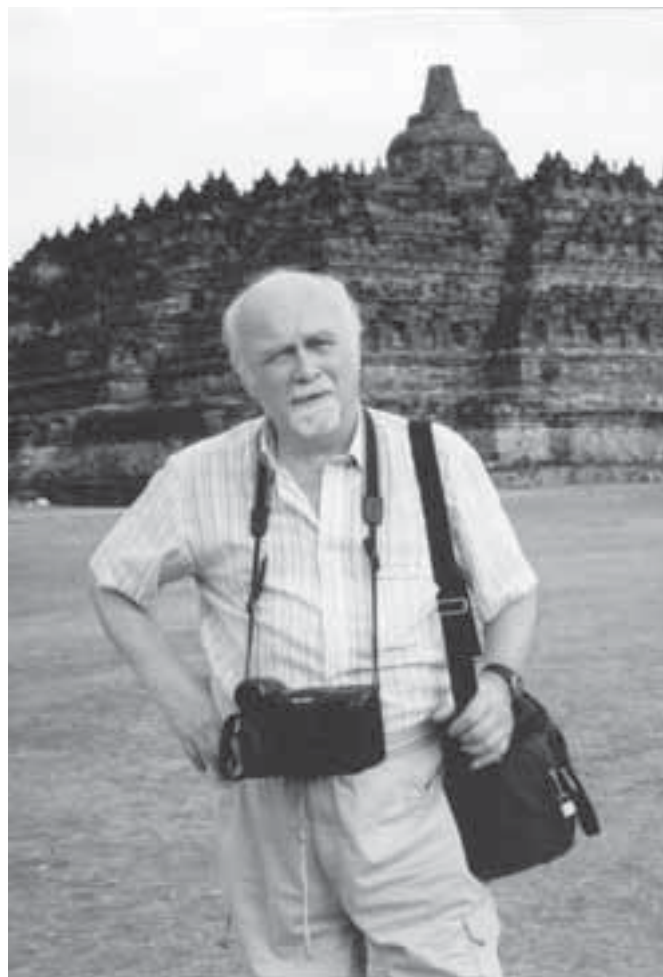
Ceny České národopisné společnosti za rok 2006 uděleny (<i>Miroslav Válka</i>)	215
--	-----

Resumé

216

Letos na podzim to bude právě rok, co nečekaně zemřel v sicilském Palermu profesor etnologie Richard Jeřábek. Byl nejenom vůdčí postavou teoretického rozvoje tohoto oboru u nás ve druhé polovině 20. století, ale svými vědomostmi a rozhledem inspiroval také řadu projektů, které otvíraly dveře etnologického poznání pro širší odbornou i laickou veřejnost. Lze k nim zařadit také časopis *Národopisná revue* (vydáváný dnes Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici), který od roku 1990 nahradil stávající časopis *Národopisné aktuality*. Profesor Jeřábek byl jeden z prvních členů redakční rady tohoto časopisu a jeho studie *Člověk a tradice* otvírala první, zvláštní číslo v roce 1990. Jako autor přispíval zásadními studiemi i drobnými glosami, z nichž mnohé měly polemický ráz a ostrý tón, vždy však přesně vyjadřovaly jádro problému. Velmi podnětné byly jeho připomínky a návrhy nejen k obsahu časopisu, jenž reflektoval zásadní proměny etnologie po roce 1989, ale také k jeho výtvarnému řešení a celkové grafické úpravě, na kterou jako vystudovaný a erudovaný kunsthistorik ani v počítačové éře nikdy nerezignoval. Jeho badatelský zájem byl široký – od témat z teorie a historiografie oboru, národopisné rajonizace, výtvarné lidové kultury, národopisného filmu a fotografie až po problematiku etnik, jež ho zajímala nejen z teoretické stránky sociálního vývoje, ale také pro jejich kulturně historické formování. Svým zahraničním cestám, které absolvoval sám, nebo je připravoval pro své studenty a kolegy, věnoval většinu svého volného času (jen od roku 1990 se v rámci výuky etnologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, kde R. Jeřábek pedagogicky působil od 1953, uskutečnilo dvacet sem zahraničních exkurzí). A zcela jistě se tento zájem odrazil i v jeho poslední, dosud nevydané práci – *Slovníku evropských etnologů*, který připravoval od konce devadesátých let a do nějž včlenil hesla více než 250 osobností oboru z celé Evropy.

Shrnutí díla profesora Richarda Jeřábka zatím bylo nastíněno jen v nekrolozích, které po jeho smrti vyšly, popř. v personální bibliografii z roku 1991 či v almanachu vydaném k 60. výročí Ústavu evropské etnologie v Brně v roce 2006. Na celkové zhodnocení jeho významného přínosu se však teprve čeká.

* * *

Redakce *Národopisné revue* připomíná tuto osobnost české i evropské etnologie speciálně zaměřeným číslem, kde se kolegové profesora Jeřábka, z nichž mnozí byli jeho žáky, svými příspěvky dotýkají badatelských oblastí, jimž se věnoval a které ho zajímaly. Jeho kritické připomínky, tak podnětné pro třibení odborných problémů, si však můžeme již jen domýšlet.

ZDROJE POZNATKŮ O ŽIVOTĚ A NÁRODOPISNÉM DÍLE BRATŘÍ MRŠTÍKŮ

Karel Altman

Z hlediska dějin českého národopisu na Moravě představují Alois a Vilém Mrštíkovi dvě výrazné literární osobnosti, skutečné klasiky českého písemnictví, kteří se však nesmazatelně zapsali též do rozvoje zmíněného vědního oboru. Jejich zvláštní výjimečnost spočívá právě ve spojení obou těchto rovin jejich činnosti, jež se jim podařilo na té nejvyšší umělecké i odborné úrovni.

Alois a Vilém Mrštíkovi pochopitelně nebyli jedinými moravskými spisovateli, jež se nechali ovlivnit lidovou kulturou a kteří zobrazovali život lidu ve svém díle. Už hluboko v 19. století a samozřejmě i v následujících dobách až do dneška tak činili i přečetní další literáti, z nichž k nejlepším patřil Václav Kosmák, Alois Hlavinka, Karel Křen, Jan Vyhlídal, Františka Stránecká, spisovatelé z proslulé Súchovské republiky, Matouš Běňa, Otakar Bystřina, dále třeba Jan Herben, Rudolf Kynčl, Jaroslav Marcha, Viktor Kamil Jeřábek, Čeněk Kramoliš a četní jiní. Mrštíkovi však nad mnohými a možná úplně všemi ostatními českými literáty, kteří kdy zobrazovali život na moravské vsi, vysoko ční exkluzivitou uměleckého zpracování tohoto prostředí, s nímž se mohli z vlastní zkušenosti důkladně seznámit během svého života. Oba byli výtečnými znalci lidové kultury a každodenního života moravského lidu, který důvěrně poznali a mezi kterým žili po dlouhá léta a desetiletí na přelomu 19. a 20. století.

Jde především o prostředí jižní Moravy, o kraj zvaný Hanácké Slovácko, tedy oblast na pomezí regionů Slovácka a Hané; v jedné ze zdejších obcí – v Divákách u Hustopečí – se roku 1889 usadil nejprve Alois Mrštík, jenž byl jmenován správcem místní školy. Poté, co se v Divákách roku 1892 trvale zabydlel i jeho bratr Vilém, se stala tato vesnice jedním z uznávaných center moravské literatury a také kultury. Bratři udržovali přátelské styky s dalšími moravské osobnostmi, do Divák za nimi zajížděli četní moravští a čeští umělci a spisovatelé, kulturní a osvětoví pracovníci, včetně vynikajících osobností, jako byli skladatelé Leoš Janáček a Jaroslav Kvapil, literáti Jiří Mahen, Otakar Bystřina, Stanislav Kostka Neumann, Karel Elgart Sokol, Karel Toman, Josef Holeček, architekt Dušan Jurkovič, literární vědec Miloslav Hýsek, muzikolog Vladimír Helfert a další.¹

Bratři Mrštíkovi nebyli dva, ale čtyři. Lékař Norbert a lékárník František však zůstali ve stínu Viléma a Alois

se, kteří si získali literární jméno. Ovšem oba neliteráti rovněž tíhli k umění, měli nevšední vlohy pozorovatelské a vypravěčské, jak to dokládá třeba dochovaná korespondence.² Ale pro moravský národopis jsou shodou okolností nejdůležitější právě ti z Mrštíků, kteří nejvíce prosluli jako čeští spisovatelé.

Nejstarší z bratrů Mrštíků, Alois (1861 Jimramov – 1925 Brno), bývá ve stručnosti charakterizován jako prozaik a dramatik, autor žánrových obrázků a rozsáhlé kroniky *Roku na vsi*, zaznamenávající realistickou metodou sociální a etické konflikty, lidové tradice a svěbytné kořeny života moravského venkova; též bývá připomínán jako autor cestopisných a memoárových črt a publicista. Coby pedagog pracoval na různých místech jižní Moravy, jmenovitě v Lískovci u Brna, Rakvicích u Břeclavi, Hrušovanech u Brna a v Těšanech, ale největší význam pro jeho život a tvorbu mělo působení v již zmíněných Divákách.³

Právě zde, ale také v předchozích působištích, Alois důkladně studoval venkovské prostředí, sbíral dokumenty vesnického dění i lidového umění, ale začlenil se též do praktického života odvíjejícího se v této sféře, když zdatně udržoval své hospodářství a také se zvláštním zaujetím včelařil. Ale rovněž velkou část svého literárního díla vytvořil právě v Divákách, jejichž prostředí a především tamější lidé výrazně ovlivnili tuto tvorbu. V průběhu tvůrčího nasazení „spolu s kritickým pohledem na sociální a mravní rozpory silily autorovy národopisné a výchovné sklony i úsilí zachytit svěbytnost prostředí a archetypální rytmy venkovského prostředí“.⁴ Svou tvorbu založil Alois na věcném pozorování prostředí a lidí v něm, na plastické kresbě vesnických postav a osobitých figurek a na užití dialektu v dialozích.

Dílo Aloise Mrštíka významně poznamenala tvůrčí součinnost s bratrem Vilémem. V ní usedlejší Alois představoval prvek tradičnější, konkrétnější, systematictější.

Vilém Mrštík byl druhorozeným z bratří (1863 Jimramov – 1912 Diváky u Hustopečí); bývá charakterizován jako prozaik, autor impresionisticky laděných románů, lyrických obrázků z přírody, cestopisných črt a realistických povídek, jako spolutvůrce českého realistického dramatu. V českém písemnictví se etabloval i jako publicista a esejista, je považován za jednoho z čelných

představitelů kritické generace devadesátých let 19. století. Proslul jako temperamentní polemik i schopný organizátor, ale také jako neúnavný bojovník za zachování tradičních hodnot; na přelomu století vedl dlouhou kampaň za záchranu starobylého rázu Prahy, v roce 1900 se stal spoluzakladatelem Klubu za starou Prahu. Neméně byl okouzlen především jihomoravskou i českou přírodou, jeho malířské vidění částečně prostoupilo i realisticky laděné příběhy z moravského venkova, „které tematizovaly sociální a etické konflikty, svéráz moravské vesnice i jeho rozpad a s pozorností k psychologii postav konfrontovaly přirozenost prostých venkovanů s maloměšťáctvím“.⁵

Jak již bylo řečeno, tvorba A. a V. Mrštíků je pro národopisce cenná právě pro své věrné zobrazování reality jihomoravského venkova. Oba bratři ve svém díle – ať už společně, nebo každý zvlášť – bez sentimentu zachycovali různé stránky moravské vesnice, včetně těch bolestných, jako byl zejména rozpad jejích tradičních hodnot, tragické osudy jejích obyvatel; Mrštíkové však zaznamenávali také jejich sílu a svéráz. Dílo obou literátů pak mnohde vykazuje vysoké umělecké kvality, zejména při psychologicky věrném vystižení mentality vesničanů, je ceněno pro smysl pro příznačný detail a pro civilní výraz. Avšak stejně jako literární tvorba Mrštíků zasluhují pozornost historika moravské etnologie i životní osudy obou spisovatelů, z velké části spjaté s jihomoravským venkovem, tedy prostředím tradičně zkoumaném právě národopisci.

Pro zhodnocení obojího pak je nezbytné vyvinout poměrně široce koncipované a také náležitě cílevědomé úsilí, jež vyžaduje důkladnou přípravu. Během ní je nutno vycházet nejen z patřičných historických pramenů, ale také se seznámit s nejdůležitější sekundární literaturou. Náš příspěvek proto chce – v dosti stroze vymezeném prostoru – upozornit alespoň stručně na prameny a literaturu, jež se nám z hlediska našeho bádání jeví jako nejdůležitější.

Zásadní zdroj informací o způsobu poznání lidové kultury a každodenního života moravského lidu obou autorů tvoří pochopitelně přímo jejich literární prozaická a také dramatická tvorba, která se zabývá líčením výjevů z lidového prostředí. Jde zejména o společně napsané drama *Maryša* (1894), povídkové soubory V. Mrštíka *Zlatá nit. (Fragmenty a hrst epigramů)* (1907) a dvojsvazkové *Moje sny. (Pia desideria. Epištoly, úvahy, essa-*

ye, studie, články, kritiky, polemiky i s pamflety) (1902, 1903), dále o soubory A. Mrštíka *Dobrá duše* (1909) a posmrtně vydaný výběr *Nit' stříbrná. (Výlety pod čáru, drobnosti, vzpomínky, črty a poznámky, úvahy a jubilejní články, pletky i pamfletky a všelijaké nápady lepší i horší)* (1926), především pak o kroniku z pera obou bratří *Rok na vsi. (Kronika moravské dědiny)* (1903 – 1904). Vedle těchto titulů však existuje množství různých výborů z díla obou spisovatelů, kde lze najít i texty, předtím publikované pouze v časopisech.

Všechna tato díla je záhodno podrobit pozornému prostudování i důkladně analyzovat jejich obsah, v němž jsou zastoupeny z hlediska národopisu pozoruhodné reálie. Nadto jsou v rámci těchto knih často publikovány i úvody, doslovy a také různé vysvětlivky a poznámky z pera jejich editorů a vydavatelů, případně jiných osobností, které leckdy přinášejí velmi důležité rozborů těchto děl, rozmanité postřehy i jinde neuváděné informace, vztahující se k životu a dílu bratří Mrštíků i k obecnému dění v době, v níž oba autoři žili a tvořili. Proto se jeví jako nezbytné seznámit se s různými vydáními téhož titulu z pera obou literátů, jak postupně vycházela, třeba i v dosti rozdílných dobách. Někdy jsou ovšem tyto doplňkové texty anonymní, neboť jejich autor není – z nám neznámých důvodů – podepsán a jeho jméno není uvedeno ani v tiráži knihy. Právě takovou poznámku najdeme například ve vydání souboru *Povídky a obrazy V. Mrštíka*, publikovaném v roce 1949 v Praze ve vydavatelství Vyšehrad.

Neméně důležité jsou pro nás soupisy značně rozsáhlých pozůstalostí obou bratří, jež jsou uloženy v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (LA PNP) v Praze. Autorem těchto soupisů je Vladimír Hellmuth-Brauner, jež je vydal společně v jednom svazku nákladem zmíněné instituce v roce 1968. Nesou proto titul *Vilém Mrštík (1863 – 1912), Alois Mrštík (1861 – 1925). Literární pozůstalost*. Do této pozůstalosti jsou včleněny korespondence a osobní doklady dalších dvou bratří, Norberta Mrštíka a Františka Mrštíka, dále dopisy a doklady Aloise Mrštíka staršího a jeho manželky, ženy spisovatele Aloise Mrštíka Marie a jejich syna Karla Mrštíka, Boženy Mrštíkové, manželky Viléma, Augusty Šebestové, tety Mrštíků a národopisné spisovatelky, a jiných příbuzných rodiny. Zejména přijatá korespondence bratří Mrštíků je velmi obsáhlá, přičemž tvoří jeden celek, neboť není rozdělena zvlášť na Aloisovu a Vilémo-

vu. Nebylo totiž možno rozlišit, komu byla adresována, neboť se nezachovaly obálky dopisů; ostatně mnoho dopisů bylo zasláno oběma. Korespondence odeslaná je přirozeně daleko chudší. Většina dopisů Mrštíků jiným adresátům je v pozůstalosti těchto osobností nebo se dosud nalézá v soukromém majetku. Obsáhla je též rukopisná pozůstalost obou bratří, členěná na práce společné a pak zvláště Aloise i Viléma. Pozůstalost obou bratrů je uložena v 38 krabicích. Obsahuje kromě korespondence a rukopisů různé dokumenty, rodinné písemnosti a doklady, novinové výstřižky, fotografie, opisy korespondence a různá varia.⁶

K předběžné orientaci po literatuře a tiskem vydaných pramenech slouží bibliografické soupisy patřičných publikačních počínů, ovšem v případě bratří Mrštíků jsou takové seznamy k dispozici pouze částečně. Brněnská knihovna Jiřího Mahena vydala v roce 1975 medailon s bibliografií nejstaršího z bratří, nazvaný *Alois Mrštík. 14. 10. 1861 – 24. 2. 1925*. Dvě personální bibliografie A. Mrštíka vydala Milada Holánková (1987, 1990), Jarmila Šteflíčková pak publikovala nákladem brněnské knihovny Jiřího Mahena stať a soupis bibliografie v knize *Vilém Mrštík beletrista* (1987).

Velké množství bibliografických údajů však obsahují velmi pečlivě zpracovaná hesla obou literátů v *Lexikonu české literatury*, jejichž autorem je Luboš Merhaut.⁷ Samostatný oddíl prací o bratřích Mrštících najdeme i v publikaci *Bibliografie okresu Břeclav*, kterou sestavili Miloš Papírník a Ludislava Šuláková (Brno 2002). Oddíl prací o Mrštících je přiřčeněn k soupisu prací o obci Diváky, tedy významné lokalitě, kde bratři dlouhá léta žili, působili a literárně tvořili. Kupodivu není jediné zmínky o Mrštících v soupisu literatury ze stejné řady bibliografií, ve svazku *Bibliografie okresu Brno-venkov*, konkrétně u soupisu literatury o obci Těšany, kde oba bratři rovněž žili a pracovali.

Literaturu a tiskem vydané prameny k životu a dílu bratří Mrštíků pak obsahuje i výběrová bibliografie *Podíl národopisu na rozvoji české národní společnosti na Moravě (do roku 1918)*, vydaná v roce 2005.⁸

K poznání životních osudů i okolností vzniku tvorby bratří Mrštíků vydatně slouží jejich vydaná korespondence, ať už vzájemná, s příbuznými, anebo ta vedená s různými jinými osobnostmi české literatury, umění, kultury i politického života, případně s dalšími osobami. Můžeme zde konstatovat, že vskutku nebývalé množství

korespondence, kterou Mrštíkové vedli, do značné míry vyplývalo právě z jejich dosti odloučeného působiště, kde dlouhý čas žili; do Divák se totiž cestovalo poněkud obtížně a s jistou časovou náročností, nejlépe po železnici do stanice Těšany, ale odtud pak už jen pěšky anebo na voze. Fungovalo však pravidelné poštovní spojení, kterého Mrštíkové bohatě využívali.

Korespondence odeslaná bratry Mrštíky se zachovala především v pozůstalostech adresátů, jimž byly ony dopisy či dopisnice, lístky a jiné vzkazy doručeny, a tudíž je poněkud rozptýlena v rozmanitých fondech. Značná část této korespondence byla přesto probádána odborníky a také vydána tiskem, ať už v různých periodikách anebo v rozličných sbornících, či dokonce knižně.

Můžeme obecně konstatovat, že výrazný podíl na obsahu této epistolární komunikace obvykle tvoří líčební okolností literární tvorby obou autorů, beletristické i dramatické, která mají pro národopisce leckdy spíše vedlejší, doplňkový význam, pokud se ovšem nejedná o zmíněné práce výrazně ovlivněné lidovou kulturou. Proto i etnolog musí přihlídnout k jejich obsahu a nebo je naopak důkladně prostudovat, především pak v tom případě, kdy adresátem je osobnost spjatá s rozvojem českého národopisu. Tak kupříkladu spisovatel Antonín Veselý našel v meziválečném období v obsáhlé pozůstalosti Františka Adolfa Šuberta, uložené v Národním muzeu v Praze, množství dopisů bratří Mrštíků, z nichž většina je ovšem psána a ostatní aspoň koncipovány pouze V. Mrštíkem. Tyto dopisy s doslovem vydavatele pak publikoval Veselý v roce 1931 na pokračování v časopisu Kolo, což byl nejvýznamnější list sdružení Moravské kolo spisovatelů.⁹

Jiný významný badatel, jenž velkou část svých vědeckých aktivit zasvětil právě Mrštíkům, Jan Skutil, pak na základě studia korespondence bratří Mrštíků s další výraznou osobností, zabývající se národopisem, totiž s ředitelem Vesny Františkem Marešem, ale také jinými ctiteli lidové kultury, sepsal studii *Příspěvky k diváckému působení bratří Mrštíků. (Z korespondence bratří Mrštíků s Fr. Marešem a zastupujícími učiteli na divácké škole)*.¹⁰

Můžeme v této souvislosti zmínit i publikační počín hudebního historika a folkloristy Jana Racka, který vydal roku 1940 studii *Bratři Mrštíkové a jejich citový vztah k Leoši Janáčkoví a Vítězslavu Novákoví*, s podtitulem *Prst vzpomínek a dopisů*. Jak je zřejmé již z podtitulu,

Racek se opíral především o vlastní zážitky, stejně jako o vzájemnou korespondenci těchto osobností, která pak – otištěna v doslovném znění a bohatě komentována – tvoří více než nadpoloviční část rozsahu knihy.¹¹

Na vydávání korespondence, kterou vedli Mrštíkové s jinými literáty, se v průběhu dlouhých desetiletí 20. století zaměřili především Josef a Jan Skutilové, oba – otec i syn – vynikající znalci díla bratří Mrštíků a nad jiné agilní editoři jejich epistolární komunikace.

Josef Skutil uveřejnil v roce 1937 několik dopisů adresovaných Vilému Mrštíkovu v časopisu Kolo,¹² o dva roky později otiskl v prostějovském listu Kulturní zprávy ukázky z korespondence básníka Petra Bezruče s Aloisem Mrštíkem.¹³

Jan Skutil pak i v tomto ohledu kráčel v přísloušných šlépějích svého otce. V roce 1961 publikoval v Časopisu slezského musea stať *Korespondence bratří Mrštíků s ostravskými a slezskými spisovateli*¹⁴ a v roce 1984 uveřejnil v časopisu Středisko korespondenci spisovatele Svatopluka Čecha s bratry Mrštíky, jež se týkala především vydání prózy *Rok na vsi*, tehdy ještě otiskované na pokračování v časopisu Květy v letech 1898 – 1904.¹⁵

Zřejmě nejrozsáhlejší výbor z korespondence obou bratří byl knižně vydán v publikaci *Nedosněné sny. (Korespondence bratří Mrštíků)*, která vyšla v Praze roku 1978 díky Rudolfu Havlovi a Ladislavu Kuncířovi, kteří ji vybrali a uspořádali. Výbor obsahuje rodinnou korespondenci Mrštíků, dále korespondenci Viléma s Antonínem Štolcem, rodinným přítelem, a také jeho korespondenci s literátem Ladislav Quisem, cennou úvodní studii *Hodnoty bratrství* od Jaroslavy Janáčkové a vedle obrazových příloh a jiného aparátu také velmi důležité vysvětlivky.¹⁶

Velmi cenným pramenem pro bádání o životě a díle obou klasiků literatury a současně osobností moravského národopisu jsou vzpomínky pamětníků, ať už publikované časopisecky, v krátkých statích v různých sbornících anebo v ucelených knižních memoárech. Jak se zdá, existující vzpomínky na Mrštíky byly vzhledem k jejich atraktivnosti z velké části zveřejněny tiskem. Na bratry samozřejmě vzpomínali především jejich příbuzní a nejbližší přátelé.

Z proveniencí nejbližších příbuzných zřetelně vynikají memoáry Boženy Mrštíkové, manželky Vilémovy, jež je autorkou rozsáhlých *Vzpomínek*, které se dočkaly

několika vydání. První vydání, sestávající z šesti samostatných svazků, bylo publikováno postupně v letech 1933 – 1938,¹⁷ další vydání bylo třisvazkové a vyšlo v letech 1940 – 1946,¹⁸ a konečně ve dvou svazcích v roce 1950.¹⁹

B. Mrštíková je však autorkou i dalších samostatných knih, v nichž vzpomíná na oba spisovatele. V roce 1923 vydala publikaci *Jak Vilém Mrštík včelařil. (Několik vzpomínek)* (Olomouc 1923), na kterou o dvacet let později navázala dílem *Mrštíkovi včely* (Praha 1943). Kromě toho už v roce 1942 vydala knihu *Mrštíkové*.

Výtečné memoáry podnítily rovněž nemalý zájem o osobnost samotné autorky. Jde zejména o stať z pera jednoho z nejzasvěcenějších literárních historiků na Moravě Miloslava Hýska, jenž publikoval hodnotící studii *Vzpomínky choti Viléma Mrštíka* nejprve v listu Venkov roku 1937, ale už záhy (roku 1940) ji zařadil do souboru svých studií *Literární besedy*, kde je podstatně dostupnější.²⁰ Ve válečných letech zaznamenal své rozhovory s Boženou Mrštíkovou Jan Drábek, které pak publikoval knižně pod názvem *Z hovorů s paní Boženou Mrštíkovou (1942 – 1945)* (Loštice 1945). Později o B. Mrštíkové publikoval vzpomínkové stati (jakož i nekrolog) Jan Skutil.²¹ V polovině osmdesátých let 20. století o ní psal i Václav Stratil, jenž v časopisu Středisko v roce 1985 uveřejnil stať *Věrná strážkyně odkazu Viléma Mrštíka*.²² Četné další doklady zájmu o tuto osobnost české literatury podává heslo v *Lexikonu české literatury*, které zpracovala brněnská literární historička Sylva Bartůšková.²³

Na bratry Mrštíky vzpomínali i jejich kolegové literáti, zejména pak ti, kteří patřili k jejich blízkým přátelům. Často tak činili při pojednáních o jejich dílech, které jako obdobní tvůrci uměli posoudit velmi zasvěceně. Dokládají to velmi přesvědčivě třeba rozsáhlé seznamy takových textů v již zmíněných heslech obou bratří v *Lexikonu české literatury*, jejichž autorem je Luboš Merhaut. Takových statí však nalézáme porůznu i leckde jinde. Jedním ze zde neuvedených byl například Jaroslav Marcha, jenž do svého souboru próz, povídek a portrétů nazvaných *Potopený svět* zařadil i stati *Mrštíci a Poslední cesta Aloise Mrštíka*.²⁴ Poněkud svéráznou metodou pak zobrazil V. Mrštíka spisovatel Josef Furch v kronice *Brněnský drak*, v níž zpracoval vlastní vzpomínky na dětství a na dobu studií v Brně.²⁵

Vedle mnoha literárních souputníků vzpomínali na bratry Mrštíky i prostí lidé z kraje, kde oba literáti působili

li. Literárně zpracovat své vzpomínky dokázal například Josef Ondra, který roku 1949 publikoval v časopisu Masarykovou stopou stať *Jak jsme včelařili s diváckými Mrštíky*,²⁶ Aloisův dávný žák Emanuel Havelka už o rok dříve uveřejnil v tomtéž listu vzpomínku *Ve škole u Aloise Mrštíka*.²⁷ Takových vzpomínkových statí různého rozsahu je ovšem roztroušeno zejména v různých regionálních, kulturních a vlastivědných časopisech značné množství.

Literární dílo i životní osudy bratří Mrštíků však nebyly reflektovány pouze pamětníky, kteří o nich zanechali svá svědectví. Zabývali se jimi také četní odborníci, badatelé z různých vědních disciplín, kteří tak ovšem činili s různou mírou zaujetí i odborných schopností. Byly však mezi nimi i přečetné vynikající osobnosti, skuteční profesionálové svých oborů.

Vylíčení života obou bratří a zhodnocení jejich díla se věnovali v prvé řadě literární vědci, historikové a kritici. Vedle téměř nepřeberného množství studií a článků, zpráv a recenzí bylo o Mrštících publikováno i několik různě rozsáhlých samostatných knih z pera těchto odborníků. O literárně plodných bratrech bylo pojednáno buď o každém zvlášť, anebo současně, což nepřekvapuje vzhledem ke skutečnosti, že se často vzájemně ovlivňovali a mnohá díla psali společně.

Tak například roku 1941 vydal profesor literatury Univerzity Karlovy Miloslav Hýsek, přední český literární historik, akcentující zejména slovesnou provenienci z Moravy, samostatnou publikaci *O Josefu Holečkovi, O bratrech Mrštících*, sestávající ze dvou „proslovů“ (jak se výslovně pravilo v podtitulu), z nichž druhý byl věnován diváckým literátům.²⁸ Ale také v poválečném období bylo věnováno bratrům Mrštíkům nemálo pozornosti ze strany literárních odborníků. V roce 1963 vydal Vladimír Justl v knižní podobě hutnou studii nazvanou prostě *Bratři Mrštíkové* (Praha 1963).

Jak se zdá, z obou bratrů přitahuje větší pozornost literárních vědců přece jen Vilém, jehož dílo se může jevit jako atraktivnější a jeho životní osudy podstatně pestřejší a dramatičtější než jeho staršího sourozence Aloise. Tak Emanuel Havelka vydal knihu *I princezny mají děti*, s podtitulem *O Vilému Mrštíkovi a jeho Pohádce máje* (Praha 1947), v sedmdesátých letech vyšla zasvěcená publikace Bedřicha Slavíka *Důvěrný pohled na Viléma Mrštíka* (Opava 1971), později publikovala Jarmila Šteflíčková knižně studii *Vilém Mrštík beletrista* (Brno 1987)

a zatím poslední velkou prací o tomto spisovateli představuje kniha Radka Pytlíka *Vilém Mrštík s podtitulem Osud talentu v Čechách* (Praha 1989). A. Mrštíkovi věnoval už ve dvacátých letech samostatnou knihu Adolf Veselý, nazvanou *Alois Mrštík, člověk a dílo* (Vyškov 1925).

Zvláštní pozornost věnoval bratřím Mrštíkům Jan Skutil, jenž se nezabýval pouze vydáváním jejich korespondence, ale také psal literárně historické a literárně teoretické studie. S pozoruhodným zaujetím se zaměřil zejména na literárně teoretickou analýzu některých atributů (jmen, postav, etnografik atd.) nejslavnějšího (a z hlediska národopisu nejvýznamnějšího) díla obou bratří – kroniky moravské dědiny *Rok na vsi*. Skutil nejprve zaměřil svou pozornost na samotné okolnosti geneze tohoto monumentálního díla, aby výsledky svého bádání publikoval už roku 1957 ve stati *Olomoucké kořeny Mrštíkových Roku na vsi*.²⁹ I v následujících letech pak sledoval vývoj např. některých dílčích součástí tohoto rozsáhlého díla, jak se jejich znění měnilo v průběhu času, kdy doznalo několika způsobů publikování – nejprve v časopisech a posléze v knižním celku.³⁰ Dále podrobil analýze například místní, pomístní a osobní jména v této knize,³¹ poté se věnoval zkoumání jednotlivých dílčích úseků neboli „povídek“ zařazených do této rozsáhlé epopoje, zejména těch pojednávajících o atraktivních jevech z oblasti lidového života, například o slováckém jarmarku³² a o hodech.³³ Dále se zaměřil na analýzu některých výrazných, ale i marginálnějších postav z děl Mrštíků, opět především z kroniky *Rok na vsi*.³⁴ Výsledky svého mnohaletého důkladného bádání shrnul ve velmi rozsáhlé a hutné studii *Rok na vsi jako problém ediční a literárněgenetický*.³⁵

Značné množství hodnotících soudů pojednávajících o životě a díle bratří Mrštíků bylo zveřejněno ve statích a zejména různých knižních publikacích věnovaných lokalitě, v níž oba autoři strávili nejdůležitější tvůrčí léta, vesnici Diváky u Hustopečí.

Jde například o sborník *Bratři Mrštíkové a Diváky* (Mikulov 1966), který obsahuje studii významného brněnského literárního vědce Štěpána Vlašína *Bratři Mrštíkové a Diváky*, dva příspěvky Jana Skutila – *Rodinná mrštíkovská korespondence a Mrštíkovská korespondence s předními českými a moravskými literáty*, dále společně pojednání Jana Skutila a Jiřího Heka *Památník bratří Mrštíků v Divákách* a konečně dvě slovníková hesla, věnovaná zvlášť každému z obou literátů, z pera Š. Vlašína.

Úvodní příspěvek ze zmíněného sborníku Š.Vlašina pak v mírně pozměněné verzi vyšel samostatně v podobě brožurky *Památník bratří Mrštíků Diváky*, kterou v roce 1973 vydalo Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Brně pro instituci uvedenou v titulu díla.

Rozsáhlé pojednání o působení Aloise a Viléma v této malebné vsi najdeme ale především v moderní monografii *Diváky*, vydané pod vedením Františka Čapky v roce 1987. Její podtitul – *Z dějin Habrůvky bratří Mrštíků* – sám o sobě přesvědčivě dokládá pozornost, jakou autoři knihy věnovali těmto klasikům, zejména pak Jan Skutil v kapitole – opět s příznačným názvem – *Obraz Divák do konce první světové války (na pozadí mrštíkovského Roku na vsi)* a také – byť pouze v menší míře – Hana Dvořáková v kapitole či spíše v samostatné etnografické studii *Diváky a lidová kultura*. Také jedna z příloh knihy, a to příloha dosti rozsáhlá a hutná, opět z pera J. Skutila, hodnotí a bohatě cituje korespondenci psanou do Divák bratřím Mrštíkům. Dodejme jen, že tato kniha byla kladně recenzována Ivanem Štarhou, předním moravským historikem a archivářem, v ročence Jižní Morava roku 1980.

Stati rozličného rozsahu, pojednávající o různých aspektech díla i životních osudech bratří Mrštíků, však jsou – ostatně stejně jako vzpomínkové články a črty – roztroušeny v rozmanitých časopisech, především kulturních a vlastivědných, místních, oblastních i nadregionálních. Například v roce 1980 publikoval Libor Hlaváček v ročence Jižní Morava drobný článek nazvaný *Neznámý Alois Mrštík*, v němž uvádí pozoruhodnou skutečnost, že jen souhrou osudu působištěm literáta zůstaly Diváky a nestaly se jím Velké Němčice, kam si roku 1895 podal žádost o přeložení. Kronika *Rok na vsi*, pojednávající o Divákách, tak možná mohla – pokud by

vůbec vznikla – líčit dění v jiné obci.³⁶ Z vyhraněné národopisných pozic pak v roce 1984 hodnotila úlohu druhorozeného z bratřů Mrštíků etnografka Hana Dvořáková v pojednání *Vilém Mrštík a lidová kultura*.³⁷

Hodnotící stati byly publikovány mj. také při různých vhodných příležitostech, například při výročních narozenin obou klasiků, ať už za jejich žití anebo posmrtně. Můžeme k nim přiřadit i díla psaná tou nejsmutnější literou – nekrology. Uvedme zde alespoň pozoruhodný nekrolog z pera předního literárního historika Moravy Miloslava Hýska, který uveřejnil stať *Za Aloisem Mrštíkem* nejprve v roce 1925 v pražském deníku *Národní listy* a posléze – roku 1940 – v již také zmiňovaném souboru svých statí *Literární besedy*.³⁸

Dodejme jen, že zvláště tragická smrt Vilémova se mnohým stala podnětem ke zkoumání osudů jeho i jeho nejbližších, jakož i prostředí, v němž žili.

Víceméně letný výčet zmíněných zdrojů poznatků o životě a díle Aloise a Viléma Mrštíků, který jsme mohli v tomto vymezeném prostoru podat, zdaleka není úplný, vyčerpávající. Pramenů i sekundární literatury o obou klasikách české literatury a současně osobností moravského národopisu je neskonale větší množství a při postupném studiu jejich tvorby i životních osudů nalézáme neustále další a další doklady, třeba už dávno zapomenuté, zaváté časem, anebo naopak zasuté pod vysokými nánosy informací různého druhu, shromážděných několika generacemi znalců obou osobností. Proto zakončeme naše pojednání dodatečným upozorněním na skutečnost, že různě rozsáhlé i závažné studie či medailony zasvěcené Mrštíkům obsahuje snad každý přehled dějin české literatury, každá učebnice našeho písemnictví přelomu 19. a 20. století a kdejaká literární rukověť, o slovnících českých spisovatelů ani nemluvě. Ani tím však nejsou tyto zdroje informací vyčerpány.

POZNÁMKY:

1. Im (L. Merhaut): *Alois Mrštík*. In: Lexikon české literatury. Díl 3, svazek I, M – O. Praha: Academia 2000, s. 344; Šteflíčková, J.: *Vilém Mrštík beletrista*. Brno: Knihovna J. Mahena 1987, s. 14.
2. Srov. Janáčková, J.: *Hodnoty bratrství*. In: *Nedosněné sny*. (Korespondence bratří Mrštíků). Praha: Odeon 1978, s. 7.
3. Im (L. Merhaut): *Alois Mrštík*, c. d., s. 344.
4. Tamtéž, s. 345.
5. Im (L. Merhaut): *Vilém Mrštík*. In: Lexikon české literatury. Díl 3, svazek I, M – O. Praha: Academia 2000, s. 348 – 349.

6. Hellmuth-Brauner, V.: *Vilém Mrštík (1863 – 1912), Alois Mrštík (1861 – 1925)*. Literární pozůstalost. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví 1968.
7. Im (L. Merhaut): *Alois Mrštík*, c. d., s. 344 – 347, týž: *Vilém Mrštík*, c. d., s. 348 – 354.
8. Altman, K.: *Podíl národopisu na rozvoji české národní společnosti na Moravě (do roku 1918)*. Výběrová bibliografie. Brno: Etnologický ústav Akademie věd České republiky 2005, s. 122 – 115.

9. Z dopisů bratří Mrštíků F. A. Šubertovi. Kolo 1931, s. 7 – 8, 41 – 42, 75 – 76, 92, 126 – 129.
10. Od Hradské cesty 1964, s. 37 – 43.
11. Racek, J.: *Bratři Mrštíkovi a jejich citový vztah k Leoši Janáčkoví a Vítězslavu Novákoví. (Hrst vzpomínek a dopisů)*. Brno: Moravské kolo spisovatelů 1940.
12. Skutil, J.: *Několik dopisů Vilému Mrštíkovi*. Kolo 7, 1937, s. 134 – 137.
13. Skutil, J.: *Z korespondence Bezručovy s Aloisem Mrštíkem*. Kulturní zprávy 5, 1939, s. 82 – 85.
14. Skutil, J.: *Korespondence bratří Mrštíků s ostravskými a slezskými spisovateli. (K stému výročí narození Aloise Mrštíka)*. Časopis Slezského musea (vědy historické) 10, 1961, s. 132 – 133.
15. Skutil, J.: *Korespondence Svatopluka Čecha s bratry Mrštíky o vydání Roku na vsi ve Květech z let 1898 – 1904*. Středisko 67, 1984, s. 37 – 44.
16. *Nedosněné sny. (Korespondence bratří Mrštíků)*. Praha: Odeon 1978.
17. Mrštíková, B.: *Vzpomínky*. 1. sv. Olomouc: Nákladem autorky 1933, 2. sv. Olomouc: Nákladem autorky 1934, 3. sv. Olomouc: Nákladem autorky 1935, 4. sv. Olomouc: Nákladem autorky 1935, 5. sv. Olomouc: Nákladem autorky 1936, 6. sv. Olomouc: Nákladem autorky 1938.
18. Mrštíková, B.: *Vzpomínky*. Část 1. Praha: F. Borový 1940; Část 2. Praha: F. Borový 1942; Část 3., Praha: F. Borový 1946.
19. Mrštíková, B.: *Vzpomínky*. 1. sv. Praha: Vyšehrad 1950, 2. sv. Praha: Vyšehrad 1950.
20. Hýsek, M.: *Literární besedy*. Praha: Topičova edice 1940, s. 151 – 156.
21. Skutil, J.: *Božena Mrštíková – osmdesátiletá*. Vlastivědný věstník moravský 11, 1956, s. 30 – 35; týž: *Památce Boženy Mrštíkové – doplňky jejich Vzpomínek*. Vlastivědný věstník moravský 38, 1986, s. 56 – 57; týž: *Za Boženou Mrštíkovou*. Vlastivědný věstník moravský 13, 1958, s. 193.
22. Stratil, V.: *Věrná strážkyně odkazu Viléma Mrštíka*. Středisko 67, 1984, s. 93 – 96.
23. sb (S. Bartůšková): *Božena Mrštíková*. In: Lexikon české literatury. Díl 3, svazek I, M – O. Praha: Academia 2000, s. 354 – 355.
24. Marcha, J.: *Potopený svět*. Brno: Družstvo Moravského kola spisovatelů 1949, s. 187 – 192, 322 – 323.
25. Furch, J.: *Brněnský drak*. Praha: F. Topič 1931, s. 61 – 64.
26. Masarykovou stopou 3, 1949, s. 46 – 48.
27. Masarykovou stopou 2, 1948, s. 58 – 60.
28. Hýsek, M.: *O Josefu Holečkovi, O bratřích Mrštících. (Dva proslovy)*. Praha: Národní rada česká 1941.
29. *Zprávy KVM Olomouc č. 72*. Olomouc: Krajské vlastivědné muzeum 1957, s. 78 – 79.
30. Skutil, J.: *Vývoj textu povídky Satanáš v Roku na vsi bratří Mrštíků*. Vlastivědný věstník moravský 36, 1974, s. 302 – 306; týž: *Vývoj textu dvou odvedeneckých povídek z Roku na vsi*. In: Vlastivědná ročenka Okresního archivu Blansko 1972, s. 57 – 71.
31. Skutil, J.: *Místní, pomístná a osobní jména v mrštíkovském Roku na vsi. (Na okraj otázky onomastika v literárním díle)*. Od Hradské cesty 1968/69, s. 93 – 95.
32. Skutil, J.: *Mrštíkovský slovácký jarmark a jeho textové proměny*. Slovácko 16/17, 1974/75, s. 35 – 41.
33. Skutil, J.: *Popis slováckých hodů v mrštíkovském Roku na vsi*. Slovácko 18/19, 1976/1977, s. 97 – 106.
34. Skutil, J.: *Postava Cyrila Rybáře z Roku na vsi bratří Mrštíků*. Jižní Morava 10, 1974, sv. 1, s. 161 – 166; týž: *Vedlejší hrdinové mrštíkovského „Roku na vsi“*. Od Hradské cesty 1986 – 1988, s. 47 – 55.
35. Vlastivědná ročenka Okresního archivu Blansko 1976, s. 3 – 80.
36. Hlaváček, L.: *Neznámý Alois Mrštík*. Jižní Morava 1980, sv. 1, s. 200 – 201.
37. Dvořáková, H.: *Vilém Mrštík a lidová kultura*. Malovaný kraj 20, 1984, č. 5, s. 17.
38. Hýsek, M.: *Literární besedy*, c. d., s. 146 – 151.

Summary

Source of knowledge on the life and works of Brothers Mrštík

Brothers Alois and Vilém Mrštík are two noticeable literature personalities who made their indelible mark in the development of ethnography and folkloristic, inter alia. Their exceptionality consists just in connection of two activity levels, which turned out well on the highest artistic and professional level. With the exclusivity of their literary adaptation of the environment, they could know during their lives, they dominate all other writers who presented the life in the Moravian country. Both of them were excellent experts in folk culture and life of Moravian folk at the turn of the 19th and 20th centuries, especially because of their work at Diváky near Hustopeče where their most important works, including the chronicle Rok na vsi (A Year in the Village) came into being. To evaluate the literary production and the fames of the Mrštíks requires widely conceived endeavour, beginning from the study not only of the corresponding historical resources, but also of the most significant secondary literature. Our contribution calls attention to both.

Key words: Southern Moravia, history of ethnography, Czech literature, folk culture in books of fiction, Vilém Mrštík, Alois Mrštík

ANTONÍN VÁCLAVÍK A POZLOVICE

Blanka Petráková

Antonín Václavík, významný moravský národopisec, zakladatel etnografického semináře na brněnské Masarykově univerzitě, pocházel z Pozlovic, kde se narodil 12. července 1891 jako nejmladší dítě v zemědělské rodině Josefa Václavíka. Dětství a mládí strávené v Pozlovicích u Luhačovic významně ovlivnily jeho životní cestu.

Obec Pozlovice, o níž známe první písemnou zmínku z roku 1287, byla důležitým církevním centrem a svým významem po dlouhou dobu daleko předčila blízké Luhačovice, jež k ní byly až do roku 1784 přifařeny. Po celé 16. století byly Pozlovice pod správou světlovského panství a pozlovická fara i s kostelem a školou pod vlivem českého reformačního hnutí. Ze zdejších kazatelů vynikli především Jan Kryšpín Vodňanský. Reformační ráz obce byl plně respektován i majiteli světlovského panství, kteří neobsazovali fary katolickými knězi. Hanuš Petřvaldský dokonce podmínil prodej světlovského panství v roce 1613 požadavkem, aby na pozlovickou faru byli dosazováni vždy kazatelé evangelického náboženství. Bílou horou skončilo období vzájemného respektu. Roku 1624 byli ze země vypovězeni všichni evangeličtí kazatelé a obyvatelstvo bylo pokatoličťováno. Obnoveným zřízením zemským pro Moravu z roku 1628 byla v zemi až do pádu habsburské monarchie tolerována jediná, katolická církev. V roce 1633 byly Pozlovice s dalšími obcemi odděleny od světlovského panství a připojeny k luhačovickému panství pod správou rodu Serényi. Za císařovny Marie Terezie byly povýšeny na městečko s tržním právem. V roce 1930 zde žilo 686 obyvatel římskokatolického vyznání, 28 evangelického a 4 obyvatelé izraelského vyznání, 17 obyvatel bez vyznání. Většina občanů, kteří se hlásili k evangelickému vyznání, pocházela z rodu Václavíků.

Václavíkovi patřili k nejstarším rodinám usazeným v Pozlovicích. Jak dokazují výpisy z rustikálních katastrů a lánských rejstříků, Ondra Václavík a Ondra Bodu drželi společně půllán v Pozlovicích již v roce 1670. Jedna větev rodiny přišla do Pozlovic v první polovině 18. století z Fryštáku. Řehoř Václavík a Martin Bártek vlastnili roku 1752 spolu 8 kusů rolí o rozloze 61 celých a 4/8 měřic, 15 a 4/8 měřic pustých polí, 2 celé a 4/8 měřic zahrad a louky na 6 vozů sena. Podle záznamů z let 1849, 1858 a 1859 byl grunt později rozdělen na jeden půllán a dva čtvrtlány. Ke gruntu náležela pole v tratích Za Humny, Na

Záchrastí, nivy Na Lukách, Za Kostelem, pustá pole Za Humny a Na Záchrastí, V Zásadách, Pod Vršky, V Brabcoch a louky Pod Jestřábím, Na Běstách a Na Říkách.

Josef Václavík (1846 – 1930), syn Jana Václavíka a Marie Valeriánové, patřil k větším pozlovickým sedlákům. Roku 1871 se oženil s Annou Martincovou (1849 – 1923). Vychovali šest dětí, nejstarší byl Josef (1872), potom Anna (1873), Anežka (1879) a Vincenc (1882). Páté dítě, František, brzy po narození zemřelo, následující chlapec po něm opět dostal jméno František (1886). Nejmladšího syna pojmenovali Antonín (1891). Ten jako jediný ze sourozenců dostal příležitost vystudovat a díky vrozené pili a skromnosti se vypracoval na významného vědce. Nejstarší syn Josef zdědil hospodářství, byl to velkorysý a dobrosrdečný člověk, mezi lidmi oblíbený. Již v době Antonínova dětství se stal starostou Pozlovic, roku 1922 však tragicky zahynul. Obě sestry byly provdány za bratry Kolaříkovy. Prostřední syn Vincenc se začal později podepisovat Čeněk. Stejně jako ostatní sourozenci byl Čeněk uvědomělým vlastencem a otevřeně se stavěl proti poněmčování české kultury a rakouské monarchii. Počátkem 20. století se podílel na založení pokrokového spolku Palacký v Pozlovicích, který pořádal slavnosti, divadelní představení a provozoval českou knihovnu. Po vyhlášení války v roce 1914 byl Čeněk na základě udání z rusofilství zatčen a vězněn ve vyšetřovací vazbě na Špilberku. Krátce po propuštění byl povolán do rakousko-uherské armády, z této doby se zachoval jeho legionářský deník. Roku 1916 většina členů rodiny Václavíkovy vystoupila (také na protest proti Čeňkově udání místním farářem) z katolické církve a přihlásila se k Českobratrské církvi evangelické. V roce 1922 byl v Pozlovicích zřízen reformační sbor, jehož modlitebnám poskytovala rodina zázemí až do roku 2005. První shromáždění se konala v dílně Františka Václavíka, sousedící s objektem bývalého „gruntu“, rodného domu sourozenců v centru Pozlovic naproti fary.¹ Později byla modlitebna přenesena do vilky Nivy, č. p. 116, v ulici A. Václavíka, kterou roku 1923 postavil František Václavík. Vztahy v silně katolicky založených Pozlovicích, kde rodina po konverzi žila v relativní izolaci, nebyly vždy jednoduché.

Antonín Václavík navštěvoval nejprve pozlovickou obecnou školu a až ve čtrnácti letech nastoupil s dvou-

letým zpožděním do prvního ročníku reálného gymnázia v Uherském Brodě. Spolužáci z reálky na něj vzpomínali jako na vůdčí typ, studenta dychtivého po vědění, s velkým rozhledem v literatuře a historii (Písař 1976). Již v útlém mládí prokázal neúnavnou píli a schopnost překonávat překážky. Tyto vlastnosti, rozvinuté přísností a skromností rodinných poměrů, jej doprovázely po celý život a díky nim se mohl z chudého chlapce s podlomeným zdravím vypracovat až k nejvyšším vědeckým metám. Na škole například založil třídní vlasteneckou knihovničku, na jejíž rozšiřování studenti měsíčně přispívali drobným poplatkem. Na konci studia obsahovala knihovna 120 svazků a studenti ji věnovali uherskobrodskému spolku Paní

Antonín Václavík v pozlovickém kroji jako ženich (Luhačovice).
Foto L. Zelený 1924.

a dívek českých B. Němcové. Antonín maturoval v červnu 1912, když mu bylo jednadvacet let. Doplňovací maturitu z latiny na klasickém gymnáziu ve Skalici, potřebnou pro pokračující studium na filozofické fakultě, skládal až při zaměstnání na Slovensku roku 1922.

Nejbližší vztah ze všech sourozenců měl A. Václavík s o pět let starším bratrem Františkem, vyučeným krejčím, který měl velký zájem o zanikající tradiční výtvarné umění. Ten často chodíval po okolních vesnicích a sbíral nejrůznější staré předměty, především oděvní součástky a výšivky. Ve své místnosti v domě rodičů, která sloužila současně jako krejčovská dílna, ložnice a prodejna, vystavil nasbíraný lidový nábytek, keramiku a obrazy na skle. Vybavení jizby se setkávalo s obdivem návštěvníků, což podpořilo jeho sběratelskou aktivitu. Při toulkách po okolí Pozlovic brával s sebou i mladšího bratra Antonína, studenta uherskobrodské reálky, jenž tomuto oboru zasvětil později celý svůj život. Každé prázdniny a volné chvíle věnovali záchrannému sběru s úmyslem založit v Luhačovicích národopisné muzeum. Bystrý pozorovatel Antonín zachytil mnohé postřehy z těchto výzkumů po dvaceti letech v monografii *Luhačovské Zálesí* i v drobných článkách v regionálním tisku.

Po maturitě odešel A. Václavík na rok do Prahy. Vystudoval zde abiturientský kurz na obchodní akademii. Rodinná situace ani zdravotní stav mu v té době nedovolily vysokoškolské studium. Po absolvování jednoletého kurzu přijal z existenčních důvodů úřednické zaměstnání v sázavských sklárnách Kavalier. Ve Zruči nad Sázavou našel celoživotní duchovní zázemí u Jednoty československé. Po vypuknutí války nastoupil povinnou vojenskou službu, ze zdravotních důvodů však byl brzy propuštěn. V roce 1916 jej vojenská správa poslala na doléčení do Luhačovic. Díky návratu do rodné obce mohl pokračovat spolu s bratrem Františkem ve sběrech a výzkumech oblasti Zálesí. Vynaložili velké úsilí, aby ještě koncem první světové války v červenci 1918 bylo otevřeno luhačovické muzeum, kde svoje sbírky představili. O měsíc později byla také založena Muzejní společnost v Luhačovicích. A. Václavík byl pověřen správou muzea. Muzejní společnost odkoupila sbírky bratrů Václavíkových, které se staly pilířem kompaktní a vysoce ceněné sbírky, obsahující množství hodnotných dokladů tradiční lidové kultury luhačovického Zálesí. K nejvýznamnějším artefaktům sbírky patří i doklady o existenci evangelických center v okolí Pozlovic.

V období první světové války pronikl A. Václavík více do společenského života lázní. Ve Slovácké bádě, místě setkávání českých a slovenských intelektuálů a umělců, kde jsou jeho návštěvy stvrzeny několika podpisy v pamětní knize, se sblížil s lázeňským lékařem Pavlom Blahem. Blaho mu po vzniku Československa nabídl práci na záchraně a oživení lidové tvorby na Slovensku. Tuto nabídku Václavík v roce 1919 přijal a jako zaměstnanec ministerstva školství a národní osvěty, od roku 1934 jako vrchní ministerský komisař, působil na Slovensku až do vzniku národního Slovenského štátu. Zpočátku byl jeho spolupracovníkem v osvětovém oddělení školského referátu v Bratislavě stavitel Slovácké (Slovenské) budy a komplexu lázeňských objektů v Luhačovicích slovenský architekt Dušan Jurkovič.

Roku 1924 se A. Václavík oženil. Jeho životní partnerkou a poučenou spolupracovnicí, podílející se na mnoha odborných aktivitách, se stala Lucie Urbánková. Byla dcerou kazatele Jednoty česko-bratrské Františka Urbánka, duchovního přítele T. G. Masaryka.² V prvních letech slovenského působení si A. Václavík při zaměstnání doplňoval a rozšiřoval vzdělání. S neuvěřitelnou pracovitostí a sebezapřením pokračoval v terénním národopisném výzkumu. Z tohoto období se zachovala vzpomínka malíře Alexyho: „*Nechtěl jsem očím věřit, když jsem se setkával o nedělích, mnohdy za deště a mlh, s Václavíkem trpícím často katarom hlasivek, jak v plášti, krk omotaný šálou, se silnou holí v jedné ruce a s velkou kabelou s písemnostmi, fotografiemi a různým materiálem v druhé, chodil po dědinách skoro dům od domu a tak dost namáhavě shledával a studoval prameny pro svoji první národopisnou monografii...*“ (Písař 1976, s. 2). Vedle sesbírání, zpracování materiálu a vydání první, velmi ceněné monografie *Podunajská dědina v Československu* (1925) dokázal vystudovat na bratislavské univerzitě a získat doktorát z filozofie. Současně přitom pracoval na třídění národopisných sbírek, zřizování národopisných oddělení a instalaci sbírek mnoha muzeí na Slovensku i v Čechách.

Kromě rodinného a duchovního zázemí Pozlovic bylo výrazným zdrojem inspirace Václavíkova života vlastenectví. Blízkost luhačovických lázní, které od počátku 20. století naplňovaly hrdou myšlenku vybudování slovanského společenského a léčebného střediska ve vlastnictví českých lékařů, byla dalším silným impulsem pro rozvoj osobnosti mladého Antonína. Jména velikánů

moravské inteligence a průkopníků myšlenky vytvoření česko-slovenského kulturního zázemí v Luhačovicích Františka Veselého, Dušana Jurkoviče, Leoše Janáčka, bratrů Joži a Franty Uprkových, Aloise a Viléma Mrštíka, Josefa Merhauta, Františka Mareše a mnoha dalších vytvořily v Luhačovicích neopakovatelnou atmosféru. Přispíval k ní i čilý národopisný ruch, spojený hlavně s blízkým Václavíkovým přítelem, lázeňským lékařem Pavlom Blahem a Slováckou bádou, kde vystupovaly lidové muziky z Velké nad Veličkou, ze Skalice, z Myjavy či studentské kroužky z blízkého okolí i z Prahy.

Odchod Pavla Blaha a Cyrila Holubyho po vzniku první republiky z Luhačovic do služeb slovenského národa, stejně jako o deset let dříve vynucený odchod Františka Veselého z vedení lázní a bojkot Jurkovičova díla v Luhačovicích byly ranami nejen pro lázně, ale pro celou moderně a vlastenecky smýšlející společnost. O to větší bylo Václavíkovo zklamání z meziválečného vývoje Luhačovic směrem ke kosmopolitním lázním a architektonické uniformitě: „*Převrat zastihl Luhačovice nepřipravené na nové úkoly a teprve dnešek ukázal opět na rub naší povahy, která často dovede zraditi i to, co se osvědčilo a co prospívalo i širšímu národnímu celku. Nevrátil se sem Dušan Jurkovič a mnozí z jeho soukmenovců, zatím co mnozí přátelé odešli na Dunaj, Váh, Hron a Ipel', aby k vlastní škodě jiné obohacovali a jiným tradici zachraňovali. Ovšem největší chyby se dopustila naše inteligence, která okázale dávala přednost zahraničním lázním. Tak Luhačovice upadaly po mnohé stránce na obvyklé lázně a nepomohl jim ani vzrůstající Zlín a stoupající standart našeho širšího kolektiva. Nad to tupá šed' civilizace s celou prostředností vtiskovala nezadržitelně ráz, neřku-li nehoráz celému okolí. Bylo nutno zachrániti, co se dalo alespoň knižně a tak jsem při svém povolání v Bratislavě dosavadnímu sběru z oboru sociální, duchové i materiální lidové kultury přičleňoval na Zálesí nové zápisy a doklady; získával jsme pro práci též umělce a vědecké pracovníky, aby bylo Zálesí dáno dílo, zachycující dokumentárně věkovité hodnoty kraje. Jsem přesvědčen, že budoucnost zhodnotí velikost a důležitost této práce pro celý kraj, i když bylo vydání knihy spojeno s nemalými těžkostmi a jinými nesnázemi*“ (Václavík 1942, s. 7).

Vydání národopisné monografie *Luhačovské Zálesí* v roce 1930 bylo vyvrcholením výzkumu Václavíkova rodného kraje. Dokumentace v terénu a sběr začaly již v roce 1916, přípravné práce a shánění prostředků na vy-

dání monografie kulminovaly roku 1927. Rozsáhlá publikace doplněná bohatou obrazovou přílohou se stala významným průkopnickým příspěvkem evropskému národopisnému bádání a nevyčerpatelným zdrojem informací a poznatků o tradiční kultuře regionu a životu zdejších obyvatel. Pro vydání přinesl Václavík mnoho osobních obětí, přesto se ještě mnoho let poté setkával s nepochopením, zaviněným mj. nedostatkem prostředků muzejní společnosti, překročením rozpočtu, hospodářskou krizí, neúspěchem distribuce atd. Muzejní společnost získala dlouholetý úvěr u České grafické Unie, která zajistila veškeré předtiskové i tiskařské práce na knize. Na tisk publikace přispěla Akciová společnost lázní Luhačovic a ministerstvo obchodu. Muzejní společnost zaručila splacení úvěru vlastními sbírkami. Rozpočet na 3.000

Antonín Václavík při jedné z posledních návštěv Pozlovic (1958).

výtisků, původně stanovený v hodnotě 375.000 korun, byl kvůli navýšení stran textu i obrazové části překročen o 70.000 korun. Nevyjasněné smluvní podmínky, krize trhu s knihami a permanentní finanční problémy muzejní společnosti i unie vedly k dlouholetému sporu, který se koncem roku 1937 dostal k soudu. Až na podzim 1938 byla definitivně odvrácena hrozba exekuce sbírek muzejní společnosti. O problematickém procesu při vzniku publikace i o nedorozuměních při distribuci a průtazích s dofinancováním mnoho let po vydání jak mezi muzejní společností a grafickou unií, tak mezi muzejní společností a Václavíkem svědčí početná korespondence, která se dochovala v archivu luhačovické muzejní společnosti, uložené v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně: „...oznamujete mně, že za moji jedinečnou spisovatelskou, organizační, redakční a excerptní práci nehodláte dát žádného honoráře, ba ani jediné knihy a že neuznáváte moje skutečné výlohy s knihou. Čili, chcete cenu její snížit o mnohaletou práci mou a práci méj ženy a o moje výlohy (které mohu prokázati)... Zavoláte-li mne k soudu, přesně prokáži kde, zač a s jakými ztrátami jsem knihy odprodal, předložím výkaz, kolik knih mám doma i seznam těch, jež jsem v zájmu Společnosti i svým přátelům daroval, takže bude absolutně jasné, že Společnost nemohla býti mojí dispozicí v prodávání omezena. Nebyl bych knihami disponoval, kdyby Společnost po obdržení výkazu Unie ze 6. VI. 1930 byla můj požadavek neodmítla a jednala se mnou alespoň o úhradu výloh...“ Je nutno připomenout, že ani po těchto bolestných zkušenostech Václavík na rodný kraj nezanevřel a často se sem později vracel jak k rodinným návštěvám, tak ve své práci ke zdroji pečlivě zdokumentovaného, podrobně prozkoumaného a ceněného materiálu.

Roku 1933 se A. Václavík stal docentem národopisu na Masarykově univerzitě. Na přednášky do Brna dojížděl zpočátku z Bratislavy, kde se svou rodinou žil, než se v roce 1939 natrvalo přestěhoval na Moravu. Během válečných let, kdy byly vysoké školy uzavřeny, působil jako odborný pracovník ve Slováckém muzeu v Uherském Hradišti. Kromě zdejší sbírky třídil a uspořádal také sbírky v mnoha muzeích na Slovácku a Valašsku. Za působení v Uherském Hradišti vydal příručku *Zrnko k zrnečku* pro sběratele a muzejní pracovníky. S pomocí své manželky a spolupracovnice Lucie Václavíkové provedl inventarizaci sbírky luhačovické muzejní společnosti (Haluzický 1941, s. 4). Spolu s členem muzejní

společnosti F. Hourou a za asistence manželky Lucie reinstaloval i expozici Muzea luhačovického Zálesí v nové budově, ve vilce Lipová. Stejně jako u všech jím koncipovaných národopisných expozic se zde projevilo jeho moderní pojetí prezentace sbírek, propojující vědecký přístup s výtvarnou působivostí.

Po skončení druhé světové války byl A. Václavík jmenován řádným profesorem brněnské Filozofické fakulty a ředitelem semináře pro etnografii a etnologii. Za svého vysokoškolského působení vytvořil moderní a dodnes platnou koncepci národopisného studia pro nastupující generace poválečných etnografů.³ Průběžně se věnoval publikační činnosti. Poslední práce *Výroční obyčej a lidové umění* vyšla až krátce po jeho smrti. Václavík soustředil většinu pracovního úsilí, aby prostřednictvím této knihy předal svůj vědecký odkaz československému národopisu. Původně zamýšlený název práce *Kořeny lidového umění*, stejně jako celá koncepce díla, však byly redakčními zásahy nevhodně změněny bez svolení autora. Manipulace a nepochopení ze strany stalinistických ideologů jej v posledních letech života sužovaly a zasahovaly do jeho práce. Oporou mu byla víra a účast v křesťanském obecnství.

Antonín Václavík zemřel náhle 4. prosince 1959. Zůstalo rozsáhlé a hodnotné dílo, neuvěřitelné množství sebraného materiálu, muzejních realizací, podnětů a inspirace. Po Václavíkově pohřbu napsala jeho neteř Jindřiška dopis, adresovaný tetě do Sázavy, kde popsala své dojmy z obřadu: „*Jeli jsme na pohřeb strýčka Antonína, tatínek, já, Boris a Bronislav, vezl nás Lacka. Také ještě i jiní Pozlovjané, jako Jožkova žena a Laštovica se tam naskytli. Rovněž i teta Šánova. Pohřeb byl v krematoriu a měli na všecko všude jenom půl hodiny. Těsně den předem se tetinka dozvěděla, že to bude slavnostní univerzitní pohřeb, tak tam už mnoho času nezbylo pro kázání. Ale bylo i tak pěkné. Popíší to trochu: Slavnostně vešli děkan a profesori oděni ve svých univerzitních hábech, se zlatými řetězy. Nejprve mluvil děkan filozofické fakulty a zhodnotil práci strýčka Antonína a význam jeho díla pro celé Slovanstvo. Taky Komenského fakulta z Bratislavy vyslala zástupce, který velmi pěkně zhodnotil strýcovu práci na Slovensku, včetně museí. Dále mluvil ještě profesor, který stručně prošel i životem strýce, jak musel studovat při zaměstnání, aby získal doktorát a všecko kolem toho, jak byl neúnavný pracovník do poslední chvíle. Potom promluvil jeden z jeho bývalých*

žáků, nějaký mladý doktor, a potom bratr kazatel Urban. A tu to slovo zaznělo jako zlatem. Řekl, že on k dokreslení osobnosti zemřelého musí dodat, že to byl křesťan, který věřil v živého Boha a Ježíše Krista, tudíž i ve věčný život. Pravil, že asi před třemi lety s ním strýc často hovořival a že mu učinil takovou zpověď svého života, když se tak několik zářijových odpolední spolu procházeli. Taky ho poprosil, kdyby až někdy zemře, mohl pár slov u jeho rakve promluvit. Mluvil i o utrpení, kterým procházel zemřelý poslední roky, nepochopení, ale pravil, že my, kteří nevěříme, že utrpením si získáváme nějaké zásluhy, víme, že utrpením se tříbí víra a tak tomu bylo i u strýčka. Končil pro rodinu slovy: Hospodin dal, Hospodin též odňal... Po bratru kazateli zazněla shora krásná cimbálová muzika. To Strážničané a cimbálová muzika prof. Slávka Volavého se přišli rozloučit. Člověk by ani nevěřil, že je možné na pohřbu zahrát cimbálovou hudbu. Ale byla to stará lidová skladba Zemplínský pláč a bylo to podané krásně. Je zajímavé, že právě o této skladbě strýček s tatínkem posledně hovořili...“

8. prosince 1959, den před brněnským pohřbem, napsal rodinný přítel Ladislav Rutte⁴ ve Zlíně dopis Františku Václavíkovi. Stojí v něm: „*Milý příteli! Nemohu vypsat, jak na mne zapůsobila drtivě zpráva o úmrtí tvého bratra. Ještě koncem listopadu mi psal z brněnské nemocnice, a mně i ženě byl nápadný smutný tón dopisu, v němž mluví o tom, že mi chce poděkovati, když se blíží konečná stanice životní dráhy, za mé přátelství a pomoc, kterou jsem mu věnoval. Jak se mne tato slova dotýkají dnes, po jeho předčasném odchodu, kdy se těšil na konečně po trnité cestě docílené vydání díla o kraslicích, jedinečné vědecké práce v naší národopisné literatuře. Všechna minulost, od studentských let tam u Vás, kdy jsem prvně poznal Moravu a Vás, jako vzácné lidi svého druhu na dědině, zatanula mi na mysl, a je mi čehosi líto, co mizí v nenávratnu. Tvůj bratr přes řadu útoků lidí bez srdce a porozumění pro lid, učinil svým životním dílem pro tento lid tolik, že mu musíme být vděční. Jsem přesvědčen o tom, že ho budoucnost ocení, i když přítomnost byla k němu nezaslouženě tvrdá. Jeho jméno nemůže být nikdy zapomenuto, i kdyby tu nebylo nic kromě Luhačovského Zálesí. Již tímto samým dílem postavil pomník svému kraji a sobě samému navždycky. Jak je mi líto, že mi nebude přáno zítra doprovoditi ho na jeho poslední cestě, okolnosti tomu zabránily a jsou mocnější nežli všechna má snažení... A tak nebudu mo-*

ci se rozloučiti s Tonkem. Jak mi vždy připomínal, stejně jako Ty, studentská léta, mládí, Dr. Blaho, Slovensko, muziku, písničky a veselý tanec, slovácký milovaný lid a jeho umění – vše, všechno, čím dosud žiji a čeho jsem plný, nic se v tom ohledu u mě nezměnilo... A s ním zešlo kus toho života, a zbývají jen vzpomínky...“

POZNÁMKY:

1. Protože rodný dům byl zbourán, je dnes pamětní deska A. Václavíka v Pozlovicích umístěna na tomto sousedním domě, č. p. 102.
2. Kazatel Urbánek promlouval mj. nad rakví prvního Masarykova syna, akademického malíře Herberta, na pohřbu Charlotty Masarykové, samotného prezidenta, a nakonec i na pohřbu Jana Masaryka.
3. Mezi významné Václavíkovy žáky patřili mj. V. Frolec, J. Gelnar, D. Holý, O. Hrabalová, J. Jančář, R. Jeřábek, A. Jeřábková, V. Kovářů, M. Šrámková, J. Štika či J. Tomeš.

PRAMENY:

- MJVM ve Zlíně. Archivní pozůstalost Muzejní společnosti Luhačovice, p. č. 217/ 1966/ a – ch.
- MJVM ve Zlíně. Archivní pozůstalost JUDr. Ladislava Rutte, p.č. 162/ 2002/ 1 – 14.
- MJVM ve Zlíně. Osobní fond rodiny Václavíkovy, p. č. 434/2007/1 – 5.

LITERATURA:

- Jeřábek, R.: *Antonín Václavík (1891 – 1959)*. Bibliografická příloha Národopisné revue č. 1, 1991.
- Jeřábek, R.: *Etnografie a etnologie na Masarykově univerzitě v letech 1919 – 1939*. Národopisná revue 1993, č. 3 – 4, s. 75 – 80.
- (Bh) Haluzický, B.: *Luhačovský hřích*. Luhačovské listy. Lázeňský zpravodaj 14, 1941, č. 9, s. 4.
- Rutte, L.: *K počátkům Muzea luhačovského Zálesí v Luhačovicích*. In: Zprávy Oblastního muzea v Gottwaldově 1975, č. 3 – 4, s. 88 – 90.
- Václavík, A.: *Národopis Luhačovska*. In: Lázně Luhačovice 1902 – 1927. Lázně Luhačovice 1927, s. 5 – 7.
- Václavík, A.: *Luhačovské Zálesí*. Luhačovice: Musejní společnost v Luhačovicích 1930.

Antonín Václavík odešel předčasně a v etapě svého života, která nepřála jeho práci a nedoceňovala jeho zásluhy. V dnešní době se Václavíkovi žáci a nástupci v oboru moravského národopisu vracejí k jeho dílu, které je nevyčerpatelným zdrojem zdokumentovaného materiálu, inspirace a poučení.

4. JUDr. Ladislav Rutte (1893 – 1967) patřil k výrazným osobnostem folklorního hnutí na Moravě a zvláště ve Zlíně, kde působil od roku 1937. Patřil k uznávaným znalcům lidové kultury a shromáždil cennou sbírku předmětů z oboru tradičního lidového umění. V Muzeu JV Moravy ve Zlíně je uložena Ruttova písemná pozůstalost a postupně se buduje díky nákupům a darům i jeho fond.

- MJVM ve Zlíně. Osobní fond rodiny Václavíkovy, p. č. 434/2007/2. Kondolenční dopis L. Rutteho F. Václavíkovi ze dne 8. 12. 1959.
- MJVM ve Zlíně. Osobní fond rodiny Václavíkovy, p. č. 434/2007/2. J. Gebauer: Zapomenutá historie Pozlovic. Rukopis, nedat.
- MJVM ve Zlíně. Osobní fond rodiny Václavíkovy, p. č. 434/2007/1. F. Písař: Mládí a studentská léta Ant. Václavíka. Rukopis, 1976.

- Václavík, A.: *Národopisné aktuality*. Luhačovský lázeňský zpravodaj 13, 1940, č. 13, s. 1 – 4.
- Václavík, A.: *Podstata moravského národopisu I*. Luhačovský lázeňský zpravodaj 13, 1940, č. 19, s. 3 – 4.
- Václavík, A.: *Podstata moravského národopisu II*. Luhačovský lázeňský zpravodaj 13, 1940, č. 20, s. 2 – 4.
- Václavík, A.: *Vybudování velkých Luhačovic v duchu domácích tradic*. Luhačovský lázeňský zpravodaj 13, 1940, č. 22, s. 3 – 5.
- Václavík, A.: *Mé Luhačovice*. Luhačovské listy. Lázeňský zpravodaj 15, 1942, č. 8 – 9, s. 7 – 8.
- (L.V.) Václavíková, L.: *Zvelebování museí v okolí Luhačovic*. Luhačovské listy. Lázeňský zpravodaj 14, 1940, č. 11, s. 4 – 5.

Summary

Antonín Václavík and Pozlovice

Antonín Václavík, the important Moravian ethnographer and founder of the ethnographical department at Brno University, came from the village of Pozlovice, where he was born on 17 July 1891. Childhood and youth spent at Pozlovice near Luhačovice influenced his life way significantly. Along with brother František, they opened the Luhačovice Museum in July 1918. They exhibited their ethnographical collections there, initiating the foundation of the Museum Society in Luhačovice. The research of Václavík's native region and the activity of the Museum Society came to a head in issuing the monograph *Luhačovické Zálesí* in 1930. Václavík made many personal sacrifices to issue the monograph yet he was meeting misunderstanding for plenty of following years. He did not come to hate his native region and he returned often here.

Key words: Antonín Václavík, Pozlovice, Spa Luhačovice, Luhačovické Zálesí, Protestant church

LOKÁLNÍ SPOLEČENSTVÍ A FOTOGRAF – FOTOGRAF A LOKÁLNÍ SPOLEČENSTVÍ. (FOTOATELIÉR ANTONÍN KOUKALA V UHERSKÉM OSTROHU 1921 – 1956)

Helena Beránková

„A tož o co ti ide?“ (Úvod, metodika)

Z projektu (GA ČR 2006), který nezískal finanční podporu, zůstala symbolická podpora konzultanta profesora Richarda Jeřábka a rozdělaná práce v terénu pro mě nejednodušším – v Uherském Ostrohu, mém rodišti a místě mých víkendových a letních pobytů. V tomto nyní poněkud rozespalém městě působil v letech 1921 – 1956 (resp. 1959) vyučený portrétní fotograf Antonín Koukal.

„Šlo“ mně tedy pokud možno o komplexní zpracování činnosti jeho fotoateliéru, který v Ostrohu byl, je a ještě nějakou dobu zůstane pojmem. Fotografie, pevně v lokalitě zakotvené a život lokality vizuálně zprostředkovávající, jsou zejména v zahraničí badatelsky poměrně často zpracovávány. Kromě tohoto odborného zázemí jsem se v terénu mohla spolehnout na podporu a vstřícnost Koukalových dědiců, kteří již před lety plánovali výstavu, ale postupem času jim k tomu ubývaly síly, energie i prostředky. A mohla jsem se opřít i o výpovědi zhruba dvacítky respondentů, kteří se přihlásili na výzvu v lokálním zpravodaji. Byly to s jedinou výjimkou samé ženy. Byli ochotni Koukalovy autorské fotografie nejen zapůjčit ke studiu, ale v mnoha případech i věnovat do muzejních sbírek. Současně se sběrem fotografií jsem zaznamenávala řízená interview. Nahrávky na diktafon byly uskutečněny s vědomím respondentů a s jejich souhlasem publikovat některé výpovědi anonymně. Výzkum proběhl začátkem roku 2007.

Předchůdci a současníci

Produkce regionálních fotografických ateliérů byla, jednoduše řečeno, obrovská. Z tohoto množství se část uchovává v rodinných archivech a část našla své místo v muzejních sbírkách. Je však těžké odhadnout, kolik fotografií skončilo v ohni domácích kamen či průmyslových spaloven. Ateliérové fotografie zajímaly historiky umění jen v tom případě, že fotograf nějakým způsobem překročil hranice běžné řemeslné práce. Když např. podnikl exkurzy k dokumentární a žurnalistické fotografii (Rudolf Brunner – Dvořák), soustředil se na portrétování vyšších společenských vrstev nebo umělců (Jan Langhans, Rudolf Brunner – Dvořák), nebo úspěšně zrovnoprávnil fotografii, původně chápanou jako řemeslo, s uměním

(František Drtíkol). A také pokud působil ve velkém městě, své fotografie publikoval a vystavoval a navíc měl to štěstí, že jeho archiv zůstal zachován.

Fotografové z regionálních center, kde působili minimálně od konce 19. století, docházejí ocenění poněkud později než ti, kdo zdokumentovali důležitou část kaž-

Válečný invalida Antonín Koukal během vídeňské rekonvalescence. Vídeň, 1916. Foto: Photoatelier GLOBUS, Mariahilfstr. 141, Wien.

dodenního i svátečního života lokality. Jejich obrazové svědectví vyhledávají historici, etnografové, sociologové i laičtí zájemci o historii.

Z prozatímních údajů, které jsou k dispozici o jejich činnosti, vyplývají některé společné rysy a charakteristiky: pocházeli z nižších sociálních vrstev, disponovali určitým výtvarným nadáním a původně byli vyučeni či školeni jako malíři pokojů nebo natěrači. K fotografování se dostali oklikou po rekvalifikaci vynucené ztrátou původního zaměstnání nebo jinými okolnostmi a za provozování svého řemesla odcházeli ze svého rodiště jinam. Až do poloviny 20. století to byli téměř bez

Dětský portrét: Milena Hašková (její otec byl majitelem jatek a prodejní masa), 1935.

výjimek muži, přičemž jejich manželky byly významnými pomocnicemi při zpracovávání pozitivů i při zajišťování chodu ateliéru, jako bylo vyřizování objednávek, účetnictví, vlastní prodej atd.

Antonín Koukal nebyl prvním ani jediným fotografem, který si v Ostrohu a okolí otevřel stálý fotografický ateliér. Měl své předchůdce (Josefa Červinku přímo v Uh. Ostrohu, Václava Bartoně nebo Jiřího Dvořáka v Uh. Hradišti, Ferdinanda Doležala v Uh. Brodě, Rudolfa Navrátila a Josefa Relicha ve Strážnici, Julia Blažka v Kyjově) a měl současníky a v jistém slova smyslu i konkurenty (Václava Ságnera v Uh. Ostrohu, Adolfa Kastnera v Uh. Brodě, Jaroslava Chluda ve Strážnici, Josefa Harníka v Napajedlích, fotografie Kafku, Urbánka či Karla Šímu ve Veselí nad Moravou). Zmiňuji jenom některé a jenom z nejbližšího okolí, protože soupis všech živnostenských fotografií působících na jihovýchodní Moravě a zhodnocení jejich práce je už mimo rámec tohoto příspěvku.

„Jeho měli lidé rádi...“ (Biografie)

Antonín Koukal se narodil 11. října 1895 v Nížkovicích u Brna v rodině zemědělského dělníka jako jeden ze šesti sourozenců. V Brně se vyučil malířem pokojů. První světová válka obrátila na ruby i jeho život: 15. 3. 1915 byl odveden, krátce nato narukoval na frontu a během pouhých dvou týdnů byl těžce raněn u polského Przemyslu. Zranění a postupující sněť si vynutily opakovanou amputaci levé nohy, na niž tehdy dvacetiletý nejdříve Antonín odmítl přistoupit a v podstatě svůj život vzdal. Návštěva jeho matky přímo v polní nemocnici však toto rozhodnutí zvrátila (*„To budete překvapený, kdo za vama ide, řekl mu doktor.“*). Po amputaci levé nohy další rok strávil léčením a rehabilitací ve Vídni. V roce 1917 nastoupil na rekvalifikaci v německo-italské firmě Sanndalo se sídlem v Brně, kde nebyl zdaleka jediným přeškoleným válečným invalidou. Vyučil se portrétním fotografem a krátkou dobu zde pracoval. S propouštěcím vysvědčením a kladným hodnocením firmu v roce 1919 opustil (*„A dycky říkával, že šéf nás naučil nejen práci, ale aj lásku k práci.“*).

Po první světové válce odešli Koukalovi rodiče pracovat na kunovický zemědělský statek a bydlení získali v Uherském Ostrohu (Rybáře čp. 350). Svobodný invalidní syn odešel za nimi. V Ostrohu byl v tu dobu jediným profesionálním fotografem a této příležitosti se aktivně

chopil. Po skromnějších začátcích odkoupil fotoateliér po Josefu Červinkovi. Ten působil v obci na začátku 20. století, ale v první světové válce padl neznámo kdy a neznámo kde, jeho vdova ateliér odprodala nejprve uherskobrodskému Adolfu Kastnerovi a poté se stal Koukalovým majetkem. A. Koukal mohl tedy začít na skutečně profesionální úrovni provozovat fotografickou živnost. Ateliér byl poměrně dobře vybavený přístroji i ateliérovým mobiliářem, s výkladem pro vystavení fotografických zvětšenin. Po částečné renovaci v něm pracoval až do roku 1939.

V roce 1928 se Antonín Koukal seznámil s Růžnou Batovou, jejíž rodina pocházela z Hané a přišla na začátku 20. století za prací do cukrovaru bratří Mayů. R. Batová byla mimořádně půvabná a navíc o dvanáct let mladší, A. Koukal se naproti tomu cítil z normálního života diskvalifikovaný. Lásky na první pohled se přetavila do manželství a celoživotního pěkného vztahu. Manželé Koukalovi bydleli nejprve u rodičů v Rybářích, v roce 1929 se jim narodila dcera Vlasta a v roce 1933 Zdenka.

A. Koukalovi se díky profesionálnímu přístupu a pozitivnímu řemeslu docela dařilo a mohl svou živnost rozšiřovat. V roce 1939 si nechal postavit dům, který kromě pohodlného bydlení pro čtyřčlennou rodinu zahrnoval vlastní fotografický ateliér s fotografickými přístroji, mobiliářem a světlou, čekárnu pro zákazníky, temnou komoru a sklad; z uliční fronty byl zvláštní vchod a výklad.

K profesnímu a soukromému životopisu je nutné připojit také poznámku na téma občan Koukal: ke konci druhé světové války ve svém domě několik týdnů ukrýval ostrožského rodáka a člena západního protifašistického odboje Františka Bogataje, parašutistu organizujícího odbojovou skupinu Carbon. A. Koukal se významně podílel také na záchraně komunikačně důležitého mostu přes potok Okluky během osvobozovacích bojů v dubnu 1945. Po válce byl spolu s manželkou vyznamenán. V letech 1945 – 1948 byl členem porevolučního národního výboru.

Ve své fotografické živnosti mohl pokračovat i po znárodnění, protože jako válečný invalida získal výjimku. V roce 1956 svůj ateliér oficiálně zavřel a odešel do penze. Fotografování se věnoval už jen sporadicky a spíše v rámci rodiny. Zemřel 10. 1. 1972 doma, v Uh. Ostrohu. V rodině je kromě fotografické pozůstalosti a archivních dokladů (výuční list, osvědčení) uložen i pramenný pí-

semný materiál - vlastní Koukalův životopis, komentující události soukromé i veřejné.

„Foto Koukal Uherský Ostroh“ (Fotografický ateliér)

A. Koukal byl jedním z mnoha, kdo provozovali svou živnost portrétního fotografa. Z jeho prací vzniklých před rokem 1925 známe jen jednotlivé portréty kabinetního formátu. Od roku 1925 (nebo 1926) pracoval v ateliéru po Josefu Červinkovi a zaměstnával dva tovaryše. Na rozdíl od obecné praxe, kdy živnostenským fotografům pomáhala i manželka, Růžena Koukalová se prací ve fotografickém ateliéru nezúčastňovala. Vychovávala dvě dcery a navíc vařila pro tovaryše, kteří byli u Koukalů i „na stravu“.

Dětský portrét: Jitka Středová, 1935.

Zákazníky Koukalova ateliéru byli především Ostrožané, a to ze všech sociálních vrstev. Ale přišli i z těch obcí, kde žádný fotograf trvale nepůsobil: z Ostrožské Nové Vsi, Ostrožské Lhoty, Blatnice, Blatničky, z Milokoště, Moravského Písku, občas i z Polešovic, Nedakonice nebo z Lipova. V ateliéru byly pravidelné otevírací hodiny každý den včetně sobot a nedělí. Bývalo totiž zažitým pravidlem, že se lidé chodili vyfotografovat po nedělní mši, ve svém svátečním oblečení. Jen někdy se zákazníci objednávali předem. Pokud se týkalo zakázek mimo Uh. Ostroh, což byly především velké selské svatby, odjeli fotografovat tovaryši, protože A. Koukal kvůli snížené mobilitě nemohl cestovat a navíc ještě s sebou vozit kameru.

V moderním ateliéru v novém rodinném domě (1939) začala další etapa Koukalovy fotografické práce. Ateliér byl vybaven kvalitním portrétním fotopřístrojem se dvěma objektivy, měkkým a ostrým, zn. Zeiss Jena. Pro fotografování mimo ateliér se používaly kamery Leica a Flexaret. Zboží nakupoval přes nabídkový katalog u brněnské firmy Vejvoda & Pospíšil a z bohaté nabídky fotopapírů používal nejraději značku Agfa. Fotografoval pouze černobíle, ve třicátých a čtyřicátých letech používal často hnědé tónování (tzv. zlatou lázeň), v padesátých letech bylo oblíbené tónování zelené. Některé portrétní zvětšeniny koloroval. S barevnou fotografií nikdy neexperimentoval. Koukalovy fotografie lze

Skupinový ateliérový portrét – švadleny z dílny Žofie Ziemlichové „Vyroba prádla“, ca 1932.

dobře identifikovat a přibližně datovat i bez loga ateliéru – jednak podle nepříliš zvláštního mobiliáře a rekvizit (dva bílé neprofilované sloupy, půlkulaté podium, kulatý konferenční stůl, živé květiny, plyšový medvěd a pes), a jednak podle světelného rastru promítaného na pozadí. Negativy se v ateliéru archivovaly jen velmi krátkou dobu. Také A. Koukal, jak tomu bylo zvykem u všech ostatních ateliérových fotografů, inzeroval možnost dodělavky dalších pozitivů. V podstatě však tento požadavek nikdy nenastal. Rovněž pozitivy nearchivoval ve větší míře. Některé zvlášť vydařené vystavoval ve výkladci, jen občas si je někdo koupil.

Dnešními slovy tzv. public relation firmy nebylo třeba nějak řešit. Ateliér s vývěsním štítem, firemní papír, obálky a razítko zcela postačovaly v prostředí, kde nebyl příliš silný konkurenční tlak a nebylo zapotřebí ani uveřejňovat reklamu v regionálním tisku. V tomto případě byl asi opravdu nejlepší reklamou výsledek. Firemní logo bylo několikrát změněno, do roku 1939 to byla kurzíva na averzu, méně na reverzu, po roce 1939 slepotisk. Datování fotografií ovšem není velkým problémem také proto, že je ještě lze ověřit u pamětníků.

I když přáním A. Koukala bylo, aby jeho starší dcera Vlasta studovala medicínu, od svých čtrnácti let svému otci v ateliéru vypomáhala se světly, mobiliářem i při zpracovávání negativů. Nakonec převážilo praktické hledisko, aby se u otce vyučila a zavedenou a dobře fungující živnost převzala. Vlasta tedy dojížděla jednou týdně do učňovské školy v Brně (spolu s dalším a posledním učněm Bohumilem Vaňkem) a své fotografické školení úspěšně zakončila. V roce 1953 se provdala a o tři roky později její otec fotoateliér oficiálně zrušil.

Po zrušení živnosti byl portrétní fotopřístroj a další technické vybavení odprodán soukromým zájemcům nebo státnímu podniku Komunální služby, zbylé negativy zlikvidovány („*To zme na dvoře pálili, už to bylo všecko spečené dohromady.*“). Dědicové dál uchovávají část archivu A. Koukala – především zvětšeniny portrétů z vrcholného období činnosti ateliéru. Z rodiny se profesionálně fotografování již nikdo nevěnoval a nevěnuje.

Fotograf a lokální společenství

Nejlepší Koukalovy fotografie pocházejí z přelomu třicátých a čtyřicátých let. Koukal se tehdy kromě běžných rodinných snímků soustředil zejména na portrét jednotlivců. Věnoval velkou pozornost práci přímo v ateliéru.

ěru při fotografování i při následném zpracování negativu a pozitivu. Sám pro sebe, nikoliv pro zákazníka, dělal velkoformátové zvětšeniny, většinou 40 x 60 cm, a ještě je precizně koloroval. Tyto portréty pak vystavoval ve výkladci svého ateliéru. Ale nejen tam – byl poměrně úspěšný i na výstavách Společenstva fotografů, kde pravidelně získával ocenění.

Produkce Koukalova fotoateliéru v podstatě není ničím novátorská. Sleduje životaběh spoluobčanů prostřednictvím a skrze přelomové životní okamžiky doslova od narození po smrt: dětský portrét s hračkami, školní fotografie, fotografické upomínky na první svatě přijímání a konfirmaci, portréty svobodných dívek a rukujících mládenců, svatební portréty, vícegenerační rodinné portréty. A nakonec pohřby („*Ale pohřby, to tatínek nerad dělal.*“). Mezi tím skupinové portréty obecního zastupitelstva, hasičů a sokolů, několik exteriérových snímků v reprezentativním albu asi jako výsledek oficiální zakázky obecního zastupitelství (místní významné budovy a obchodní interiéry), pár dokumentů z mimořádných událostí, jako byl např. průjezd prezidenta Beneše nebo slavnostní pohřeb posledních padlých ve druhé světové válce. V Koukalově fotografické pozůstalosti však nejsou žádné krajinářské fotografie.

Jestli ho něco nebavilo, pak to byly skupinové portréty rekrutů – soudit tak lze podle odbyté kompozice, ba dokonce nedokonalého zaostření. Vzhledem k traumatizujícím vzpomínkám na první světovou válku a k celoživotní těžké invaliditě je to pochopitelné. Kvalitativní úroveň Koukalových fotografií se snížila také po roce 1955, těžko ovšem říct, zda důvodem byly další zdravotní potíže nebo rozčarování z nevyhnutelného konce samostatného podnikání.

Lokální společenství a fotograf / fotografie

Není snad v Ostrohu rodiny, která by nevlastnila nějakou fotografii z Koukalova fotoateliéru. Těm, které už byly nachystány k likvidaci, možná sběratelská aktivita a následná výstava v zámeckých prostorách zachránila a prodloužila život („*Já vám ty fotky dám, šak co já s tým... To bych nechtěla, aby to potom kdesi létalo po smetišti, jak tot, fotky od sousedů.*“).

Uherský Ostroh je lokalita sestávající ze tří obcí. Samotné město mělo obchodnický charakter s mimořádně významnou a vlivnou židovskou komunitou zejména v meziválečném období, naproti tomu připojené obce

Ostrožské Předměstí a Kvačice měly typicky zemědělský charakter. Z toho vyplývají i podmínky pro nošení či odkládání tradičního oděvu (Rašticová 2000). Prvním dojmem z Koukalových fotografií je představa, že Ostroh byl ještě v polovině minulého století baštou tradičního oděvu v jeho nejrozvinutější formě. A. Koukal možná jako přistěhovaný a tedy vnější pozorovatel právě na to dával důraz. Typickým reprezentantem jeho produkce, vnímáno zevnitř (jeho dcerou – zároveň učnicí v ateliéru a in-

Rodinný portrét: učitel Leo Augustin s manželkou a dcerami Marií a Květoslavou, 1932. – „Tož toto já vám řeknu, proč třeba se naši nechali vyfotit. Naši měli eště jednu cěru, mezi nama. Roční umřela. A oni si ju nenechali vůbec vyfotografovat. A matku to dycky strašně jako mrzelo, že tú děvčicu neměli, že proč si to nedali. A otec byl jednú nemocný, takže se zebrali, jedného krásného dňa, a museli zme se všeci jít vyfotit. Naša matka měla šaty, co...“

formátorkou) i zvenku (ostatními respondenty výzkumu a dalšími diváky), jsou dívčí, resp. ženské portréty v tradičním svátečním oděvu. S tímto stereotypním obrazem sebe sama se lokalita v podstatě ztotožňuje: při sběru fotografií respondenti selektovali a předkládali právě tyto „krojované“ portréty a naopak fotografie bez „krojova-

Pohřeb svobodného – ateliérový portrét černé a bílé nevěsty: Marie Endrychová a Marie Postřimovská. Únor 1945. – „Tož oni rodiče, my sami byzme tam nešli, ke Koukalovi... Jeho rodiče nás tam poslali. A on byl nějaký zubař, to bylo také v pětaštyřicátém roku, a právě jeho matka pocházela, lebo jeho otec, tady vedle od nás, od sousedů. A potom sa vykládalo, já včil nevím, co je pravda. Pravda, povídám, bylo to ve Zlíně. A, jedni říkali, že on byl u partyzánů a že ho zastřelili Němci. A druzí říkali, že byl z Němcama a zastřelili ho partyzáni. Každopádně měl pohřeb z tady. Tož proto zme byli... Já sem byla bílá družka. A byla sem s týmto, s Frantů Endrychovým. Černá měla svíčku...“

ných“ odkládali jako nehodné pozornosti. Ovšem stačil jeden dotaz, zda respondentka / respondent skutečně vlastnil a nosil tradiční oděv, aby byl tento prvotní dojem uveden na správnou míru. Pro fotografování byl kroj často vypůjčován – a to dokonce ze sousední obce („*Já sem kroj nikdy neměla, to sa myslím tenkrát světila socha Panenky Marie nebo zme byli nekomu na pohřebě, tož sem měla půjčený kroj, myslím z Nové Vsi, chtěla sem mět památku...*“). I vzhledem k tomu lze tyto „krojované“ portréty pokládat za ikonografický pramen ke studiu tradičního oděvu jen s opatrností a určitými výhradami.

Fotografie nikdy není dalšímu divákovi ukázána bez vysvětlení. Fotograficky zaznamenané momenty a události, a ty z rodinného života zejména, jsou vždycky doprovázeny dalším verbálním vysvětlováním. Respondenti úporně a zdoluhavě identifikovali všechny zobrazené pomocí dalších rodinných vztahů, konkretizovali místo bydliště, vraceli se ke generacím předcházejícím i následujícím, nepružnou paměť nemilosrdně bičovali nejrůznějšími asociacemi. Což lze mj. chápat i jako potvrzení toho, jak důležitá je pro obyvatele menších a sevřenějších komunit sociální síť a rodinné až rodové vztahy a kontakty. Znalost této sítě znamená i vlastní zařazení a sounáležitost s touto komunitou („*Tož toto je otec, on měl knihařskou dílnu, ve dvoře u Címlichů, a to sú zaměstnanci, pan Hanák, Lojza, toto je paní Komínkovéj Braun, bratr, Slávek, tot je maminka Konečnéj, co prodává... Irena Komínková ona byla, oni bývali tot, za mlýnem, a ona měla... ona měla... Fiantu! Fiantová byla potom.*“ – „*A to je u Rolenců, naproti zvonka, u nich na dvoře, jejich Božka byla učitelka, a ona napsala vysvědčení a utékli do Ameriky.*“ – „*Takže toto je moja sestra, štyrycet dva narozená, provdaná Holienčinová, slovensky, ona je vdaná ve Skalici. Tady tá, co bývá z druhéj strany, tá Květa Botková, tá černovlasá, ona je včil Vyskočilová, ona si našla Skaličana, on tady dělál v jézédě s traktórem, no a dovědl kamaráda, a oni byly kamarádky, no a bylo to jasné.*“). Vizuelní vjem oživoval vzpomínky emotivního i faktického charakteru. Penzionovaná učitelka sledovala další osudy svých žáků, dlouhodobě praktikující lékařce se zase nad fotografiemi vybavovaly individuální i rodinné anamnézy. Nakonec fotografie vždycky vyprovokovaly zamyšlení a samozřejmě i lítost nad plynutím času a pomíjivostí vlastní individuality („*Toť, jaká sem byla, štíhlá, aj Alena, jak průtek, kde sa to enom na nás nabralo, takových kil...*“ – „*Toto je učitelký sbor...ten už nežije, ten už nežije, to*

už je všecko napoly mrtvé, já už su třetí nejstarší učitelka v Ostrohu, to je otrěsné, dyž to člověk uvází.“).

Starší generace si samozřejmě A. Koukala dobře pamatuje a vzpomíná na něho i na fotografování veskrze kladně („Velice sem si ho vážila, dyž měl jako ten ateliér, tak sem sa tam nachodila jako děcko, jako podívat, dyž tam nikdo nebýl. Šli zme z kostela, a on dycky, děti, co chcete, a my říkáme nic, ideme sa enom podívat, tak

„V upomínku na naše věčné přátelství“: Božena Hanusová, Anna Špaňhelová a Anna Ježková, září 1952. – „Proč zme sa fotily... enom tak, kamarádky zme byly veliké, šly zme z kostela a že, podme sa vyfotit, tož podme. Nebo jak zme měly neco nového, tož hned zme k němu letěly, ke Koukalovi...“

si to tady prohlédněte.“). Jeho fyzický handicap však nebyl ani po letech opomíjen („A tož Mařenka, tá ho dycky velice uměla napodobit, tak se postavte a tak se usmívejte, a hopkala a pajdala po téj třídě.“ – „Já sem z tama aj utékl, jak sem sa ho bál, on na tú dřevěnou nohu velice napadál, a eště jak sa schováł pod tú černú hadru...“).

Antonín Koukal asi nevstoupí do dějin fotografie: nevynalezl nějaká převratná technická zlepšení, neměl nezaměnitelné a jedinečné fotografické vidění, jednou daná kompoziční schémata obměňoval stejně tak málo jako technické a mobiliářové vybavení ateliéru. Ale pro lokální historickou paměť je jeho přínos nezastupitelný. Své místo v dějinách lokality a regionu má jako ten, kdo obrazově zaznamenal každodenní i sváteční život, který byl přes svázanost tradicemi nebo politickým režimem nebo mnoha jinými danými okolnostmi až překvapivě mnohovrstevný.

„A tož o co ti ide?“ (Závěr)

Regionální a lokální fotografické ateliéry, jako byl Koukalův a stovky dalších, jsou dnes v podstatě uzavřenou kapitolou. Znalost tzv. mokrého procesu zhotovování fotografií, ještě před pár lety rozšířená i mezi

Šibřinky, 1952.

tisíci fotoamatéry, je řemeslnou znalostí stále vzácnější. Individuální přístup k zákazníkovi a až intimní kontakt fotografa a fotografovaného je redukován na minimum a automatizace celého procesu nakonec vyústila v neosobní fotografování v pouličním automatu. Také proto je dobře připomenout nezanedbatelnou stopu, kterou ateliéroví fotografové zanechali.

V příspěvku „mně šlo“ také o vztah lidí k rodinným fotografiím a ověření faktu, že některá zjištění platí globálně pro komunitu jak moravskou tak třeba finskou nebo jakoukoliv jinou (Narrating, Doing, Experiencing 2006). A „šlo mně“ také o malou osobní rekapitulaci vlivů a podnětů, kterých se mně dostalo na studiích i v desetiletích následujících.

LITERATURA:

- Ambrozewicz, T.: *Fotograf wiejski i jego świat. Wojciech Migacz 1874 – 1944*. [Katalog výstavy.] Warszawa: Muzeum Etnograficzne w Warszawie 1985.
- Beránková, H.: *Fotografický ateliér Adolfa Kastnera v Uherském Brodě*. Folia Ethnographica 34 – 35, 2000 – 2001, s. 123 – 136.
- Birgus, V. – Scheufler, P.: *Fotografie v českých zemích 1839 – 1999*. Praha: Grada 1999.
- Botík, J.: *Letanovce. Odkaz Maroša Madačova*. Bratislava: Lúč 1998.
- Bregenhøj-Kaivola, A. – Klein, B. – Palmenfelt, U. (eds.): *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic Perspectives*. Helsinki: Finnish Literature Society 2006.
- Figlarowicz, S. – Kwaśniewska, A.: *Wileńszczyzna w fotografiach Stanisława Filiberta Fleury (1858 – 1915)*. [Katalog výstavy.] Gdańsk: Muzeum narodowe w Gdańsku 1996.
- Gweryn, L. B.: *Photographs of Folk Life. Llew Morgan*. [Katalog výstavy.] Cardiff: Welsh Folk Museum 1982.
- Hlôšková, H.: *Interpretácia minulosti – nástroj formovania sociálnej pamätí*. In: Etnologické rozpravy 1996, č. 1, s. 77 – 87.

- Hirsch, M.: *Family Frames. Photography narrative and postmemory*. Harvard University Press 1997.
- Jarosińska, M.: *Ze starego albumu. W setna rocznice firmy fotograficznej Edwarda Janusza w Rzeszowie*. [Katalog výstavy.] Rzeszow: Muzeum okregowe w Rzeszowie 1986.
- Jeřábek, R.: *Valašsko v dokumentární fotografii z doby Národopisné výstavy československé*. Národopisná revue 5, 1995, s. 139 – 156.
- Sontag, S.: *O fotografii*. Praha – Litomyšl: Paseka 2002.
- Trunk, R. (ed.): *Photographie auf dem Land um 1900. Karl Weiss, Photograph in Buchen*. Buchen: Verlag des Vereins Bezirksmuseum Buchen e. V. 1982.
- Rašticová, B. (ed.): *Uherský Ostroh*. Uherský Ostroh: Město Uherský Ostroh 2000.

POZNÁMKA:

- S ohledem na srozumitelnost textu rezignuji na přepis hláskových spodob v proudu řeči informátorů s výjimkou pomocných tvarů slovesa být.

Summary

The Local Community and a Photographer – a Photographer and the Local Community (Photographic studio of Antonín Koukal in Uherský Ostroh 1921 – 1956)

Antonín Koukal (1895 – 1972), trained portrait photographer, was operating his studio from the 1920s to the 1950s in Uherský Ostroh. The activity of his photographic studio has some more-generally valid features. In addition to the photographs of the crucial life moments of the inhabitants in the nearest environs (birth, school attendance, recruitment, wedding, death) he dealt with taking the portraits. The contribution is paying its attention to the relations people have to their photos.

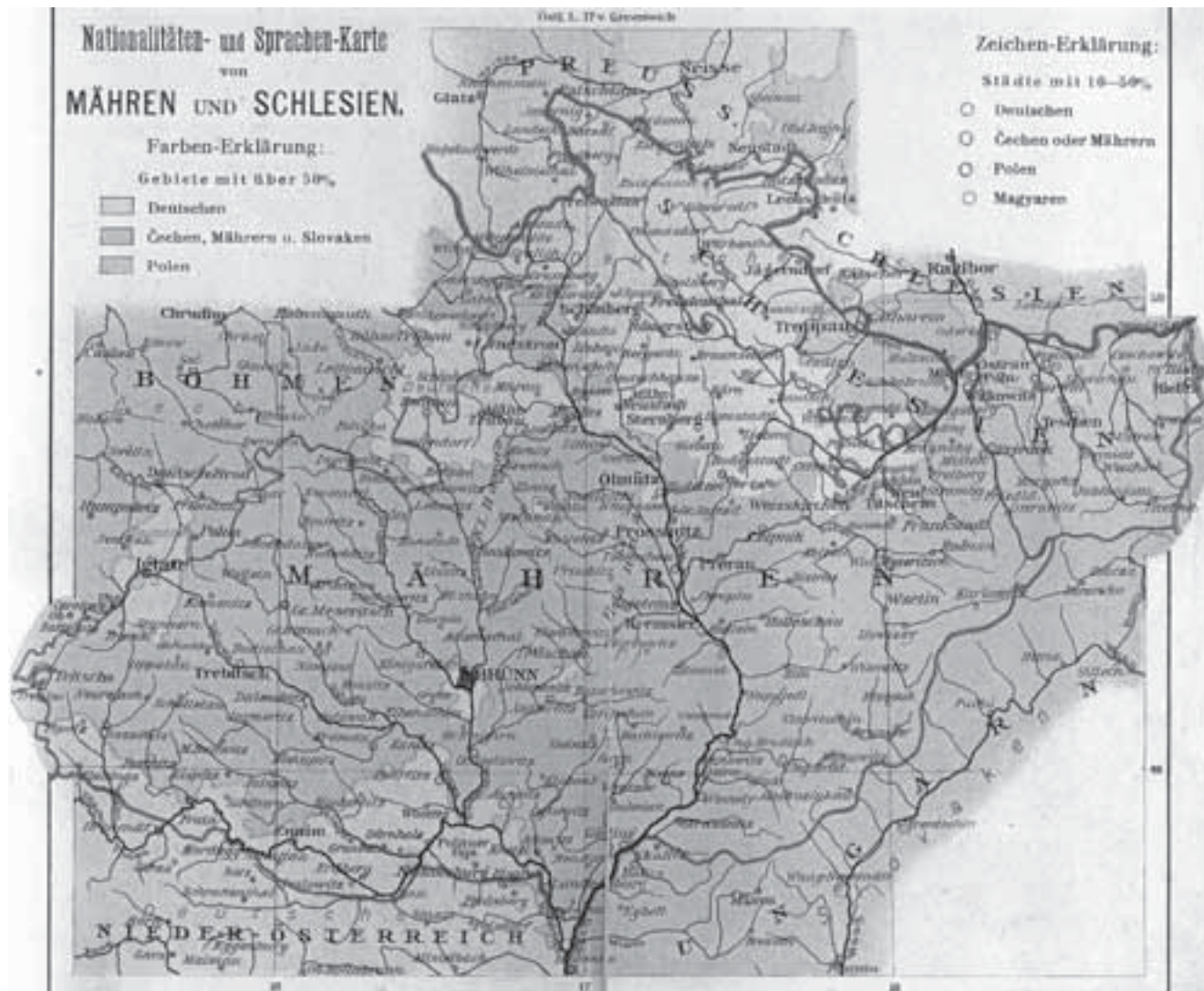
Key words: Photographic studio, local community, iconographic source, Antonín Koukal, Uherský Ostroh, South-Eastern Moravia

MORAVSKÉ HORÁCKO, HŘEBEČSKO A MALÁ HANÁ – ETNOGRAFICKÉ OBLASTI NA ETNICKÉM A KULTURNÍM ROZHRANÍ

Miroslav Válka

Etnografická rajonizace náleží mezi dlouhodobě sledovaná témata české historicky orientované etnologie. Závažnost problematiky souvisí s charakterem tradiční lidové kultury, u níž – na rozdíl od stylové kultury – hrají primární roli vazby na lokální prostředí, tj. na přírodní podmínky, charakter osídlení, ekonomické a hospodářské poměry, komunikační vazby a na etnic-

kou situaci.¹ Jak se tato situace vyvíjela na západní Moravě a přilehlém českém území, tedy v prostoru bývalé zemské hranice, do roku 1945 osídleném vedle českého etnika také německým obyvatelstvem, se pokusíme nastínit v našem příspěvku. V etnografické literatuře je tento prostor nejčastěji označován jako Česko-moravské Horácko, Hřebečsko a Malá Haná.

Mapa Moravy a Slezska s vyznačením etnické situace (Mähren, Deutschen, Polen) před rozpadem Rakouska-Uherska.

Podíváme-li se na mapu českých zemí, kde je vyznačeno etnické složení obyvatelstva z doby před rokem 1945, vidíme, že bývalou zemskou hranici mezi Moravou a Čechami překračují dva německé jazykové ostrovy. Oba vznikly v období středověké kolonizace. Jižněji situované území kolem Jihlavy se formovalo v souvislosti s těžbou drahých kovů, severněji položené území mezi Mohelnicí, Jevíčkem, Bystrým, Poličkou, Litomyšlí a Českou Třebovou má své kořeny v agrární kolonizaci pomezí hvozdu.² Zatímco jihlavský ostrov nezískal nějaké speciální označení,³ pro severněji položenou oblast se v topografické, vlastivědné a později etnografické literatuře ujal název Schönhengst (a jeho historické varianty), v českém překladu pak Hřebečsko.⁴

Obecně se horská oblast západní Moravy⁵ a přilehlé české území označovaly od 19. století jako Horácko a za Horáky⁶ jsou považováni už Němci v okolí Svitav, Moravské Třebové a Králíků 1786 u Hankeho.⁷ Navíc Hanke uvádí, že se tito Němci velmi odlišují od slezských Němců, a to jak jazykem, tak i v kroji. Do novodobé vlastivědné literatury označení Schönhengst uvedl Karl Joseph Jurende v kalendáři *Mährischer Wanderer* na rok 1813.⁸ Jurende přibližuje základní reálie z lidového života a konstatuje, že k regionu náležejí také osady, v nichž se mluví slovansky nebo česky. Údaj však nijak nekonkretizuje a nerozvádí. Pozdější německá literatura z 19. a 20. století Hřebečsko vymezuje etnicky (jazykově) a stereotypně

Čeští sedláci z hor – Kunštátští. Kvaš z r. 1814. Podle M. Ludvíkové: *Moravské a slezské kroje z roku 1814*. Brno 2000.

zahrnuje jeho obyvatele mezi česko-moravské Němce (sudetské) a apriori předpokládá, že se kulturní hranice Hřebečska kryjí s hranicí jazykovou.⁹

V Boháčově práci *Národnostní mapa Republiky československé* z roku 1926 najdeme přehled kartografických šetření, které národnostní problematiku v českých zemích zachycují přibližně od čtyřicátých let 19. století, kdy rakouská vláda začala jazykové a národnostní otázky sledovat.¹⁰ Protože vývoj německé minority se uzavřel více méně v meziválečné době, lze na základě Boháčových údajů téměř exaktně vymezit oblast německého osídlení Hřebečska. Konečně sám Boháč svitavský ostrov pro jeho rozlehlost zpracovává v samostatné kapitole.¹¹ Etnická (jazyková) hranice byla místy ostrá, místy ji tvoří lokality se smíšeným česko-německým obyvatelstvem. Podle Blaua zde v meziválečné době žilo 134.000 Němců (1927).¹²

Jednu skutečnost musíme zdůraznit. Z hlediska správního Hřebečsko jeden celek nikdy netvořilo. V období patrimoniální správy náleželo k různým panstvím a do kraje olomouckého a chrudimského, od druhé poloviny 19. století patřil moravský díl k okresům svitavskému, moravskotřebovskému a jevíčskému, okrajová území k okresu zábřežskému. Na české straně byla sídla okresů v Poličce, Litomyšli a Lanškrouně. Bývalá zemská hranice dělila území Hřebečska na dvě nestejně velké části, ale tato hranice, podobně jako jinde na česko-moravském pomezí, nebyla hranicí kulturní.¹³ Tu vytvářelo spíše lesnaté pohoří a průsmyk Hřebeč, od kterého region dostal označení. Už Jurende uvádí, že poddaní žijící nad průsmykem na litomyšlském a svitavském panství (tzv. Oberland) mluví německým dialektem, který je těžko srozumitelný obyvatelům na Moravskotřebovsku (Unterland).¹⁴ Obdobné diference se objevily v jevech materiální kultury, jako byl oděv nebo dům.¹⁵

Ve starší české národopisné literatuře není termín Hřebečsko příliš frekventován. Ani Karel Chotek a potažmo Lubor Niederle v rámci *Programu soupisu národopisného* (1914) tento region nezohledňují.¹⁶ A tak jeho část ležící v Čechách je spojena s oblastí Českomoravské vysočiny, moravský díl přiřazují ke střední Moravě (okr. Moravská Třebová, Jevíčko) nebo vlastní Hané (okr. Mohelnice, Zábřeh). Stejně tak autoři první poválečné vlastivědy Jevíčska, Svitavska a Moravskotřebovska z roku 1946 označení Hřebečsko nepoužívají, což lze vysvětlit dobovou politickou a společenskou situací po vysídlení Němců, kdy vlastivěda měla u českých novoosídlenců

vytvořit pouto k novému domovu.¹⁷ Konečně ještě Otakar Máčel ve své časopisecké práci o lidovém domě v roce 1980 konstatuje, že český překlad Hřebečsko se nevžil, takže vymezil zkoumané území třemi největšími městskými středisky, Svitavami, Moravskou Třebovou a Lanškrounem.¹⁸ K termínu Hřebečsko se vrátil Václav Frolec na mapě *Etnografických regionů a subregionů v ČSR*, kde ho vymezil plošně v okolí Svitav. V textové charakteristice uvádí: „Zaniklý název pro někdejší německé jazykové ostrovy na Svitavsku, Moravsko-třebovsku a Lanškrounsku. Vznikl koncem 18. století překladem německého *Schönhengsterland*.“¹⁹

Nejintenzivněji a dlouhodobě se problematikou etnografické rajonizace a diferenciací historických českých zemí se zaměřením na Moravu a Slezsko zabýval Richard Jeřábek.²⁰ Od dílčích, analytických studií²¹ dospěl k syntetizujícím pohledům, publikovaným postupně od osmdesátých let 20. století ve sborníku *Ethnologia Slavica*,²² ve *Slovníku české hudební kultury*,²³ a konečně v *Etnografickém atlasu Čech, Moravy a Slezska IV*,²⁴ který představuje – jako poslední vydaná práce – vyříbenou sumu autorových názorů na sledovanou problematiku. Nelze ještě nepřipomenout, že R. Jeřábek shromáždil k tématu etnografické rajonizace Moravy a Slezska dostupný pramenný a ikonografický materiál, který publikoval formou antologie *Počátky národopisu na Moravě*.²⁵ R. Jeřábek v citovaných dílech rekonstruuje badatelský zájem o etnografický region Hřebečska a charakterizuje ho jako „zaniklý jazykový a etnokulturní ostrov s převahou německého živlu“. Analyzuje německé bádání o jazykových ostrovech (*Sprachinselforschung*) jako jednu z metod vědecké práce, zdiskreditovanou v období nacionálního socialismu, která je na počátku 21. století spíše záležitostí amatérské vlastivědy a národopisu, a to zejména z iniciativy sudetoněmeckých organizací.²⁷ Tolik k badatelskému zájmu o region Hřebečska.²⁸

Z uvedeného přehledu vyplývá, že Hřebečsko mělo kulturní vazby k Horácku a že bylo vyděleno ze širšího regionu Horácka, a to na základě etnickém (jazykovém). Jeho kultura byla považována za projev německé lidové kultury. Pokud se objevují obdobné jevy u okolního českého obyvatelstva, jsou německými badateli interpretovány jako převzaté. Tak zdejší interetnickou situaci pojímalo starší bádání, ovlivněné etnickou teorií a nacionalismem. Jak se etnografická rajonizace a diferenciací vyvíjela na zbylém západomoravském území obydleném českým etnikem?

Už jsme konstatovali, že rozsáhlá oblast západní Moravy, kterou pokrývala Českomoravská vrchovina, dostala označení Horácko a jeho obyvatelé Horáci nebo také, z hlediska jejich dialektu, čeští Moravané.²⁹ *Horaken oder böhmische Maehrer* pojmenoval západomoravské obyvatele také Joseph Bayer na své mapě Moravy a Slezska (*Karte des maehr.-schles. Gouvernements*), jejíž první verze pochází z dvacátých let 19. století. Etnografickou rajonizaci západní Moravy dále upřesnil Karl Joseph Jurende, když do literatury vedle Horáků uvedl ještě Podhoráky, obývající podle něho hornatý a lesnatý kraj na severozápadě země od Mohelnice a Březové až ke Slavonicím.³⁰ O Jurendeho údaje se opírala v 19. století řada dalších autorů, kteří etnografickou situaci západní Moravy popisovali v topografiích a dílech vlastivědného nebo národopisného charakteru.³¹

Teprve po zformování národopisu jako samostatné vědní disciplíny na konci 19. století dostala etnografická

Manželský pár z panství Moravská Třebová. Kolorovaná litografie W. Horna z r. 1837. Archiv Ústavu evropské etnologie FF MU Brno.

rajonizace přesnější metodologické základy. Jako jedno z kritérií pro objektivní vymezení etnografické oblasti bylo použito nářečí, mluva obyvatel. Z tohoto hlediska byla situace na západní Moravě komplikována v tom, že vedle bývalé jazykové hranice česko-německé, moravským Horáckem probíhala i výrazná izoglosa mezi dialekty českými (v užším slova smyslu) a dialekty středomoravskými čili hanáckými. Hranice procházela na sever od Hřebečska v prostoru zemské hranice na Šilpersku, na jihu byla vedena od Březové nad Svitavou k Olešnici a dále na jihozápad.³² Tato nářeční hranice se pro dialek-

tologa Františka Trávníčka stala zároveň linií oddělující vlastní Horácko od západního Podhorácka.³³

Jinak etnografickou hranici Horácka a Podhorácka stanovil Josef František Svoboda, muzejní pracovník a přední znalec lidové kultury západní Moravy.³⁴ Při vymezování uvedených regionů se opíral také o národopisné jevy a hranici určuje v intencích tehdejších soudních okresů.³⁵ Západní hranici Moravského Horácka formálně ztotožňuje s bývalou zemskou hranicí a ve vnitrozemí hranici vede přibližně od Olešnice k Pernštejnu, Velkému Meziříčí, Moravským Budějovicím a Novému Bítovu. Na

Charakteristická urbanistická struktura obcí na Hřebečsku. Karle (Svitavsko). Foto M. Válka 2005.

východ od této linie situuje poněkud vágně Podhorácko s tím, že lineárně vedenou hranici vytyčil jen pro tzv. západní Podhorácko.³⁶ Severovýchodní část regionu Podhorácka vyznačil jen schematicky do prostoru kolem Tišnova³⁷ a Kunštátu.³⁸ I když oběma regionům byla věnována rozsáhlá národopisná literatura, otázkám rajonizace se věnovala jen obecně, nebo ji vůbec pominula.³⁹

Patrně z důvodu nedostatku podkladového materiálu se Svoboda úplně vyhnul oblasti Letovicka, údolím Svítavy rozděleného do dvou částí. Přitom Letovicko, údolí Křetinky a severní Posvitaví 1. plnilo důležitou komunikační funkci v rámci spojení mezi Moravou a Čechami;⁴⁰ 2. bylo hraničním regionem, kde se střetávaly etnografické oblasti Hřebečska, Horácka a Malé Hané; 3. mělo specifický vývoj v tom, že budování průmyslových podniků od 18. století napomohlo vytvoření svébytného ekotypu potravinářské produkce.⁴¹ Zajištěný odbyt výrobků vedl hřebečské sedláky k intenzivnímu chovu dobytka a k produkci potravin, které se prostřednictvím trhu dostávaly k obyvatelům, zaměstnaným v průmyslových podnicích.

S problematikou etnografické rajonizace západní Moravy úzce souvisí také situace v Boskovické brázdě, která v severní části odděluje horské masivy Českomoravské a Dražanské vrchoviny. Pro toto staré sídelní území se v 19. století objevuje metaforické označení

Malá Haná.⁴² Přibližně pět kilometrů široký pás země bývá vymežován zhruba mezi městy Boskovicemi na jihu a Jevíčkem na severu. Severní hranice je stanovována etnickým rozhraním česko-německým, neboť obce za Jevíčkem – Chornice a Derflík – byly do roku 1945 obydleny německým obyvatelstvem a řazeny do etnografického regionu Hřebečska. Jižní hranice Malé Hané je diskutabilní. Pavla Vacová, která Malou Hanou vymezuje na základě lidového oděvu, považuje za poslední malohanácké obce na jihu Bačov, Sudice a Vážany ležící na linii Boskovic.⁴³

Pokud bychom vzali jako kritérium pro vymezení tohoto etnografického regionu tradiční lidový dům s výrazným stavebním komponentem „žundrem“, roubenou sýpkou na obilí vystupující před obytné stavení, posouvá se nám hranice Malé Hané na jih až k Lysicím a Černé Hoře. I zdejší vesnice stejně jako malohanácké mají charakter soustředěných vsí, návesních a silnicových, a okapová orientace usedlostí vytváří souvislou nebo téměř navazující ulicovou zástavbu, typickou pro všechna stará moravská sídelní území. Charakteristické žundry se v prostoru mezi Boskovicemi, Lysicemi a Černou Horou objevují konkrétně v Sebranicích, Voděradech a Býkovicích.

Nepřímo o vazbách Lysic k Malé Hané svědčí následující skutečnosti. Když městečko a vesnice, které

Obytná část bývalé zemědělské usedlosti na Hřebečsku datovaná do 16. a 17. století (jízba po r. 1545/1583, komorová část 1632/1693). Čísťa u Litomyšle čp. 171. Foto M. Válka 2005.

Bývalá selská usedlost tzv. poličského typu s uzavřenou čtyřbokou zástavbou dvora. Typ usedlostí z 18. století (datace ve vrcholu lomenice 1787 ?). Telců čp. 16. Foto M. Válka 2007.

náležely k tomuto drobnému feudálnímu dominiu získaly právo odúmrti, bylo v listině z roku 1514 uvedeno, že Horáci, tj. poddaní z nedalekých horských vesnic budou platit poloviční plat než obyvatelé z Lysic a Drnovic ležících v úrodnější rovině, kterou dnes označujeme jako Boskovická brázda.⁴⁴ Jen jako marginální skutečnost lze uvést, že ještě v poválečné době stál vedle lysické radnice dům Na Hanačce,⁴⁵ jehož název nevznikl jistě náhodně a evokuje příslušnost lokality k zmiňovanému regionu Malé Hané.

Při řešení problematiky etnografické rajonizace západní Moravy se objevila ožehavá otázka etnicity kulturních jevů a česko-německých vztahů. Protože současný pohled na otázku etnicity kulturních jevů je odlišný, dalo by se říci u některých badatelů přímo diametrálně, lze se ptát, zda etnická specifičnost jevů materiální kultury není jen ideologická konstrukce a stereotyp. Dnešní bádání zdůrazňuje, že rozhodující faktory při šíření kultury byly sociální status jedince, přizpůsobení se životnímu (přírodnímu) prostředí, konfesní příslušnost. Etnická identifikace,

Zděný statek se stylovými ohlasy a dataci ve štítě k roku 1900. Trstěnice (Litomyšlsko), čp. 137. Foto M. Válka 2006.

jako fenomén 19. a 20. století, nahradila identitu lokální a regionální.⁴⁶ Jak se tedy etnicita projevovala v námi sledovaném regionu na příkladu lidového domu, který byl pokládán za charakteristický projev zdejší tradiční kultury?

Diference v charakteru osídlení a typu domu si uvědomovali všichni badatelé, ale situaci interpretovali různě.⁴⁷ Pro Hřebečsko už K. J. Jurende⁴⁸ uvádí, že obydlí jsou tu stavěna do čtyřhranu, tj. jde o usedlosti s uzavřenou čtyřbokou zástavbou dvora, které byly německými badateli považovány za „francský import“. Uzavřenost obydlí, jeden ze znaků horského typu statku, se podle Karla Chotka⁴⁹ vyvinul k ochraně před nepohodou, zejména v zimě, protože usedlosti byly od sebe vzdáleny a nemohly se chránit. V podhůří byl už dvůr prostranější a budovy větší. Uzavřený komplex statku vznikl postupným vývojem a v prvních fázích se realizoval oplocením. Teprve 18. století přináší pravidelnost a řád s obytnou částí a výměnkem situovaným ke komunikaci. Čistě čtyřboké formy vznikají v druhé polovině 19. století přestavbou roubených usedlostí na zděné.

Domovou typologii v regionu řešil také Václav Mencl.⁵⁰ Podle Mencla u domu Českomoravské vrchoviny, kam řadí i dům na Hřebečsku, gotické tradice nevyhasly úplně. Dvorce byly goticky typizované, stejně jako stodoly s polygonálně uzavřenými boky. Gotická tradice se podle něho nevázala jen na německé obyvatelstvo, týž dům nacházíme v osadách německých i českých. Přesnější linii jednotlivých domových typů ale neuvádí. Pokusil se o to Otakar Máčel,⁵¹ a to na základě architektonického charakteru obcí na Hřebečsku. I když kolonizaci území za Přemysla Otakara II. prováděli různí lokátoři, osídlovací proces probíhal obdobně a dal regionu jednotný charakter. Podrobným rozbořením ukázal, že uzavřený čtyřboký statek není převzatý stavební typ, nýbrž skladba, která vyrostla ze specifických hospodářských a společenských podmínek oblasti a která nemá přímé spojení s francským domem.⁵²

Komplexně řeší domovou typologii západní Moravy Václav Frolec.⁵³ V rámci regionálního členění lidového domu na Moravě vyděluje pro období 19./20. století zvláštní typ dům Českomoravské vrchoviny (západomoravský) s několika lokálními dobovými formami: dům horácký (Novoměstsko, Žďársko), dyjsko-svratecký, třebovsko-svitavský a malohanácký. Při sledování geneze domu na západní Moravě vycházel také z archeologického materiálu, který byl získán při výzkumu zaniklých

středověkých osad na Třebíčsku a Slavonicku, a sledoval otázku přímé návaznosti recentních dokladů na středověké formy.⁵⁴ Pro jednoznačné závěry mu chyběly poznatky o formě domu v raně novověkém období. Ty odhalilo bádání v osmdesátých a devadesátých letech minulého století, kdy v oblasti Hřebečska bylo objeveno několik objektů, které byly na základě stavebně-historického průzkumu i dendrochronologicky datovány do 16. a 17. století.⁵⁵ V poslední době probíhá průzkum zděných usedlostí, které vznikly přestavbou roubených staveb a nesou ohlasy stavebních stylových prvků 19. století.⁵⁶

Shrneme-li poznatky ukazuje se, že:

1. Kulturní hranice, vymezená charakterem sídla a usedlosti, se dá poměrně přesně vymezit mezi Hřebečskem a Malou Hanou (lesní lánové vsi, čtyřboká zástavba proti návesním a silnicovým vsím s úhlovou zástavbou usedlostí).

2. Letovicko a Kunštátsko (až k Sebranicím, Svitávce, Vanovicím) se charakterem sídla neodlišuje od oblasti Moravského Horácka (lesní návesní vsi, plužina záhumníková a úseková), proto je lze k tomuto regionu přiřadit.

3. Svobodovo Podhorácko tím posunujeme k jihu až na Tišnovsko (jižně od Černé Hory).

4. Kulturní hranice mezi Hřebečskem a Českomoravským Horáckem (Poličsko, Litomyšlsko) je vágní, pokud neakceptujeme bývalou hranici etnickou.

Kompozice štítu na výměnku selského statku postaveného Tomášem Lorencem k roku 1813. Oldřich čp. 56 (Poličsko). Foto M. Válka 2007.

POZNÁMKY:

1. Srov. J. Štika: *K otázce studia etnografických oblastí*. Zprávy oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1966, č. 3, s. 118 – 129.
2. Viz K. Severin: *Kolonizace Hřebečska*. *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 175 – 209.
3. Kroj německých obyvatel Jihlavska bývá označován jako „pajerácký“. V Svobodová tento název vysvětluje od adjektiva „bavorský“ (bayerisch), místa původu jihlavských Němců. Viz V. Svobodová: *Lidový kroj na západní Moravě v obrazech z 18. a 19. století*. Český lid 47, 1960, s. 258.
4. Na *Příruční a cestovní mapě markrabství Moravského a vévodství Slezského* od B. Kozenna (českým názvoslovím opatřil M. R. Kovář) z roku 1883 (vyd. E. Hölzel) je uveden počestělý název Šenhengstrové.
5. Geografické vymezení západní Morava používá v pracích běžně V. Svobodová: *Vztahy lidové kultury v české a německé oblasti na západní Moravě*. In: *Etnické procesy I*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV 1977, s. 166 – 173.
6. Označení Horáci pro obyvatele Českomoravské vrchoviny je daleko starší a objevuje se v pramenech z lysického panství už roku 1514. Viz M. Válka: *Příspěvek k etnografické diferenciaci západní Moravy. Zpráva o „Horácích“ ze 16. století*. *Národopisná revue* 12, 2002, s. 27 – 31.
7. J. N. A. Hanke z Hankenštejna: *Bibliothek der Mähreschen Staatskunde*. Wien 1786. In: Jeřábek, R. (ed.): *Počátky národopisu na Moravě*. *Antologie prací z let 1786 – 1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury 1997, s. 26.
8. Název regionu je však daleko starší. Viz M. Borkovcová – I. Kuncoová: *Hřebečské zvykosloví, kroje, písně a tance*. Lanškroun: Městské muzeum 2001, s. 8 uvádějí dataci 1600 a jako zdroj soudní registra Moravské Třebové, ovšem bez citace pramene.
9. Německou národopisnou literaturu věnovanou Hřebečsku vyhodnotil K. Severin: *Národopis Hřebečska*. *Národopisná revue* 12, 2002, s. 16 – 26.
10. K problematice etnické identity (eticity) a jejich kritérií viz G. Kiliánová: *Etnické kategorie v současnom entologickom bádání*. In: *Etnos a materiálna kultúra*. Bratislava: STIMUL 2000, s. 5 – 11.
11. A. Boháč: *Národnostní mapa Republiky československé*. Praha: *Národopisná společnost* čl. 1926, s. 64 – 69.
12. J. Blau: *Landes- und Volkskunde der Tschechoslowakischen Republik*. Reichenberg: Verlag Paul Sollors' Nachf. 1927, s. 97.
13. Už bez ohledu na původní zemskou hranici bylo území zahrnuto v roce 1960 z větší části do Východočeského kraje a do okresu Svitavy. V návaznosti na toto územní členění se konstituovala v roce 2000 krajská samospráva (Pardubický kraj).
14. Oblast u Mohelnice byla označována jako Niederland. Viz K. Severin: *Národopis Hřebečska*, c. d., s. 21.
15. Viz M. Borkovcová – I. Kuncoová: *Hřebečské zvykosloví, kroje, písně a tance*, c. d.
16. K. Chotek: *Program soupisu národopisného*. Praha: vl. nákl. 1914.
17. J. Mackerle – F. Továrek – P. Vacová: *Moravskotřebovský okres. Vlastivěda Jevičska, Svitavska a Moravskotřebovska*. Jevičko: Knihtiskárna Frant. Kučera 1946.
18. O. Máčel: *Lidová architektura v oblasti Svitav, Moravské Třebové a Lanškrouna*. *Národopisné aktuality* 17, 1980, s. 11 – 12.
19. V. Frolec: *Etnografické regiony a subregiony v ČSR*. In: V. Frolec a kol.: *Mezi hudci*. Brno: Blok 1985.
20. Personální bibliografie viz *Richard Jeřábek*. Bibliografická příloha *Národopisné revue* č. 2. Strážnice: Ústav lidové kultury 1991.
21. Viz R. Jeřábek: *Moravští Charvátí v literatuře*. In: Strážnice 1946 – 1965. Brno: Blok, s. 273 – 291; týž: *K otázce vlivu charvátské kolonizace na lidovou kulturu na jižní Moravě*. Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1966, č. 4 – 5, s. 207 – 215. Další práce byly publikovány v *Národopisné revue* jako výstupy ze seminářů „Profil národopisného regionu“, které pořádal pro studenty a odbornou veřejnost v letech 1992 – 2001 Ústav evropské etnologie FF MU Brno. V roce 2001 byl seminář věnován přímo Hřebečsku. Viz R. Jeřábek: *Lašsko, Kravaňsko a Hřebečsko – národopisné oblasti na etnických a kulturních rozhraních*. *Národopisná revue* 12, 2002, s. 5 – 15.
22. R. Jeřábek: *Ethnische und ethnographische Gruppen und Regionen in den böhmischen Ländern (17. – 20. Jahrhundert)*. *Ethnologia Slavica* 19, 1987 (1988), s. 122 – 164.
23. R. Jeřábek: *Etnografická rajonizace*. In: *Slovník české hudební kultury*. Praha: Supraphon 1997, s. 193 – 201.
24. R. Jeřábek: *Morava a Slezsko – etnický a etnografický obraz*. In: Woitsch, J. – Bahenský, F. (eds.): *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500 – 1900)*. Praha: *Etnologický ústav AV ČR* 2004, s. 38 – 76.
25. R. Jeřábek (ed.): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786 – 1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury 1997.
26. R. Jeřábek: *Morava a Slezsko – etnický a etnografický obraz*, c. d., s. 65.
27. Viz R. Jeřábek: *Lašsko, Kravaňsko a Hřebečsko – národopisné oblasti na etnických a kulturních rozhraních*, c. d., s. 14.
28. Poslední souborná práce o regionu vyšla v rámci *Vlastivědy moravské* jako svazek *Moravskotřebovsko, Svitavska*. Red. V. Neku-da. Brno: *Muzejní a vlastivědná společnost* 2002.
29. *Počátky národopisu na Moravě*, c. d., s. 26.
30. *Tamtéž*, s. 140.
31. Viz J. Rousová: *Dosavadní pokusy o stanovení národopisné a dialektologické hranice moravského Horácka a Podhorácka*. In: Zprávy oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1966, č. 3, s. 227 – 231; M. Válka: *K etnografické rajonizaci západní Moravy*. In: *Sborník Okresního muzea Brno-venkov. Předklášteří* 2000, s. 47 – 52.
32. Středomoravská (hanácká) nářečí dialektologové člení na jižní a centrální (severní) podskupinu, západní okrajové úseky (zábřežský a kunštátsko-moravskobudějovický) a východní středomoravská nářečí. Viz J. Bělíč: *Nástin české dialektologie*. Praha: *Státní pedagogické nakladatelství* 1972.
33. F. Trávníček: *Moravská nářečí*. Praha: *Národopisná společnost* 1926.
34. R. Jeřábek: *Josef František Svoboda – objevitel Horácka*. *Národopisná revue* 4, 1994, s. 5 – 9.
35. J. F. Svoboda: *Moravské Horácko. Stručný národopisný obraz*. Helenín u Jihlavy: V. Urbánek 1940.
36. Konkrétně jde o bývalé soudní okresy Velká Bíteš, Náměšť nad Oslavou, Hrotovice, Vémyslec, Jevišovice a východní části okresů Bystřice nad Pernštejnem, Velké Meziříčí, Třebíč a Moravské Budějovice. Viz J. F. Svoboda: *Moravské Horácko*, c. d., s. 4.

37. Ještě V. Oharek: *Vlastivěda Moravská II. Tišnovský okres*. Brno: Muzejní spolek 1923, s. 46 uvádí, že okres tišnovský obývají „Horáci“, kteří zde od nepamětných časů bydlíště svá mají. Termín Podhoráci, Podhorácko Oharek nezná. Rukopis vlastivědy vznikl kolem roku 1910.
38. Viz pozn. 36.
39. M. Válka: *Národopisná literatura o moravském Horácku a Podhorácku*. In: Z. Škorpík: Borač. Geograficko-historicko-národopisný obraz obce. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU 2005, s. 97 – 110.
40. Tato komunikační trasa se v historické a vlastivědné literatuře nazývá Trstenická stezka. Podle K. Severina „trstenická stezka, která nebyla ani trstenická, ani stezka, nikdy neexistovala... Dálková obchodní komunikace spojující Čechy s Moravou však prostorem Litomyšlska nepochybně vedla...“ Viz K. Severin: *Trstenická stezkou cestou necestou. (K vývoji názorů na průběh středověké komunikace)*. Pomezí Čech a Moravy 4, 2000, s. 383.
41. J. Langer: *Co mohou prozradit lidové stavby*. Rožnov p. Radhoštěm: Ready 1997, s. 210.
42. Např. na *Mapě země Moravské s částmi pohraničními Slezska, Čech, Rakous i Uher* od A. V. Šembery, vydané ve Vídni 1881.
43. P. Vacová: *Lidový kraj Malé Hané s přilehlými horami*. In: Boskovice – Jevíčko – Moravskotřebovsko. Blansko: Okresní vlastivědné muzeum 1970, s. 7 – 9.
44. Viz pozn. 6.
45. Dům jako lidová stavba byl fotograficky zdokumentován roku 1960 a fotografie byla uveřejněna na CD *Lidová architektura v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Etnologický ústav AV ČR 2001.
46. J. Podoba: *Etnicita v materiální kultuře: realita alebo ideologický koncept*. In: Etnos a materiální kultura. Bratislava: STIMUL 2000, s. 20 – 39.
47. Např. nápadný rozdíl mezi domem malohanáckým a hřebečským vysvětloval Jaroslav Mackerle, jeden z autorů zmíněné vlastivědy Jevíčka, Svitavska a Moravskotřebovska z roku 1946, na základě etnické teorie v kategoriích dům slovanský (hanácký) a německý (francý).
48. *Počátky národopisu na Moravě*, c. d., s. 124.
49. Uvedený typ Chotek popsal v lokální monografii Širokého Dolu, české vesnice na Poličsku. Viz K. Chotek: *Široký Důl*. Národopisný věstník československý 10, 1915, s. 29 – 61.
50. V. Mencl: *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia 1980, s. 278 – 296.
51. O. Máčel: *Lidová architektura v oblasti Svitav, Moravské Třebové a Lanškrouna*, c. d., s. 11 – 21.
52. O Máčel: *Vývoj lidového domu v oblasti Svitav, Moravské Třebové a Lanškrouna*. Národopisné aktuality 17, 1980, s. 188.
53. V. Frolec: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Blok 1974.
54. V. Frolec: *Kontinuita a diskontinuita vesnické stavební kultury na západní Moravě*. In: Rodná země. Brno: Muzejní a vlastičdná společnost 1988, s. 449 – 472.
55. Viz K. Severin: *Státek v Trstěnici u Litomyšle z roku 1597*. *Archaeologia historica* 12, 1987, s. 301 – 317; Z. Syrová: *Dům v Čisté*. In: *Obnova, oprava a rekonstrukce objektů lidového stavitelství a regenerace vesnických sídel*. Praha: SÚPP 1998, s. 39 – 41.
56. D. Junek: *Zděná lidová architektura na Českomoravské vrchovině – možnosti a limity dokumentace a mezioborové spolupráce*. Památková péče na Moravě 7, 2003, s. 15 – 26.

Summary

Moravské Horácko, Hřebečsko and Malá Haná – ethnographic regions at the ethical and cultural boundary line

The essay deals with the ethnographic division of Western Moravia and adjacent Eastern-Bohemian area. In the Middle Ages, this hilly region was inhabited by local Czech population and German settlers who formed two language islands here: one around the city of Jihlava and the other one between the cities of Moravská Třebová, Svitavy and Lanškroun north of here. In the 18th century's literature, the region is uniformly called Horácko according to the countryside character, but in the 19th century, the name differentiates based on the language (ethnic) principle. The region settled by German inhabitants in the environs of the cities Moravská Třebová and Svitavy broke away as a specific ethnographic area with the name Schönhengst (Hřebečsko). Ethnographer and museum worker Josef František Svoboda (1874 – 1946) rendered outstanding service to more detailed demarcation of Moravian Horácko based on dialect and phenomena of traditional folk culture. Ethnologist Richard Jeřábek (1931 – 2006) worked up the ethnographic zoning in details.

Key words: Ethnographic zoning, Western Moravia, Horácko, Hřebečsko, Malá Haná

Otázku z názvu tohoto příspěvku si položil Richard Jeřábek již v roce 1974. Vzhledem k tomu, že v té době jsem měla všechny stupně vzdělání a praxi v oboru ještě před sebou, mohu se k jím zamýšlené diskusi připojit až nyní, bohužel již ne přímo s jejím autorem.

Richard Jeřábek rozdělil stavební projevy ve vesnickém prostředí do dvou kategorií, pro něž zvolil označení *lidové stavitelství* a *lidová architektura*, přičemž jako hlavní rozlišující znak stanovil estetické kritérium. Na podporu pro významové odlišení obou termínů uvedl také sémantické hledisko.¹ Zde se opřel se mj. o údajné vědomé rozlišování architektury a stavitelství již ve starověké řecké společnosti. Nutno si však uvědomit, že publikované názory odpovídají době svého vzniku a mnohé obory od té doby prodělaly řadu změn týkajících se nejen výsledků svých výzkumů, ale i samotného oboru studia.

V rámci nastolené diskuse bych se chtěla věnovat dvěma problémům: zda je vhodné pro rozlišení využít výrazy *lidové stavitelství* a *lidová architektura* (přehlednout argumenty, zda jde, či nejde o synonyma) a do jaké míry je ve stavebních aktivitách ve vesnickém prostředí určující estetické kritérium.

Všechny stavby ve vesnickém prostředí se stavěly v první řadě pro konkrétní užitnou funkci – pro bydlení, jako skladovací prostory, kůlny, stodoly, chlévy atd. Prvotní účel se postupem doby mohl změnit podle potřeb majitele, např. již od druhé poloviny 19. století docházelo často ke změnám hospodářských prostor na obytné. Typickým pro vesnické stavby býval místní materiál, zpracovaný pomocí tradiční a dostupné technologie. Přirozenou tendencí majitelů nových staveb byla snaha po jejich zkrášlení. U obytných domů a hospodářských prostor umístěných v rámci areálů usedlostí se tento proces stal běžně společensky očekávaným pravidlem. Stavby typu samostatně stojících seníků, sklepů (s výjimkou vinařských) atp. podléhaly cílené estetizaci minimálně, přesto nelze jednoznačně vyloučit tuto snahu ani u nich.

V našich archivech běžně nacházíme od poloviny 19. století dochované plány na přestavby, přístavby a novostavby vesnických rolnických usedlostí, které vytvářeli školení zedníci a tesařští mistři, políři a stavitelé. Plány se netýkají pouze obytných domů, ale také hospodářských křidel, kůlen, stodol a drobných přístavků. Tato

plánová dokumentace obsahuje rovněž zkrášlující prvky na fasádách obytných domů i hospodářských staveb. Např. i malé stavbičky prasečích chlévů využívaly ve třicátých letech 20. století na vnějších fasádách dekorace, vytvářené kombinací režného zdiva z různě kladených pálených cihel a líčené vápenné omítky. Plastický obloukový dekor vmáčkнутý prsty do vlhké hliněné omítky na Vyškovsku (zde nazývaný *Strämeln*; dochoval se zejména v oblasti někdejšího německého ostrůvku a šlo o výhradně ženskou záležitost) se aplikoval nejen na vnější a vnitřní stěny obytných i hospodářských místností, ale i na ohradní zdi.

Na kvalitu provedení vlastních staveb a jejich soulad s okolním prostředím a na rozličné projevy přispívající k jejich zkrášlení lze pohlížet buď prismatem vlastních tvůrců, majitelů a vesnického kolektivu na straně jedné, nebo nezúčastněných školených odborníků na straně druhé. Názory se budou lišit zejména v případech, které odborník považuje za nevkusné (krápníkové omítky, břizolitové fasády se zdobnými prvky, např. barevnými zrcátky). Majitelé a jejich okolí hodnotí tyto projevy naopak vesměs pozitivně. Zkoumaný předmět je odborníky většinou posuzován s časovým odstupem, v souvislosti se změněným estetickým východiskem. Pod dojmem momentálních poznatků vznikají závěry, v nichž se hodnotitel neubrání subjektivnímu hodnocení kvality estetického projevu. Někdy se může stát, že je pro etnologa některý prvek subjektivně natolik nevkusný a degradující, že nestojí za to se jím zabývat. Osobnímu výběru podléhá také konzervace „vhodných“ tradičních projevů dirigovaná památkáři. Pouze šťastný etnolog, který není vázán žádnými omezujícími limity, může svobodně zkoumat všechny spontánní projevy estetického snažení na objektech lidové architektury (lidového stavitelství), které mohou během několika let z naší společnosti úplně vymizet.

Pro etnologické poznání je důležité seznámení se všemi mechanismy fungování tradičního vesnického společenství společně s uvědoměním si toho, kdo skutečně „lidové stavby“ stavěl, z jakého materiálu a za jakým účelem. Znamená to věnovat se také studiu archívních materiálů, místních zednických mistrů, tesařů a jiným řemeslníků, kteří se podíleli na vytváření obrazu vesnic. Je nutné si uvědomit, že etnologie musí studo-

vat všechny projevy spojené s tradičním společenstvím a jejich fungování ve společnosti, ne jenom ty „správné“, konvenující našemu vkusu. Jinými slovy, nelze opomíjet ani ty, které považujeme za nevkusné a údajně degradující tradiční kulturu (např. zdobené břízolitové omítky).

Pojem lidové stavitelství je u nás používán v souvislosti s vesnickými stavbami již od 19. století, kdy se v české společnosti probudil zájem o tyto objekty. Přestože pojmy „lid“, poťazmo „lidový“ jsou pro vědu neproduktivní a nepřesné, nemůžeme se jejich používání vyhnout, zejména jako termínů historických. Jejich obsah se postupně vyvíjel, v podstatě se pod „lidem“ rozumí fyzicky pracující nepriviligované třídy (rozhodující je způsob obživy). V našich podmínkách šlo především o rolníky, jejichž kultura a jazyk vyjadřovaly místní etnické vztahy. Z hlediska stavitelství termín „lidový“ konvenčně označuje tradiční vesnické rolnické usedlosti.

Přestože názor Richarda Jeřábka na významové odlišení termínů lidové stavitelství a lidová architektura byl přijat v rámci celého etnologického oboru, ostatní obory (včetně památkové péče) nerozlišují terminologicky mezi lidovou architekturou a lidovým stavitelstvím a používají oba pojmy jako synonyma. Stejným způsobem věc chápe také česká jazykyně (viz *Slovník českých synonym*).

Slovo architekt pochází z antického řeckého *architekton* – doslova vedoucí tesař, stavitel. V tomto smyslu mu dobře odpovídá německé „*Baumeister*“. Ve středověké latině se výraz *architectus* užívalo v širším významu jak pro stavitele kameníky, tak pro tesaře. U nás např. byl jako *architectus* označen v latinsky psaném pamětním listě ještě roku 1592 brněnský městský tesařský mistr Simon Tauch.² V dnešním významu pronikalo toto slovo do evropských jazyků až od 16. století, pod vlivem renesanční italské terminologie. Spolu s ním se prosadil i termín architektura, vždy jako synonymum stavitelství.

Z hlediska mezioborové komunikace i dle úrovně současného bádání považují další setrvání české etnologie na odlišném významu termínů stavitelství a architektura za zavádějící. Kromě chápání obou termínů jako synonym považují za výstižnější a užitečnější hovořit ve vesnickém prostředí o *architektuře* (stavitelství) *profesionální* a *neprofesionální*.

Profesionálním projevem se rozumí práce školených řemeslníků (zedníci, tesaři, truhláři, stolaři aj.), kteří byli součástí tradičního vesnického společenství.

Od konce 18. století se v Čechách a na Moravě stalo povinností předkládat plány na novostavby, přestavby a dostavby obytných i hospodářských staveb i na vesnicích.³ Dochovaná plánová dokumentace napomáhá nejen osvětlení stavebního vývoje tradičního společenství vesnického prostředí, ale lze z ní podle čitelného rukopisu jednotlivých autorů vystopovat i rozdíly konkrétních výzdobných detailů v oblasti jejich působnosti. Vyučení zednickí mistři individuálně ovlivňovali stavby vytvářené v tradičním duchu, stavěné např. z nepálených cihel vyrobených ručně vlastníkem (ozdobné šambrány, pilastry, bosáže např. na Znojemsku, Mikulovsku, Strážnicku, Veselsku aj.). Historizující štíty mohutných, štítově orientovaných domů na Mikulovsku jsou zřejmě výhradně dílem zednických mistrů 19. století. Štítové uliční průčelí fary v Horních Věstonicích z roku 1787 nese zase patrný rukopis architekta Karla Jana Hromádka.⁴ Profesionální zednickí mistři vnášeli prvky slohové architektury do architektury, kterou dnes souhrnně nazýváme lidovou. Např. v první třetině 20. století se díky zednickému mistru Franzi Robinkovi objevil na plánech přestaveb a novostaveb v Liliendorfu (dnes Lesná) nový výraz „Kabinet“, který měl domům upravovaným pro ubytování vídeňských hostů, přijíždějících za krásami Podjíví, dodat výraz noblesnosti. Na druhé straně bývala mnohdy

Liliendorf (Lesná), č.p. 72 stavební plán na přístavbu domu (Plan über den Zubau des Wohnhauses Nro 72 in Liliendorf). – Sign. vlevo dole: podpis Anton Mach, Mairemeister, Liliendorf 10/7 1887, SOA Znojmo, Archiv obce Lesná.

práce profesionálního zedníka dotvářena rukou neprofesionála, v případě výzdobných prvků šlo často o ženy (vtlačovaný prstový dekor na Vyškovsku, díla malářeček zdobící slovácká žudra atd.)

Profesionální tesaři stavěli krovy, stropy, podíleli se na stavbě roubených a hrázděných staveb. Sami prováděli některé zdobné detaily (na stropních trámech, krovkách, ozdobných hambálkách ve štítech atd.) Jindy se na některých vyřezávaných detailech podílel sám vlastník. Malované (ruční nebo podle šablony) i jiné okrašlovací prvky, včetně nápisů a datací, vytvářeli většinou obyvatelé domu (na Vyškovsku otisky bramborových razítek). Profesionální truhláři a stolaři se výraznou měrou podíleli na vzhledu fasád domů, pokud jde o okna, dveře a vrata.

Eventuální přímý podíl vlastníka na stavebních činnostech záležel na mnoha okolnostech, zejména na jeho ekonomických možnostech. Areál vesnické usedlosti býval výsledkem činnosti profesionála i neprofesionála. Některé stavby, zejména na odlehlých místech, vytvářeli pouze neprofesionálové. Všeobecně se to týká některých vinohradnických staveb, seníků aj. Oproti stavbám ve městě je pro vesnici typický ještě i dnes vyšší podíl domácí práce vlastníků, zvláště při realizaci a opravách staveb, souvisejících se specifickým způsobem obživy, a velká míra soběstačnosti spojená s tradičním hospodařením. Domnívám se, že při sledování profesionálních a neprofesionálních projevů musíme věnovat hlubší pozornost jednotlivým stavebním prvkům. Pokud jde o terminologické rozlišení, považuji neprofesionální projevy u vesnické architektury za oblast, kterou lze skutečně nazvat lidovou a zkoumat ji jako zvláštní fenomén. Naproti tomu estetické kritérium samo o sobě nemůže přispět k bližšímu rozlišení lidové architektury, protože i zde se projevují nápady a ruce profesionálů a neprofesionálů. Význam má tedy i v této oblasti zkoumání jednotlivých jevů z hlediska jejich tvůrců.

Laická i odborná veřejnost používá dosti nahodile i některé další pojmy aspirující na status odborných termínů. Jsou to spojení „*vesnické stavby*“ (popřípadě vesnické stavitelství, architektura), „*venkovské stavby*“ (venkovské stavitelství, architektura) a v poslední době

se objevilo z angličtiny převzaté spojení „*vernakulární architektura*“.

Jako vesnické stavby se označují objekty lokalizované na území obce (extravilán, intravilán), které mají přímý vztah k vesnické komunitě (usedlosti, radnice, hospody, obydlí domkářů, fary, vesnické kaple, vesnické kostely). Venkovské stavby jsou pak stavby stojící obecně na venkově: mimo, ale i v rámci obce – bez přímého vztahu k vesnické komunitě (panské hospodářské dvory, pivovary, mlýny, panská sídla, významné poutní kostely).

Pojem vernakulární architektura u nás prosazuje Jiří Langer. Z latiny pocházející anglické adjektivum *vernacular* znamená přibližně české domorodý (v latině *vernaculus* = domácí, domácký, „našinský“). Jako *vernacular language* se označuje v angličtině např. hovorový jazyk nebo dialekt. Pod termínem *vernacular architecture* rozumí běžný uživatel anglického jazyka architekturu charakteristickou pro určité období, místo nebo skupinu lidí. Jako speciální termín se toto spojení objevilo v anglické odborné literatuře poprvé v padesátých letech 20. století a znamená, v protikladu k projektované architektuře, stavitelství bez architektů, čerpající z lokálních materiálů a určené pro specifické lokální potřeby. Na rozdíl od architektury tvořené profesionály využívá vernakulární architektura znalosti tradované z pokolení na pokolení v daném místě. Typickými příklady vernakulární architektury jsou eskymácká iglú, indiánská týpí, nomádské jurty, lovecké přístřešky v horách. Odborný termín vernakulární architektura má tedy význam: neprofesionální tradiční architektura užívající dlouhodobě ověřené konstrukční postupy a místní materiály a uspokojující specifické místní potřeby. Od šedesátých let 20. století se v anglicky psané odborné literatuře hovoří o komerčně vernakulární, industriálně vernakulární, urbánně vernakulární architektuře.⁵ V oblasti naší lidové architektury existuje několik stavebních typů, které lze zahrnout pod pojem vernakulární architektura (např. samostatně stojící seníky, některé vinné sklepy apod.) Používat tento pojem jako souhrnný pro vesnickou architekturu je ovšem terminologicky krajně nevhodné (odpovídá to totiž pouze obecnému anglickému významu, nikoli jeho terminologickému významovému zúžení).

POZNÁMKY:

1. R. Jeřábek: *Lidová architektura nebo lidové stavitelství?* In: *Lidové stavitelstvo v karpatské oblasti*. Bratislava: Veda 1974, s. 23 – 25
2. P. Kroupa – J. L. Bílý: *Brněnští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570 – 1620*. Brno: Genealogický a heraldický klub při ZK ROH Královopolské strojírny – Muzeum města Brna 1987, s. 148 – 154.
3. Všeobecnou povinnost předkládat projekt při každé novostavbě určité vrchnosti stanovil poprvé dvorský dekret, který vstoupil v Čechách v platnost již v roce 1787.
4. Ve službách Dietrichsteinů zakreslil kolem roku 1780 zámeckou zahradu mikulovského zámku. Karel Jan Hromádka působil nejen jako topograf, nýbrž vytvářel pro Dietrichsteiny plány kostelů a měl na starosti i opravy některých usedlostí. Podle jeho projektu byl postaven v letech 1769 – 1763 kostel v Horních Věstonicích.
5. Srov. http://en.wikipedia.org/wiki/Vernacular_architecture.

LITERATURA:

- Ebel, M. – Škabrada, J.: *Původní plánová dokumentace lidové architektury. Materiály k dějinám architektury I*. Praha: ČVUT 1996.
- Frolec, V. – Vařeka, J.: *Lidová architektura. Encyklopedie*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury 1983.
- Jeřábek, R.: *Lidová architektura nebo lidové stavitelství?* In: *Lidové stavitelstvo v karpatské oblasti*. Bratislava: Veda 1974, s. 23 – 36.
- Kroupa, P. – Bílý, J. L.: *Brněnští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570 – 1620*. Brno: Genealogický a heraldický klub při ZK ROH Královopolské strojírny – Muzeum města Brna 1987, s. 148 – 154.
- Langer, J.: *Co mohou prozradit lidové stavby*. Rožnov pod Radhoštěm: Ready 1997.
- Pala, K. – Všianský, J.: *Slovník českých synonym*. Praha: nakladatelství Lidové noviny 1994.
- Škabrada, J.: *Lidové stavby. Architektura českého venkova*. Praha: Argo 1999.
- Štěpán, L.: *Lidové stavitelství ve stavebních plánech a mapách východočeských archivů. Část II. Sídla domy zemědělské stavby*. Zámrsrk: Státní oblastní archiv 1995.
- Vařeka, J.: *Typy a oblasti lidového domu v českých zemích*. Český lid 66, 1979, s.149 –155.

Summary

Folk architecture, or folk structural engineering? A contribution the terminological discussion

The contribution deals with the terms used by ethnology, other branches and amateur public for different meanings. Richard Jeřábek drew attention to that issue as early as in 1974, as he differed the meaning of the terms folk structural engineering and folk architecture whereby the aesthetical criterion became the principal differentiating feature. The author of this contribution holds both terms for synonyms. Within folk architecture or folk structural engineering she considers the determination whether it concerns the professional or non-professional expressions for the determining dichotomy. The survived planning documentation after the mid-19th century substantiates the residential and farm buildings – analogous to the towns- to be designed and later on even built by trained practitioners mostly. In the conclusion of the contribution, other problematic used terms are remembered: village architecture (or structural engineering), rural architecture or vernacular architecture.

Key words: folk structural engineering, folk architecture, professional and non-professional master-builders

V druhej polovici osemdesiatych rokov 20. storočia som spracovávala pod vedením profesora Richarda Jeřábka kandidátsku dizertačnú prácu zameranú na existujúcu stavebnú a bytovú kultúru na vidieku.¹ Ťažisko rozsiahleho kvantitatívneho výskumu spočívalo v detailnom dotazníkovom preskúmaní každého piateho domu, čo predstavovalo 20% vzorku všetkých trvalých obydľí.² Súčasťou výskumu bolo objektívne zmapovanie komunálneho prostredia skúmanej obce. A práve týmto materiálom som sa rozhodla prispieť do zborníka venovanom pánovi profesorovi. Počas celej práce ma profesor Jeřábek viedol k tomu, aby som skúmanú realitu vnímala objektívne, a teda aj kriticky. Aj vďaka tomu som pri obhajobe kandidátskej práce roku 1990 nemala absolútne žiadne problémy, hoci výskum zachytávajúci aktuálny stav, ako aj jeho následné spracovanie som robila ešte za čias totality. Za kritický postoj v záujme spoznania objektívnej pravdy, za vyhranené životné postoje a vzácne charakterové vlastnosti som pána profesora obdivovala a rešpektovala.

Kandidátsku prácu som robila v reprezentatívne vybranej obci Blatnica, ktorá sa nachádza v regióne Turiec vo vtedajšom okrese Martin. Blatnický chotár, bohatý na významné archeologické nálezy,³ patrí k najväčším chotárnym plochám v regióne Turiec. Jeho podstatnú časť tvoria horské a lesné plochy zasahujúce až do intravilánu obce. Osobitým spôsobom ho dotvára neobyčajne malebná horská scenéria Veľkej Fatry.

Zastavanou plochou sa Blatnica radí k hromadným radovým dedinám nepravidelného pôdorysu. Jej prvotnú zástavbu podmieňovali predovšetkým prírodné podmienky. Niekdajšia poddanská obec sa rozprestierala v podobe polkruhu na mierne stúpajúcom svahovitom teréne, a to tesne pod upätím skalnatej Plešovice. Prvé obydlia si ľudia stavali v údolí pozdĺž dvoch horských bystrín, prameniach v blatnických dolinách. Obidva potoky – Blatnický i Gaderský, ktoré sa v hornej časti dediny spájajú, sa stali determinujúcim faktorom niekdajšej potočnej radovej zástavby. Obecný potok začiatkom štyridsiatych rokov 20. storočia zregulovali a kvalitne premostili.⁴

Pôdorysný tvar a rozlohu Blatnice ovplyvnili kontakty so susednými dedinami. Okrem hlavnej cesty ústiacej do dolín sa obec rozrastala smerom doprava na obec Mošovce. Tak vznikla miestna časť s lokálnym názvom Trhanová. Pozdĺž odbočky vedúcej naľavo na Sebeslav-

ce⁵ a Folkušovú sa zase utvorila Smrtná ulica. Všetky pôvodne prašné miestne komunikácie boli v šesťdesiatych rokoch 20. storočia vyasfaltované a olemované novým pouličným osvetlením. V rámci elektrifikácie obce, ku ktorej došlo v polovici tridsiatych rokov 20. storočia, „zvlášte mosty a záhyby ulíc rozhodlo obecné zastupiteľstvo osvetliť dvanástimi pouličnými lampami“.⁶

Súčasnú centrum sa nachádza čiastočne na mieste jej niekdajšieho historického jadra. Jeho najstaršími dominantami sú dva slohové kaštiele z 18. storočia,⁷ situované trochu bokom od hlavnej cesty. Obidva istú dobu zanedbávané historické objekty sa v osemdesiatych rokoch 20. storočia stali súčasťou Slovenského národného múzea v Martine. V menšej, prízemnej budove barokovo-klasicistického štýlu s pôvabným kruhovým portálom bolo roku 1988 sprístupnené Múzeum Karola Plicku.⁸ Kedysi tam býval správca veľkostatku. Druhá, na výzor strohá dvojpodlažná stavba neskorobarokového kaštieľa bola do konca 19. storočia sídlom zemianskej rodiny Prónayovcov. Potom stála dlho neobývaná, pričom istý čas plnila funkciu skladu. V čase výskumu si už vyžadovala rozsiahlu rekonštrukciu.

Hospodárske stavby bývalého veľkostatku využívalo pre svoje potreby bývalé roľnícke družstvo. Toto riešenie bolo pre družstevníkov nesporne výhodné, ale pritom nespĺňalo ani základné podmienky na ochranu životného prostredia. Celé roky znepriemňovalo život domácim obyvateľom a súčasne špatilo vzhľad obecného centra. Preto sa začali hospodárske objekty postupne presúvať do nových priestorov mimo obce, a to vedľa starších – od začiatku účelovo stavaných družstevných objektov. Nachádzali sa za cintorínom a pozdĺž výpadovej cesty na Sebeslavce, ako aj neďaleko Karlovej, hneď vedľa hlavnej cesty. Napriek vynaloženému úsiliu nebolo ani toto kompromisné riešenie optimálne po komunikačnej stránke. Rovnako pomerne nová administratívna budova s družstevnou jedálňou, prezývaná „biely dom“, stála celkom mimo obce a hlavnej cesty. A pritom už koncom päťdesiatych rokov 20. storočia možno nájsť v miestnej kronike tento záznam: „...budovy JRD stavajú sa rozptýlene, čo nám asi raz bude budúce pokolenie vytýkať“.⁹

V čase výskumu sa predpokladalo, že presunutie družstevných objektov prispeje k zvýšeniu vzhľadu i rozlohy obecného centra a súčasne uvoľní priamy prístup

k evanjelickému kostolu. Dovtedy k nemu viedla obchádzka Kostolnou uličkou povedľa najstaršej zachovanej školy z roku 1826. Jej priečelie ozvlášťňoval pôvodný nápis,¹⁰ ktorý bol v čase výskumu taký zanedbaný, až sa stal nečitateľný. Neďaleko stojaci kostol, hrdo sa vypínajúci nad bývalým panským dvorom tesne pod úpätím Plešovice, pôsobil hneď od svojho vzniku ako výrazná dominanta obce. Postavený bol roku 1786 v klasicistickom slohu.¹¹ Svojím štýlovo jednoduchým zovňajškom mal nesporne značný vplyv na formovanie estetického cítenia miestnych obyvateľov v predchádzajúcich obdobiach. Takisto ako architektonicky rovnako prosté prónayovské kaštiele.

Hneď vedľa kostola stála evanjelická fara z rovnakého obdobia ako kostol. V polovici 19. storočia ju plošne rozširovali o prednú izbu.¹² Zväčšovanie obytnej plochy o ďalší priestor bolo v uvedenom čase prejavom zvyšujúcej sa životnej úrovne majetnejších vrstiev obyvateľstva. K podstatnej prestavbe a modernizácii blatnickej fary došlo koncom šesťdesiatych rokov 20. storočia. Na mieste bývalej prednej izby vznikol masívny obytný trakt s halou, štyrmi izbami, z toho dvoma v podkroví, a garážou situovanou v suterénnych priestoroch. Určite aj táto skutočnosť do istej miery ovplyvnila úroveň bývania v skúmanej obci.

V prvej polovici 20. storočia sa pôvodné historické jadro obohatilo o dva poschodové objekty spoločenského významu. Rozmernejšiu blokovú stavbu niekdajšieho obecného domu a požiarnej zbrojnice s „dvoranou“ na poschodí vybudovali roku 1928. Menšiu a tvarovo členejšiu viacúčelovú stavbu, vrátane hostinca, postavilo roku 1942 bývalé úverové a potravné družstvo. V čase výskumu plnilo funkciu mliekarny, obchodu so zmiešaným tovarom a obecnej knižnice. Existenciu uvedených objektov¹³ si vynútili rastúce potreby miestneho obyvateľstva. Pri výstavbe obidvoch stavieb rozhodovalo predovšetkým funkčné hľadisko. A to podstatne ovplyvnilo ich nevábny vonkajší vzhľad, ako aj situovanie z oboch strán pomerne úzkej hlavnej cesty.

Roku 1981 sa blatnické centrum rozšírilo o nové nákupné stredisko s pohostinstvom. Unifikovaným tvarom i veľkosťou výrazne inklinovalo k masívnej poschodovej stavbe obecného úradu z roku 1977. Nestáli však vedľa seba. Rozľahlá budova obecného úradu, kde sa v čase výskumu nachádzala pošta a zdravotné stredisko, bola situovaná v tesnej blízkosti dvojpodlažného prónayovského kaštieľa, čím ho smerom od cesty takmer celý prekrývala.

K obecnému úradu sa od hlavnej cesty prichádzalo cez široký murovaný most popri upravenom parku s fontánou. Fontánky s výraznou estetickou funkciou sa stali v obci veľmi obľúbené.¹⁴ Ďalšia, rovnako napájaná na miestny potok, vznikla v rozľahlom parku oproti pamätnej izbe. Toto v podstate miestne múzeum bolo roku 1988¹⁵ premiestnené do pôvodnej dvojtriednej školy z roku 1901. Tá svojou hlavnou obrysou líniou vhodne korešpondovala s charakterom ľudového stavitelstva z rovnakého obdobia.

Neďaleko od centra na začiatku Novej kolónie bola roku 1962 postavená tretia školská budova, určená pre prvý stupeň základnej školy. Táto poschodová stavba sériového typu¹⁶ s nižšou sedlovou strechou a odkvapovou orientáciou do ulice celkom zapadla do okolitej zástavby. Zato originálna, atypicky projektovaná materská škola s plochou strechou, dostavaná roku 1981, by patrila skôr na mestské sídlisko ako do podhorskej obce. Ale práve to sa niektorým miestnym obyvateľom páčilo.

Osobitnú pozornosť návštevníkov obce doslova priťahovala architektonicky neobyčajne zaujímavá stavba s lokálnym názvom „ruský dom“, ktorá stála poniže obchodov na Veľkej strane. Vznikla ako konkrétny dôsledok obchodného podnikania jednej z blatnických rodín v cárskom Rusku. Fasáda tohto prv celkom obyčajného hostinca s pálenicou bola v poslednej tretine 19. storočia stavebne upravená presne podľa vzoru sibírskeho „bazáru“, ktorý mala uvedená „šafranícka“¹⁷ rodina prenajatý v Nerčinsku.¹⁸ Napriek originálnemu priečeliu nepôsobil „ruský dom“ v uličnom domoradí rušivo, pretože do okolitej zástavby zapadal celkovou proporciou i výškou stavby. V čase výskumu bol však schátraný a zanedbaný.

Oproti „ruskému domu“ stál zhluk murovaných sypární z 19. storočia, ktoré boli zapísané do zoznamu pamiatkovo chránených objektov.¹⁹ Napriek tomu bola jedna zo sýpok v dôsledku nevhodného osadenia plechovej autobusovej zastávky značne poškodená. Táto zdanlivá maličkosť bola v podstate verejným znehodnotením kultúrnej pamiatky. Ľuďom to však vôbec neprekážalo, práve naopak: „*Načo je to dobré? Keby ešte dom!*“ (t. j. pamiatkovo chrániť) – *Ale skľepí?*“

V priebehu výskumu bola v záhrade Viliama Líšku zrovnaná so zemou ďalšia z týchto sypární. Došlo k tomu kvôli bezpečnosti cestnej premávky pri rozširovaní odbočky do Smrtnej ulice. Okolie bývalého stavebného pozemku sa vzápätí premenilo na parčík. Na jeho ohradenie

použili železné dielce, osadené do nízkeho múrika, ktorý obložili plasticky formovanými betónovými tvárniciami. Nové oplozenie ostro kontrastovalo s kamennou zvoničkou v susedstve, ktorá bola pokrytá pôvodnou šindľovou strieškou stanovnej konštrukcie.

K rušivým momentom komunálneho prostredia patria i výstavba odchovne teliat v tesnej blízkosti miestneho cintorína, na ktorom sa zachovalo niekoľko zaujímavých náhrobníkov z 19. storočia. Táto nevhodná symbióza bola o to vypuklejšia, že budova domu smútku z roku 1984 tvorila spolu s oplozením skutočne dôstojný, výtvarne jednotliaty architektonický celok. Podobne jej prostá vonkajšia výzdoba, znázorňujúca „tlkot srdca“, s ktorou sa vnútorne stotožnila väčšina domácich obyvateľov.

Naproti tomu interiérová výzdoba sobášnej siene na obecnom úrade miestnych občanov skôr pobúrila. Predstavovala moderne stvárnený – na plechu maľovaný, veľmi pestrý a formálne zjednodušený motív ľudovej zábavy. Jeho začlenenie do spoločenskej miestnosti, ktorá v súkromnom živote stále dosť konzervatívne myslíacich ľudí veľa znamenala, bolo nedomyslené a podcenené. Až po búrlivej a neutíchajúcej kritike sa začalo uvažovať o jej náhrade za inú, v každom prípade farebne striedmejšiu a realistickjšie spodobenú interiérovú výzdobu.

Blatnica ako prevažne evanjelická dedina nemala kaplnku, ani božie muky, iba jeden pricestný kríž. Zato mala iné špecifiká, ktoré svojším spôsobom dotvárali verejné priestranstvá obecného intravilánu. Patrílo k nim niekoľko malých pomníčkov vojnových obetí, roztrúsených pozdĺž miestnych komunikácií. Udalosti druhej svetovej vojny a Slovenského národného povstania skúmanú obec veľmi poznamenali. Preto tu bol začiatkom sedemdesiatych rokov vybudovaný monumentálny Pamätník národov so symbolickým cintorínom. Jeho okolie si obyvatelia obce upravili na rozľahlý park s umelým jazierkom, vytvoreným z prírodnej studničky.

Pamätník národov umiestnili jeho tvorcovia na samý koniec dediny pri vyústení dvoch horských dolín. Pre väčšiu a turisticky známejšiu Gaderskú dolinu boli okrem pomerne novej chatovej základne príznačné najmä zrúcaniny Blatnického hradu z 13. storočia.²⁰ Okolium obce dodávali svojráznu, až tajuplnú atmosféru. Na začiatku druhej doliny, označovanej názvom Blatnická, bol vybudovaný prírodný amfiteáter. Popri turčianskych slávnostiach folklóru sa v jeho areáli často konali okresné dožinky a oslavy povstania. Organizovanie týchto akcií nemalou mierou prispelo k upravenosti spoločných

obecných priestranstiev. Dôležitú úlohu pritom zohrávala priaznivo naklonená verejná mienka a najmä vlastná aktivita miestnych občanov. Príkladne sa starali o čistotu a poriadok verejných priestorov a zveľaďovanie celej obce. Veď všetky novšie spoločenské budovy si postavili svojpomocne.

Naproti tomu obnove starého jadra obce – tomuto rozľahlému priestranstvu s nádychom histórie – sa dlho nevenovala dostatočná pozornosť. A to napriek tomu, že väčšina objektov z 18. a 19. storočia, ktoré sa tu nachádzali, mala nespornú historickú i architektonickú hodnotu. K pamiatkovej úprave miestnych kaštieľov síce začalo dochádzať, ale bez citlivého prepojenia na stavby mladšieho dáta, na ich vzájomnú architektonickú súhru. Výsledná disharmónia bola dôsledkom značnej živelnosti a náhodnosti, ako aj úzkoprsého prístupu k formovaniu obecného centra, a to zhruba od polovice dvadsiatych rokov 20. storočia po súčasnosť. Pri navrhovaní spoločenských budov sa nie vždy rešpektovali reálne potreby dedinskej society, niekedy sa povrchno zvažovalo ich optimálne situovanie. O komplexnom urbanistickom riešení historického jadra a vôbec celej dediny, vrátane družstevných objektov, bolo treba seriózne uvažovať rozhodne skôr ako v polovici osemdesiatych rokov.²¹ Mohlo sa predísť viacerým chybám, ktoré nebude celkom možné zmierniť ani vysadením vysokej zelene na miestach najrušivejších vizuálnych kontaktov.

Vyskytli sa však aj prípady, pri ktorých neboli potrební architekti a veľké investície. Veď napríklad obnova pôvodného nápisu na najstaršej školskej budove by nebola ani náročná, ani nákladná. Stav tohto nápisu zaujímavého svojím obsahom i formou v žiadnom prípade nesvedčil o blízkom vzťahu obyvateľov obce k vlastným kultúrnym hodnotám. To isté možno povedať o pamiatkovo chránených sýpkach. A tiež o „ruskom dome“, o osude ktorého bolo treba rozhodnúť už dávno predtým. Naproti tomu sa veľká pozornosť upriamovala na turistov a návštevníkov obce. Popri rekreačných zariadeniach v extraviláne obce boli pre nich na viacerých miestach vybudované parkovacie plochy. Okrem spomínaných masových akcií však bývali aj cez hlavnú turistickú sezónu takmer prázdne. Prítom v strede obce, ale hlavne na jej hornom konci zasahovali dosť rušivým spôsobom do prirodzených proporcií komunálneho prostredia.

Posledné roky pred výskumom sa v obci kládol veľký dôraz na zriaďovanie a úpravu viacerých parkov, parčíkov a fontán. Aj vedľa nákupného strediska sa na-

chádzal starostlivo udržiavaný trávnik so záhonom ruží, „kam ňesmie aŕi noha“, hoci podľa starších ľudí by sa mohol stať príjemným miestom na priateľské posedenie v tóni košatých stromov. Lavičky na sedenie sa však nachádzali na celkom inom mieste – na druhej strane cesty vedľa potoka, kde vraj starším ľuďom „ľahá na križé“. Nevhodné situovanie mala aj autobusová zastávka v strede obce. Vôbec z nej nebolo vidieť na prichádzajúci autobus, a tak cestujúci väčšinou postávali mimo nej – priamo pod odkvapom miestneho kina. Z uvedených príkladov jasne vyplýva, aké dôležité z hľadiska živej sociálnej komunikácie sú aj takéto, na prvý pohľad nepod-

statné solitéry. Pri postupnom dotváraní komunálneho prostredia obce ich už v budúcnosti rozhodne nemožno podceňovať, pretože v konečnom dôsledku znižujú kvalitu života miestnych obyvateľov.

Toľko teda o situácii v skúmanej obci, zdokumentovanej v druhej polovici osmdesiatych rokov 20. storočia. S odstupom času by bolo iste prospešné urobiť v tej istej dedine porovnávací výskum, zameraný nielen na komunálne prostredie, ale najmä na stavebnú a bytovú kultúru miestnych obyvateľov. Jeho výsledky by mohli byť neobyčajne zaujímavé. Pán profesor Jeřábek sa za takéto výskum veľmi prihovára.

POZNÁMKY:

1. Pastieriková – Dudášová, M.: *Súčasná kultúra bývania na vidieku. Výsledky etnografického výskumu turčianskej obce*. Kandidátska dizertačná práca. Rkp. Martin – Brno 1989, 226 s.
2. Za súbor troch publikovaných štúdií o stavebnej a bytovej kultúre v obci Blatnica získala autorka vďaka odbornému vedeniu R. Jeřábka prvú cenu Slovenskej národopisnej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied za najlepšie dielo roka 1995.
3. Slaninák, M.: *Najstaršie osídlenie*. In: Pamätná izba v Blatnici. Martin: Osveta 1988, s. 9 – 19; Ilavská, A.: *Z dejín Blatnice*. In: Blatnica. Brána do Gaderskej doliny. Martin: Osveta 1971, s. 7 – 14.
4. *Pamätná kniha obce Blatnica*, s. 89 – 90, 109 – kronikár Viktor Ilavský.
5. Sebeslavce bola pôvodne zemianska obec, v stredoveku dokonca významnejšia ako Blatnica. Časom upadala, až sa premenila na majer. V jeho blízkosti stojí malý rímskokatolícky kostol.
6. *Pamätná kniha obce Blatnica*, s. 96 – kronikár Viktor Ilavský.
7. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I*. Bratislava: Veda 1977, s. 170.
8. Slovenské národné múzeum v Martine spravuje celú pozostalosť K. Plicku.
9. *Pamätná kniha obce Blatnica*, s. 177 – kronikárka Mária Ilavská.
10. Presné znenie nápisu so zakódovaným rokom založenia školy uvádza Ilavská, M.: *Z kultúrnych dejín obce*. In: Blatnica, c. d., s. 26.
11. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I*, c. d., s. 170.
12. *Pamätná kniha obce Blatnica*, s. 6 – kronikár Viktor Ilavský.
13. Ilavská, M.: *Z novších dejín obce*. In: Blatnica, c. d., s. 30.
14. Autorom fontán bol miestny občan Ján Lako, povolaním šofér.
15. Dovtedy bola pamätná izba obce, založená v polovici sedemdesiatych rokov 20. storočia, umiestnená v prízemnom prónayovskom kaštieli.
16. Rovnaký projekt bol použitý aj pri výstavbe školy v Šútove, okres Martin.
17. Podrobne o „šafraníctve“ a „olejkárstve“, ktorým si miestni obyvatelia privyrábali na živobytie niekoľko storočí doma i v zahraničí, pričom v priebehu 19. storočia sa z neho niekde vyvinulo široko zamerané obchodné podnikanie, píše Hrozičnik, J.: *Turčianski olejkári a šafraníci*. Bratislava: Tatran 1981.
18. Bližšie Polonec, A.: *Život a kultúra ľudu Blatnice a okolia*. In: Blatnica, c. d., s. 59 – 63.
19. Celkove je v zozname pamiatkovo chránených objektov zapísaných 18 miestnych sypární.
20. Lacko, R.: *Obdobie feudalizmu*. In: Pamätná izba v Blatnici, c. d., s. 21 – 23.
21. Územný plán sídelného útvaru Blatnica vypracoval ing. arch. J. Feriančík z Urbionu Banská Bystrica roku 1986. Oficiálne schválený bol o dva roky.

Summary

Community environment of the village of Blatnica

The contribution is an extract from the PhD thesis that the author wrote under the leadership of Prof. Richard Jeřábek. It is focused on an objective thus critical picture of the community environment at a representatively chosen community in the Slovakian country. Summarizing, the author states that in the course of 20th century not always the real needs of the village society were respected when the community buildings and small solitaires were designed. Sometimes, the final placing of community buildings into the existing community environment of the village was considered in a fully slovenly fashion. It was necessary to think about the complete design of the historical core earlier than in the mid-1980s when many things could not be softened even by planting the full-grown green on the places with the most disturbing visual contacts.

Key words: the Slovakian country, Blatnica, community environment, village centre, historical buildings, building and solitaires of social importance

Na sklonku 19. století se v některých dílech regionálních literátů, historiků a vlastivědných pracovníků severovýchodní Moravy začalo objevovat národním patosem podbarvené synonymum „valašské národní vojsko“ pro označení tehdy již zaniklého sboru zemských portášů (Kramoliš 1894 a 1920).¹ Termín měl cíleně evokovat spjatost příslušníků tohoto bezpečnostního oddílu s Moravou, potažmo Valašskem, jehož obyvatelé a majetky měli za úkol střežit a ochraňovat.

Ačkoliv se oblast, v níž portáši (především od druhé poloviny 18. století až do roku 1830) skutečně operovali,

Jan Kobzář: Odpočívající portáš.
Ze sbírek Muzea regionu Valašsko ve Vsetíně.

do značné míry překrývá s územím Valašska, označovat je podobně nadneseným termínem je záležitostí spíše novodobé reinterpretace historických faktů. Potřeba ryze národního či regionálního prvku, potažmo kladného hrdiny či hrdinů vzešlých z lidového prostředí – „zrostu mocného, kroku ostražitého, před jejichžto pátravostí málokterý zločin ukryt zůstal...“ (Sloboda 1854, s. 49) – navíc s jednoznačně pozitivním vyzněním, tak přiváděla některé vlastenecky smýšlející osobnosti k podobně zabarveným tvrzením. „...své životy, svá těla, svou svobodu přinesli za vlast a za spoluobčany na Moravě...“ (Kramoliš 1925, s. 11).

Navzdory vágnosti tohoto a jemu podobných pojmů nám ovšem téměř dvoustletá historie sboru zemských portášů přináší několik zajímavých poznatků, které mohou mj. přispět k pochopení vnímání životní reality a událostí na východě Moravy v 17. století úřednickým aparátem habsburského soustátí (ať v samotné Vídni, či v provinčním Brně, Olomouci, Uherském Hradišti nebo i na dalších místech).

Východní Morava náležela od dvacátých let 17. století k oblastem, které se vyznačovaly téměř permanentním neklidem. V krátkém časovém úseku se zde střetlo několik různorodých faktorů, které přispívaly ke zvláštní atmosféře latentního neklidu. Stavovské povstání a aktivity některých místních šlechticů (Jan Adam z Víckova, Václav Bítovský z Bítova), zapojení části zdejšího obyvatelstva do vojenských akcí a následné přetrvávání drobného odboje, ale i průtahy vojsk přispívaly k tomu, že zmíněné teritorium prožívalo nelehké údobí. Zběhlé obyvatelstvo, uprchlíci a různé živly přispívaly společně se silicím tlakem vrchnostenské správy a nastupující rekatolizací k početnímu nárůstu skupin, jejichž příslušníci bývali v dobových písemnostech označováni jako *Räuber* či *Diebe* – tedy lupiči, zloději, pobertové, případně zbojníci. Vezmeme-li v úvahu i četné přechody různých kriminálních skupin ze Slovenska, můžeme oprávněně mluvit o skutečné destabilizaci regionu.

Násilí a loupeže, o nichž stále častěji referovali místní úředníci, se centrální úřady snažily eliminovat přísliby odměn za každého polapeného škůdce – živého i mrtvého.² Přesto zásahy proti nekalým živlům vykazovaly stále nedostatečnou úspěšnost. Pronásledování často spolé-

hali na skrytou solidaritu místního obyvatelstva – ne-li na jejich přímou spolupráci a ochranu. Nejvíce stížností se tehdy vázalo k počínání obyvatel ze Vsetínska. Ostatně byli to právě oni, kdo v březnu 1638 potupně odzbrojili výpravu Jindřicha Halbicha v počtu 130 mužů, vyslaných k likvidaci východomoravských nepokojů.

Dne 31. 3. 1638 proto přikázal císař Ferdinand III. moravskému zemskému hejtmanovi hraběti Salmovi odvod jednoho sta mužů pro tzv. **oddíl věrných Valachů**. Toto datum je historiky obecně považováno za vznik bezpečnostní organizace, která až s odstupem let získala název sbor zemských portovních (*Landesportatschen*). Neblahé zkušenosti z dřívější doby vnášely od počátku do císařského rozhodnutí jisté pochybnosti. Již v dubnu téhož roku tak hrabě Salm obdržel další dopis, v němž byl nabádán ke zvláštní opatrnosti při výběru mužů, neboť je údajně velmi nesnadné rozeznat ony „Valachy věrné“ od těch nespolehlivých. Určité tápání a nejistotu v jednání vládních složek potvrzují i další fakta.

Po důkladné analýze pramenného materiálu vše nasvědčuje tomu, že uvedený krok vídeňské administrativy nebyl žádným plánovaným koncepčním řešením problematického moravského regionu a jeho bezpečnosti, jako spíše dalším pokusem, jak řešit eliminaci nežádoucích složek působících v Hradištském a Přerovském kraji. Využití zdejšího obyvatelstva k vojenským či bezpečnostním aktivitám nebylo přitom v polovině 17. století ničím neobvyklým. Na biskupském panství Hukvaldy byli již v předešlém 16. století využíváni pro vybrané úkoly branného charakteru (doprovody, ale i vojenské krytí zásob) svobodní Valaši jako tzv. hajduci (Macůrek 1959; Štika 1962, s. 422 – 423). Jako kvalitní ozbrojená složka se východomoravské obyvatelstvo (stejně jako např. těšínské) ostatně osvědčilo také během bojů třicetileté války. Odvahu a bojovnost zdejšího lidu mj. připomněl také bratrský biskup J. A. Komenský: „...moravští horalé kolem Vsetína, řečení Valaši, lid bojovný...“ (Dostál 1956, s. 197). Ani povolání „věrných Valachů“ v roce 1638 nebylo tedy ve své době ojedinělou událostí. J. Macůrek (1959, s. 315) doložil opakovaně najímání Valachů pro vojenské účely císařské strany ze třicátých a čtyřicátých let 17. století.

Nadřazené úřady zpočátku skutečně předpokládaly, že jakmile se situace vyřeší, nebude již jedné stovky „věrných Valachů“ potřeba. Ti pak budou po vyplacení odměny opět posláni domů ke svým rodinám a zaměst-

náním. Jejich povolání by tedy bylo jen dalším z mnoha obdobných aktů využití domácí ozbrojené síly pro potřeby ochrany země a jejího pořádku proti vnitřním i vnějším škůdcům. Nasvědčuje tomu také užití onoho poměrně vágního termínu „věrní Valaši“ pro takovouto dočasnou ozbrojenou složku, pro níž nebylo ani zapotřebí stanovovat, vzhledem k předpokládané krátkosti jejího působení, nějaký oficiální název ani organizační strukturu.

Zamýšlenou časovou omezenost nasazení oddílu jednoznačně dokládají i některá další fakta z let 1638 – 1717.

Jedna z prvních otázek, která vyvstává v souvislosti s ranými dějinami portášů, je problematika samotného označení „věrní Valaši“. V odborné literatuře se v průběhu 20. století rozvinula bohatá diskuze nad významnými proměnami pojmu „Valach“. Někteří badatelé (J. Štika, D. Krandžalov, J. Macůrek) se ve svých pracích uvedeného označení stočlenného bezpečnostního oddílu z roku 1638 dokonce okrajově dotkli. K důkladnější sondě se ovšem vzhledem k šíři svého badatelského záběru nedostali.

Proto můžeme tuto otázku nastolit dnes a snažit se nalézt odpověď, kdo vlastně byli oni „věrní Valaši“, z jakých oblastí pocházeli, případně co vedlo habsburskou administrativu k užití tohoto názvu i pozdějšímu jeho nahrazení termínem **portáši / portovní**?

Slovo Valach se v první třetině 17. století dostávalo do širšího povědomí hlavně díky několika ozbrojeným výstupům obyvatel horských krajů na východě Moravy – především ve dvacátých letech (Dostál 1953, 1956). Ačkoli dobové prameny na mnoha místech zmiňují jako hlavní aktéry Valachy, nejsou jedinými, kdo se účastnili těchto událostí: „...v povstání setrvávající vsetínští a s nimi spojení Valaši“ (Dostál 1956, s. 220). Hranici mezi Valachy a ostatními obyvateli regionu vnímal i pisatel kroniky Frenštátu, když psal: „Toho času Valaši a poddaní mezřičtí, vsetínští, brumovští, lukovští, světlovští...“ (Štika 1966, s. 269).

Oprávněně proto můžeme spekulovat, koho vlastně mínili úředníci ve Vídni, v Brně či v Uherském Hradišti, když zvažovali – a nakonec také provedli – najmutí stovky „věrných Valachů“? Byli oněmi Valachy míněni všichni obyvatelé podhorského kraje, včetně obyvatel měst, nebo to byla jen svébytná (profesně, sociálně, geograficky) skupina osob?

Karel Špillar: Portáš. Akvarel podle figuríny z Národopisné výstavy československé v Praze (1895). Přetištěno z knihy *Od ogarů po staříčky*. (Vsetín 1997).

Přestože již první měsíce znamenaly pro sbor tzv. věrných Valachů úspěšné zásahy – spolupodíleli se např. na likvidaci skupiny Ondrůškovy či Pavla Pišťalky (Dostál 1956, s. 124 – 125), nalezneme v jejich působení kratší či delší časové proluky. Tato intermezza dokládají, že sbor byl několikrát rozpouštěn a následně opět svoláván. Neměl tedy (zatím) místo ve stabilním bezpečnostním systému země. Ve chvíli, kdy se jevila jeho nezbytná potřeba, došlo k vyčlenění finančních prostředků nezbytných k najmutí sta či šedesáti mužů. Jakmile ale bezprostřední nebezpečí pominulo, oddíl byl rozpuštěn bez perspektivy dalšího využití. Opakované uvádění do činné služby však původně míněnou dočasnost stále více odbourávalo. Druhou polovinu 17. století tak můžeme definovat jako pozvolnou institucionalizaci tohoto bezpečnostního oddílu – včetně změn v jeho pojmenování spadajících do padesátých let 17. století.

I nadále byl sice používán termín „věrní Valaši“ (*getreue Wallachen*), vedle něj však dobové materiály uvádějí i jiné pojmy. Již v dubnu 1655 se poprvé setkáváme se slovem **portovní** (*einem Anzahl Portowny*). O dvě léta později ho opět nalézáme v sousloví *treuer Portowniken*, ale také v poněkud zkomolené formě *Partowniken*. Zdůraznění potřebné věrnosti těchto mužů (*Aufnahme der treuer Partowniken*) odkazuje nejen k staršímu označení „věrní Valaši“, ale dokládá, že se jde skutečně o tutéž formu využití domácího – věrného – obyvatelstva. Ještě v témže roce (25. 8. 1657) se prvně setkáme i s dalším novým termínem – *Portatschen*. Pro snadnější identifikaci užili později i zpřesňující valašští portáši (*die walachischen portaschen*; 1667). S odstupem několika let a desetiletí se nakonec právě ono natolik vžilo, že se stalo jediným, lehce rozlišitelným označením členů sboru.

Uplatňování několika různých pojmů – a možná i hledání toho nejvhodnějšího – pro tutéž bezpečnostní složku vedlo ve druhé polovině 17. století k jisté zmatečnosti na všech úrovních tehdejšího úřednického aparátu. K výše uvedeným totiž přibývaly další. A tak zatímco na počátku června 1663 máme doloženo užití slova *Kreisportatschen*, o patnáct dní později je to zase termín *Kreiswallachen*. Ten nalezneme i v materiálech z první poloviny roku 1667, kdy byla řešena svízelná situace v oblasti Tvarožné Lhoty. Nekalé živly přicházely tehdy z hor moravsko-uherského pohraničí a díky jejich akcím bylo údajně podle dobových zpravodajství v této části strážnického panství „smrtné

nebezpečno“. Použití třiceti myslivců a mušketýrů se minulo účinkem, a proto byly úřady žádány o pomoc. Krajská administrativa na základě dřívějších zkušeností nedoporučila najmutí dalších dvaceti mušketýrů, a spíše se přikláníla k využití **věrných krajských Valachů**. Spojení termínu Valach a krajský je konečně na sklonku 17. století modifikováno dalším termínem **zemští Valaši** (*Bezahlung der Landeswallachen*).

Tato variabilnost znovu jednoznačně dokazuje neujasněnost jednotného označování mužů povolávaných k bezpečnostní službě. Akcentace slova „krajský“ (Valach / portáš), případně „zemský“, dokládá nejspíše právě onu služebnost, vazbu vybraných mužů (prokazujících věrnost i fyzické předpoklady pro zemskou službu) na centrální moravské úřady i krajské správy Přerovského a Hradištského kraje. Tímto jediným slovem jsou tak pomyslně vyčleněni z větší masy obyvatelstva, pro jejichž pojmenování používali dotyční úředníci obecného pojmenování Valach.

Dalším možným faktorem ovlivňujícím užívání sledovaného slovního spojení se jistě stala vědomá snaha o odlišení těchto „věrných / krajských / zemských Valachů“ od *räuberische Wallachen* či *wallachische Räuber* – tedy protipólu „věrných Valachů“ a skutečných objektů jejich zájmu při nastolování klidu a pořádku.

Druhým faktorem, který v této době ovlivnil fungování portášského sboru, byla moravsko-uherská hranice vedoucí z větší části náročným horským terénem. Uchylovalo se za ni množství zběhlého obyvatelstva (z důvodů sociálních, hospodářských i kriminálních) i tajných evangelíků. Na naše území naopak odtud často přicházely osoby nárokové si pastvu na moravské straně pomezních kopců, případně různé loupeživé bandy. K permanentnímu neklidu přispívala také četná povstání, jimiž byly Uhry ve druhé polovině 17. a na počátku 18. století téměř neustále zmítány. Z pochopitelných důvodů byla proto činnost „věrných Valachů“ (portášů) soustředěna i na ostrahu hranic a potírání všech nekalých živlů přicházejících z této strany.

Navzdory faktu, že členové sboru byli označováni za Valachy, působili tak na mnohem větším teritoriu, než jaké je dnes vymezováno jako Valašsko. Přestože jména a původ některých velitelů nás do tohoto regionu přivádějí – lépe řečeno do blízkosti zemské hranice (1700: velitel Martin Ország, fojt z Nového Hrozenkova; Pavel Majer z Hutiska), ještě v první třetině 18. století

byli portáši dislokováni i v oblasti Velké nad Veličkou, Březové pod Lopeníkem, Starého Hrozenkova a dalších míst jihovýchodní Moravy. Teprve od poloviny 18. století vidíme pozvolnou redukci působnosti portovních pouze na horskou část území Hradištského a Přerovského kraje – od hukvaldského panství na moravsko-slezské hranici na severu, až po Brumovsko a Vizovicko na jihu. V memoriálu Jiřího Křenka z roku 1787 se uvádí, že členové sboru pocházejí pouze z „*kmene Valachů*“. Obsahové pojetí tohoto pojmu se však již liší od staršího významu z počátků existence sboru a má mnohem blíže k interpretacím v dílech J. N. Hankeho z Hankenštejna či J. H. A. Gallaše.

Na přelomu 17. a 18. století definitivně vytlačil původní vágní označení „věrní Valaši“ i případná další uvedená pojmenování termín „portáš / portovní“. Jejich původ se snažili odhalit již v první polovině 20. století někteří naši badatelé. Josef Válek hledal jejich kořeny v Rumunsku. Základem se pro ně mělo stát spojení slov: *a putra* (nosit) a *port* (oděv, kroj). Vycházel totiž z předpokladu o stejnojmenných portovních, který se měl sestávat z jednotlivých krojových součástek. Podrobíme-li ovšem důkladné analýze dochované informace o oděvních zvyklostech portášů, nalezneme jen jedinou, poněkud neurčitou, specifikaci: „*jejich oblečení je oděvem místních obyvatel těch krajů, v nichž jsou usazeni a bydlí*“ (1787). Pro svou službu tedy oblékali oděv, který jim umožňoval nejen splynutí s prostředím, v němž působili, ale který zároveň vykazoval mnohé přednosti pro pohyb v náročném horském terénu i ve zdejších klimatu. Oděv portášů z různých desátictev se tak mohl lišit v drobnostech i ve větších detailech. Stežji proto můžeme mluvit o jakémkoli sklonu k uniformní jednotě. Druhou slabinou Válkovy teze je předpoklad možného přenosu pojmu prostřednictvím valašské kolonizace. Z dosavadního bádání totiž víme, že se v západních Karpatech vyskytují především ty pojmy rumunského původu, které bezprostředně souvisejí s praktikováním horského salašnictví.

Také jazykovědec Václav Machek se snažil nalézt původ slova portáš v oblasti jihovýchodní Evropy. Dle něj se východiskem stalo slovo *potera* (tj. četa ozbrojenců vyslaná k pronásledování a polapení banditů v lesích), k němuž se přidala přípona -aš. Paralely přitom nacházel v okolních slovanských jazycích: bulharsky *potěrja*, srbochorvatsky *potjera* či slovinská *potira*. Odtud také proniklo slovo do turečtiny a albánštiny (*potyra*, resp. *potere*). I v tomto případě se jevila jako možný nástroj

transferu termínu z Balkánu do střední Evropy valašská pastevecká kolonizace. Sám Machek ovšem zpochybnil, že by se v složitém procesu kulturního přenosu napříč karpatským obloukem zachovalo natolik silné povědomí o obsahovém základu tohoto slova, aby mohlo být aplikováno na ustavený sbor věrných Valachů. Přiklonil se proto ke zprostředkovatelské roli maďarštiny, která měla zapříčinit také hláskové přechýlení z *potera* na *porta*. Zároveň mělo dojít k významové proměně do podoby jakékoli trestné výpravy, nejen proti zbojníkům / hajdukům, až se přetransformovalo i do slovesa *portyázní* = hledat, slídit (Machek 1939, s. 167 – 170).

Kresba Josefa H. A. Gallaše Fortáč ve svém ouřadě ozbrojený (první třetina 19. století). Převzato z publikace *Valaši v kraji Přerovském* (Frenštát pod Radhoštěm 2005).

Také v případě Machkovy teorie můžeme být na jistých pochybách o reálnosti podobného kulturního přenosu. Přesto obsahuje jeden zajímavý aspekt, který nás může přivést ke skutečnému původu termínu portáš na Moravě – do Uher. Již od 16. století se v oblastech Turky neobsazených uherských území (tedy především Slovenska) vytvářely při některých hradech, zámcích a sídlech velkostatků zvláštní vrchnostenské ozbrojené posádky – *portarii castri*. Ty vykonávaly většinou jednoduchou strážní službu, v případě bezprostředního ohrožení mohly být využity i k obraně proti nepříteli. Potřeba těchto ozbrojených družin rostla zvláště se stále rostoucím nebezpečím Turků, jejichž oddíly (případně jejich spojenců) vykazovaly velkou mobilitu a náhlými přepady způsobovaly nemalé škody. Odvozením od latinského termínu pro bránu (*porta*), u nichž vykonávali svou službu, pak vzniklo jednak označení *portovní*, jednak jeho obdoba ve formě *portas* (v maďarštině čti portáš). Několik drobných zmínek z třicátých let 17. století ovšem dokládá, že svou činnost neomezovali jen na dohled při branách. Mnohdy byli využíváni i k různým úkonům a stávali se např. nástrojem k řešení konfliktů mezi některými vrchnostmi.³

I přes některé stížnosti a výtky na chování uherských portovních se v tutéž dobu inspirovala krátkodobým povoláním poddaných do vrchnostenských strážních služeb i těšínská kněžna Alžběta Lukrécie. Mezi léty 1630 – 1647 střežili její portovní přechody v horách (proti vnějšímu nepříteli i proti pašerákům). Jablunkovský chalupník Jurek Kuczmena tak měl ve svých povinnostech zanesených do urbáře také „na škůdce zemské a sice kde se jemu poručí z jinými portovníky chodit“ (Macůrek 1959, s. 152).

V polovině 17. století se tedy dle místních podmínek dostávaly termíny „portovní“ i „portáš(š)“ do širšího povědomí hned ve dvou s Moravou sousedících provinciích habsburské monarchie. O jejich zdomácnění svědčí v další rovině i výskyt mezi příjmeními. Například na sklonku 17. století působil ve slezsko-polsko-uherském příhraničí zbojník s příhodným jménem Martin Portasz. Za jeho přečiny jej nakonec roku 1696 popravili v Krakově (Ochmaňski 1950, s. 101).

Na Moravě sice nefungovaly obdobné vrchnostenské oddíly jako v okolních regionech, přesto jistá příbuznost ve využívání služby ozbrojených poddaných přiváděla od padesátých let 17. století zpočátku oje-

něle, posléze stále častěji, některé osoby k přenesení pojmu „portáš“ / „portovní“ i na sbor „věrných Valachů“. Svou roli v zobecnění těchto slov jistě sehrálo také silné zastoupení uherských magnátů mezi pozemkovými vlastníky na východní Moravě. Z archivních dokladů máme doloženo, že na svá moravská panství běžně dosazovali vyšší a střední úředníky ze svých uherských držav. Jejich znalost tamních reálií a jistá podobnost v poslání věrných Valachů a uherských *portarii castris* (*portas*) mohla tedy vést k postupnému zdomácnění uvedených slov i na Moravě.

Nepůvodnost pojmu dokazuje mimo jiné nejednotnost v písemných záznamech druhé poloviny 17. století. Objevují se v nich různé varianty slov „portáš“ či „portovní“: *Portatsch / Portatsh / portaschen / Portowny / Partowniken*, které nejspíše vyplývají z neznalosti originální (neněmecké) podoby. Odchytky pak vznikaly např. písemnou fixací ústního projevu, který musel být převeden do úřední němčiny. Stále častější užívání slov „portáši / portovní“ všemi složkami moci, lokální správou – a posléze i místním obyvatelstvem a samotnými členy sboru – nakonec vedlo k definitivnímu vytlačení původního termínu a zažití tohoto nového praktičtějšího a snadno identifikovatelného pojmu. Symbolicky se tak dělo právě v letech, kdy se rozhodovalo o existenci zemských portášů jako stálého bezpečnostního oddílu. Definitivní rozhodnutí padlo ale až v roce 1717, kdy dohled i financování sboru převzali na svá bedra moravští stavové.

Problematicke etnografické rajonizace i konstituování názvů jednotlivých etnografických skupin na území Moravy a Slezska byla v minulosti věnována nemalá pozornost.⁴ Při hledání historických kořenů mnohých termínů lze aplikovat kulturně-historické metody, s jejichž pomocí je možné vytvořit historický rámec užívání některých pojmů, s nimiž se etnologové v pozdějších letech setkávají v rovině živého pojmenování příslušníků dílčích etnografických okrsků. Typickým příkladem je problematika obsahových proměn slova Valach i zdomácnění termínu „portáš“.

Známe-li okolnosti vzniku oddílu „věrných Valachů“ i geografický záběr jejich působení – a někdy i původu, můžeme rekonstruovat pojetí termínu Valach v dikci byrokratického aparátu habsburské monarchie 17. století. Na základě uvedených faktů je jasné, že se toto pojmenování posunulo v polovině 17. století především v důsledku několika vln valašských povstání do obecnější roviny. Pod jménem Valachů se jich účastnila pro-

fesně i sociálně pestrá směsice obyvatelstva. Původně jen úzce vymezené užívání pojmu se tak přesouvalo na mnohem širší skupinu osob. Nebyli tak již nazýváni ani horští pastevcí, ani výhradně vzpurné obyvatelstvo. O pozvolném rozšiřování obsahu pojmu z chovatelů valašského dobytka na početnější okruh lidí svědčí i známý revers městeček a dědin na panství vsetinském (1627). Je v něm uvedeno, že se „*pod jménem Valachů dopustili nepřátelských činů proti Bohu, císaři a dědičným vrchnostem*“ (Dostál 1956, s. 94).

S narůstajícím počtem zpráv o dění na východě Moravy se posléze úřední složky chopily pro svou vlastní potřebu již známého pojmenování, aniž by bližze zkoumaly jeho prapůvod. Užily je poměrně přímočaře pro identifikaci určitého specifického okruhu osob vydělovatelných z větší masy moravské populace. Společnými rysy této početné skupiny osob usazené na poměrně velkém teritoriu bylo: horské území s náročným terénem a vazbami na podhorské regiony, blízkost moravsko-uherské hranice, případně i jistá míra sociálního neklidu. V dikci úředních relací se přitom označení Valach objevovalo jak ve formě podstatného jména – v již známé podobě „věrní / krajští / zemští Valaši“, ale také i přídavného jména, když se mluvilo o „*valašských zločinných živlech*“ (*wallachische Räubergesinde*).

Byrokratický aparát poloviny 17. století však vtiskl pojmu Valach ještě další rozměr, vycházející ze schopnosti vojenské služby a bojové zdatnosti mužů z teritoria východní Moravy. Osvědčili se jak na straně odbojníků, tak i v řadách cisařských. V dobových materiálech se proto stále častěji objevovalo užití právě ono širšího pojetí termínu Valach.

Jako zcela logické se tudíž jeví také pojmenování souslovím „věrní Valaši“ pro oddíl domácího obyvatelstva dočasně povoláného k řešení bezpečnostní situace kraje. Jejich využití nebylo ničím neobvyklým. Odlišnost od jiných vojenských služeb Valachů však spočívá v postupném omezování činnosti „věrných Valachů“ / „portášů“ na zákroky primárně bezpečnostního charakteru při potírání nekalých živlů.

Přibližně v poslední třetině 17. století se začalo pozvolna upouštět od uvedeného pojetí pojmu Valach. V téže době se setkáme také se stále častějším nahrazováním proměnlivých označení „věrní / krajští / zemští Valaši“ přejetým slovem „portáš“, případně „portovní“. Obě posledně uvedená slova natolik zobecněla (nejen

na Moravě), že je užívali jak úředníci na různých stupních (vrchnostenská a krajská úřady, zemská administrativa a vídeňské centrální složky), tak i místní obyvatelstvo – a v neposlední řadě také sami členové sboru.

Sbor zemských portášů byl téměř po dvě stě let bezprostřední součástí života východomoravských krajů. Dvě drobné sondy do raných dějin tohoto bezpečnostního oddílu mohou alespoň nepatrně rozšířit naše poznání obsahových proměn některých pojmů, s nimiž se etnologie setkává v oblasti etnografické rajonizace. Důkladnější analýza písemné produkce habsburské administrativy nám sice potvrdila časté užívání pojmu Valach v 17. století, zároveň však dokládá, že pro tuto periodu musíme uvedený termín vnímat pouze v rovině

historické. V tuto chvíli neměl ještě přímou spojitost s formující se etnografickou skupinou, jak ji známe z pozdější doby. Při pátrání jsme přitom odkázáni jen na část z možného spektra uživatelů – úřednický aparát – mnohem méně informací máme z prostředí, pro jehož příslušníky byl pojem Valach až o století později s pevnější vazbou na konkrétní region vykazující specifické kulturní projevy.

Dělo se tak v době, kdy běžně zdomácnělo i nové (nedomáci) označení zemského bezpečnostního sboru – „portáši“. Zažilo se natolik, že jej bez problémů užíval německy i česky píšící správní aparát, ale i místní obyvatelstvo a v neposlední řadě i sami portáši.

POZNÁMKY:

1. V podobném duchu nazývá portáše štábní kapitán četnictva a jejich obdivovatel Alfons Ševčík (srov. Ševčík 1930).
2. Dne 28. 1. 1638 dokonce moravský zemský sněm vypsal 30 zlatých za hlavu živého a 15 zlatých za hlavu mrtvého „*odbojného a loupežného Valacha*“.
3. V červnu 1630 si tak stěžovali jablunkovští Valaši kněžně Alžbětě Lukrecii na portovní na slovenské straně nad Čadcou: „...*portovní jinak záškodní, portovní s hejným na salaš přišli*.“ Několik dalších zpráv z téhož období se váže k portovním z budatínského hradu (srov. Macůrek 1959, s. 146).

4. Přehled základních prací nalezneme např. v soupisu literatury ke kapitole R. Jeřábka *Etnické a etnografické skupiny a oblasti* (in: Jančář 2000, s. 349 – 350).

PRAMENY:

- Moravský zemský archiv Brno, Gubernium, Portáši, sign. P32, karton 1430.
Moravský zemský archiv Brno, Gubernium, Räuber, sign. R9, karton 1598.
Moravský zemský archiv Brno, Stavovská registratura, Portáši, sign. P6, karton 815.

LITERATURA:

- Baláš, E.: *Původ moravských Valachů*. Dolina Urgatina 3, 1949, č. 3 – 4, s. 54 – 56.
Dostál, F.: *Povolání Valachů do zbraně a pan Bernard ze Žerotína*. Naše Valašsko 11, 1948, s. 128 – 137.
Dostál, F.: *Zapomenutý boj Valachů v Starohrozenkovském průsmyku 6. října 1663*. Naše Valašsko 12, 1949, s. 111 – 129.
Dostál, F.: *Zkáza Valašska v boji u St. Hrozenkova r. 1663*. Naše Valašsko 13, 1950, s. 12 – 23.
Dostál, F.: *Z dob zbojnickví a lidového odporu na Valašsku v l. 1628 – 1642*. Valašsko 1, 1952, č. 3 – 4, s. 77 – 83.
Dostál, F.: *Valaši a protifeudální boje na Valašsku v letech 1620 – 1642*. Časopis Matice moravské 72, 1953, s. 155 – 156.
Dostál, F.: *Valašská povstání za třicetileté války*. Praha: Naše vojsko 1956.
Dostál, F.: *K původu a vývoji pozdně feudální diferenciaci venkovského lidu na Moravě do pol. 17. století. Počátky Hanáků a Valachů*. In: Strážnice 1946 – 1965. Brno: Blok 1966, s. 207 – 247.

- Drápala, D.: *Proměny jedné tradice*. Národopisný věstník XV – XVI (57 – 58), 1999, s. 172 – 181.
Drápala, D.: *Role historického odkazu v životě obce. Sen o portášské Bystřici*. In: Tradice lidové kultury v kulturním vývoji České republiky. Strážnice: Ústav lidové kultury 2001, s. 101 – 108.
Drápala, D.: *Čeladenské desátnictvo zemských portášů*. In: Museum vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm 2, 2006, s. 95 – 114.
Fojtík, K.: *K etnografickému obrazu Moravy na rozhraní 17. a 18. století*. Národopisné aktuality 27, 1990, č. 3 – 4, s. 145 – 158.
Hosák, L.: *K nejstarším dokladům názvů regionů a jejich obyvatelstva na Moravě a k jejich proměnám*. In: Strážnice 1946 – 1965. Brno: Blok 1966, s. 195 – 205.
Jančář, J. a kol.: *Lidová kultura na Moravě*. Vlastivěda moravská. Země a lid, nová řada, svazek 10. Strážnice – Brno: Ústav lidové kultury – Muzejní a vlastivědná společnost 2000.
Jeřábek, R.: *Dvě zbojnické bagately*. Český lid 52, 1965, s. 1 – 13.

- Kramoliš, Č.: *Bratři Dolníáci*. Opava: [b.v.] [1894].
- Kramoliš, Č.: *Ze zašlých dob na Valašsku*. Olomouc: R. Promberger 1920.
- Kramoliš, Č.: *Valaši a portáši*. In: Almanach Valašského roku. Rožnov pod Radhoštěm: Valašský musejní a národopisný spolek 1925, s. 10 – 14.
- Krandžalov, D.: *Valaši na Moravě. Materiály, problémy, metody*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1963.
- Kubeša, A. – Polášek, J. N.: *Písňe z doby roboty, zbojnické a vojenské (Valašské písničky VII)*. Vsetín: Okresní úřad Vsetín – Okresní vlastivědné muzeum Vsetín 1993.
- Kunz, L.: *O verbování lidí portovních a jejich hmotném postavení*. Naše Valašsko 9, 1946, s. 65 – 75; 10, 1947, s. 89 – 90.
- Macůrek, J.: *Valaši na Těšínsku za třicetileté války*. Valašsko 2, 1953, č. 1, s. 9 – 21.
- Macůrek, J.: *Valaši v západních Karpatech v 15. – 18. století*. Ostrava: Krajské nakladatelství 1959.
- Machek, V.: *Drobnosti ze slovenštiny. O jméně valašských portášů*. Listy filologické 66, 1939, s. 167 – 170.
- Malinowski, L.: *O niektórych wyrazach ludowych polskich*. Rozprawy Akademii umiejnosci. Wydział filologiczny. Serya II., Tom II. Kraków: Akademia umiejnosci 1893.
- Moravčík, C.: *Portáši – ochránci feudálního pořádku na Moravě*. Právněhistorické studie 26, 1984, s. 93 – 108.
- Ochmański, W.: *Zbójnictwo goralskie. Z dziejów walki klasowej na wsi góralskiej*. Warszawa: LSW 1950.
- Polišenský, J.: *Valaši a Valašsko v anglických pramenech 17. století*. Naše Valašsko 10, 1947, s. 105.
- Sloboda, D.: *Portáši. Koleda. Kalendář na rok obyčejný 1854*. Brno: [b.v.] 1854, s. 49 – 52.
- Ševčík, A.: *Portáši. Národní četníci a ochránci valašských hor*. Vsetín: Výbor národopisných slavností na Vsetině 1930.
- Štika, J.: *Význam slova „valach“ v západních Karpatech*. Slovenský národopis 10, 1962, s. 419 – 422.
- Štika, J.: *O názvu a pojmu Valašsko a Valach na Moravě mezi třicetiletou válkou a polovinou 19. století*. In: Strážnice 1946 – 1965. Brno: Blok 1966, s. 259 – 271.
- Štika, J.: *Etnografický region Moravské Valašsko, jeho vznik a vývoj*. Ostrava: Profil 1973.
- Turek, A.: *Dva zajímavé doklady o Valaších ze 16. století*. Naše Valašsko 8, 1943, s. 183 – 184.
- Válek, J.: *Poznámky k mapě moravského Valašska*. Časopis Moravského musea zemského 8, 1908, s. 194 – 196.
- Válek, J.: *Portáši*. Naše Valašsko 2, 1931, s. 13.

Summary

Under the names of Valach and portas – terminological discussion

For nearly two centuries, an armed detachment of “portas” was a part of Moravian history. It was established in 1638 and originally, it was only one of the forms of using the population of Eastern Moravia for military service. At the beginning of its existence, the detachment was called “faithful Wallachians”. This name reflects the period simplified understanding of the word “Valach – Wallachian” as a male inhabitant of mountain regions in Eastern Moravia, who distinguishes himself by certain presumptions for military service. In this understanding, the term “Valach” differs from the former practise according to which this term was used for a farmer breeding sheep and goats on mountain pastures; at that time, it does not refer to the specific ethnographic region in the northeast of Moravia – Moravian Wallachia – yet. Since the end of the 17th century, the term “faithful Wallachians” was substituted by a new term “portas”. The origin of this word can be found in Hungary (frontier guards originally, seigniorial armed men figuratively) from which it has been spread to Silesia and Moravia.

Key words: Moravian Wallachia, portáš (portas), military service, ethnological differentiation

Masopustní obchůzka maskovaných postav a obřadů s ní spojené už mnohokrát upoutaly zájem nejrozličnějších badatelů. Popis obchůzky zařadil do své písňové sbírky již František Sušil a po něm si jí povšimli i mnozí další. Většinu těchto starších zpráv z Čech, Moravy a ze Slezska souborně publikoval Čeňek Zíbrt v rámci edice *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Skutečně odborná pozornost, spojená s prací v terénu a srovnávacím studiem, začala být masopustním obchůzkám věnována teprve v souvislosti s rozvojem univerzitních a akademických pracovišť v Brně a v Praze. Již Antonín Václavík se pokusil začlenit obchůzku „hřebenářů“ do svého konceptu výročního obyčejového cyklu, v jehož rámci ji považoval za jeden z projevů kultury zemřelých předků.

Soustavný vědecký výzkum masopustních obchůzek však souvisí až s působením Václavíkových žáků Josefa Tomeše a Václava Frolce, kteří podnikli řadu terénních výzkumů významně rozšiřujících dosavadní poznání. Na jejich práce pak mohli navázat teoretickými studii Richard Jeřábek, Oldřich Sirovátka a mnozí další. Obchůzka přestala být nahlížena výlučně v obyčejovém kontextu a začala být zkoumána z pozic teorie společenské komunikace, společenských funkcí, interpersonálních vztahů a dalších. Výsledky výzkumů, prezentované v rámci několika ročníků strážnických sympozií (Frolec – Tomeš 1979), motivovaly k vlastním výzkumům široký okruh badatelů, kteří se pak aktivně podíleli na práci a publikační činnosti v Československé sekci Obyčejové subkomise Mezinárodní komise pro studium kultury v Karpatech a na Balkáně (Frolec 1988).

Již první práce Josefa Tomeše (1964) naznačily nový přístup k celé problematice. Badatel shromáždil značné množství starších literárních pramenů, které doplnil o vlastní terénní výzkumy. Namísto komplikované snahy o vyložení geneze masopustní obchůzky „hřebenářů“ jako celku podrobil jednotlivé lokální varianty zevrubné analýze a rozčlenil je na konkrétní obřadní prvky, jako jsou různé druhy maskování obřadníků, prosperitní tance, máčení a polévání vodou, ničení starých věcí a další. Ve snaze vyložit smysl těchto elementů snesl celou řadu dokladů o jejich výskytu v jiných výročních obyčejích, kde podle jeho mínění mohou mít zřetelnější podobu a čitelnější význam. V souvislosti s obchůz-

kou „hřebenářů“ upozornil též na obyčej „na hřebeň“, vyznačující se odlišnou strukturou a charakteristikou obřadních úkonů. Přestože závěry jeho práce nebyly jednoznačné, což ostatně sám vzhledem k charakteru příspěvku připouští, vyvolaly zvýšený zájem o celou problematiku.

Určitou protiváhou Tomešovy práce je studie R. Jeřábka *Masopustní maska „pohřebenáře“ v mezinárodním kontextu* (1968), založená nikoli na obsahové analýze obřadů, ale na formálním srovnávání podoby maskovaných obřadníků na území Evropy. Kritériem výběru je pro R. Jeřábka nejpodstatnější rys masky, za který považuje slámu či hrachovinu, z nichž je vyrobena. Ve své studii shromáždil přesvědčivý výčet dokladů o existenci, podobě a pojmenování masky v českých zemích, Polsku, v Německu a ve Švýcarsku. Nikdo tedy zřejmě nezůstane na pochybách o jejím evropském kontextu a shodě s ostatními slaměnými maskami, označovanými jako masopustní medvěd. Nedostatkem této práce je především přehlížení kontextu a obřadů, v nichž se maska v různých zemích uplatňovala, což výrazně zplošťuje její charakteristiku, která je pouhým načrtem, vytvořeným na základě domácí i zahraniční literatury. R. Jeřábek odmítá názor, že „suchá“ maska medvěda ze slámy a hrachoviny může být personifikací zimního démona (Kuret 1955) a preferuje Mannhardtovo mínění (Mannhardt 1877), že se jedná o ducha vegetace, jenž prostřednictvím tance se ženami blahonosně působí na růst pěstovaných plodin. Prosperitní tanec pak považuje za vůbec primární akt celé obchůzky. V tomto kontextu záměrně redukuje obřadní rámec, který masku provází, a vylučuje z něj všechny „cizorodé“ prvky. Polévání masky, shazování do vody, házení hrnci, zapalování obřadníků, trhání slámy či hrachoviny atd. jsou podle jeho mínění druhotný nános, jemuž nemůže být z vědeckého hlediska přikládán žádný význam.

Platnost takového názoru může být však oprávněná pouze tehdy, existuje-li výrazná a ustálená podoba obřadu, od níž lze snadno případné nánosy a kontaminace odlišit. Což, jak se obávám, není případ našich hřebenářů. Již J. Tomeš totiž upozornil na skutečnost, že vedle relativně stabilní obchůzky spojené s tancem existuje i jiný „hřebenářský“ obyčej,¹ jehož hlavním zna-

kem vůbec není tanec, ale hanlivé vyvolávání na vdané ženy a následné polévání či umývání obřadníků vodou. Nedávné objevení rozsáhlého rukopisu (Šimša 2007), popisujícího mimo jiné právě tento typ občůzky také v Loukách u Zlína, nás nutí znovu se k problému vrátit a pokusit se o jeho odpovídající výklad.

Občůzka „hřebenářů“ se koná v masopustní úterý. Oba dva obřadníci jsou vybírání s ohledem na dobrou a pohotovou výřečnost. Během občůzky se maskují starými kabáty, začerněnou tváří a velkými klobouky. Starší z nich nosí tyčku se štětkou na líčení, mladší, přioděný ženským „fěrtochem“ a „frýdkou“, jede na dřevěném koníkovi. Za hlasitého vyvolávání „*na hřebeň, staré baby, na hřebeň*“ prochází, doprovázeni místní chasou, vesnicí a navštěvují jednotlivé domácnosti. Nejprve sněhem a blátem zalíčí okolo oken a po vstupu do „jizby“ začínají s výčitkami a lamentací, negující vzhled či vlastnosti hospodyně: „...*jak je hospodyní kerej jméno, tak je zmiňuje a vyčítá: ten na tom koníku sedí blízko [sic!] dveří a tu samú abecedu vyčítajú oba, co jim na jazyk přijde, enom nic pěkného: ty si střapatá: bachratá: bezubá: štrbatá: hrbatá: chudá: neumíš líčit*“.² Takto postupně projdou celou vsí a nakonec se nechají od připravených žen bez odporu zajmout, spoutat a odvézt k potoku, kde probíhá jejich umývání: „...*dyž se to přitrefí a sú v ledě vyrubané ohlubně, mýk s nima do té ohlubně z obúma... mosíme chlapy dobře vyprat a vytúkat, jako pradena dyž se túkajú z lúhu, a zas čák na něho každého s puténkú vody, a zas praní opakovali jak dřive: tak z chlapů stříkalo na všechny strany*“.³ Po skončení umývání jsou oba muži propuštěni a jdou se do nejbližšího domu posilnit. Druhý den, v Popeleční středě, obcházejí již v běžném oděvu vesnici a za zpěvu koledních písní sbírají potraviny a dárky.

Nebývale bohatý popis občůzky nám umožňuje mnohem konkrétněji pochopit to, co Sušil pouze naznačil a Tomeš znal již ve značně redukované podobě. Obligátní vyvolávka „*na hřebeň, staré baby, na hřebeň*“ ve starší podobě „*hej, hej, na hřeben (na ohřeblo)*“ je s velkou pravděpoobností pouze nepatrným pozůstatkem mnohem širšího orálního projevu, jehož podstata tkvěla ve veřejném rituálním vyčítání skutečných či smyšlených špatných vlastností a povahových vad vdaných žen. Že se primárně nejednalo o součást masopustního veselí, ale o závazný obřad, dosvědčuje formální podoba

hanění, které je pouhou negací skutečnosti: „...*dyž vidí tlustú, vadí se s ní, že je chudá: dyž má zuby, zas že je štrbatá, pořád samú výčitky*“.⁴ Stejně tak namáčení a umývání „hřebenářů“ v potoce není pouze emotivním činem pohaněných žen, ale aktem vybraných obřadnic: „...*těch tetiček se mosí zejít aspoň šest, a vsecky mosija být v jazyku tak jisté, dyby byla půl roční zkúška... tyto tetičky nepropadnú nikdy co se jazyka týče, ani nesmí propadnúť, sic by hřebeňom neodolali*...“⁵

Maska pohřebenáře z Nedašova [1956?]. Foto č. 8 z knihy V. Boučka *Minulost a přítomnost lidové výroby v Gottwaldovském kraji* (1957).

Domnívám se tedy, že namáčení a polévání „hřebenáře“ či medvěda, s nimiž se tu a tam v pramenech setkáváme (Čižmář 1929; Bartoš 1892) rozhodně není novější nános ani lokální deviace, ale pozůstatek širšího obřadního celku. Stejným pozůstatkem je i mnohem častější „hřebenářské“ vyvolávání. Obsahem těchto obřadů tedy není nic menšího, než formalizované „vznání hříchů“, které na sebe přebírá obřadník, aby následně byl i on očištěn v tekoucí vodě.

Přítomnost rituálního očišťování v masopustních obyčejích nemusí být pro nás až tak překvapivá, připustíme-li skutečnost, že před zavedením „velkého půstu“ tvořily některé zimní (masopustní) a jarní (velikonoční) obyčeje jeden celek (Václavík 1959, Václavík 1960). Názory odborníků na jejich smysl byly v průběhu vývoje vědy různé, ale zřejmě nejpropracovanější systém vysvětlení předložili religionisté za využití etnografického materiálu (Eliade 1993, s. 38 – 40). Podle jejich mínění tvoří podstatnou část těchto obyčejů obřady a rituály provázející konec starého a počátek „nového roku“. Základní ideou tohoto zlomového období je představa, že pokud se má svět znovu obrodit, regenerovat, musí ten starý nejprve zemřít. Průvodními znaky skomírání starého světa a jeho uvedení do chaosu je zvrácení dosavadních hodnot a společenských pravidel provázené nevázaným až orgiastickým veselím, jak je známe ze saturnálií a pozdějších karnevalů a masopustů. Regenerace času však nepro-

běhne sama od sebe, nejprve je třeba anulovat starý čas a odstranit všechny jeho křivdy, viny, nemoci a „hřichy“, což na sebe může brát podobu různých rituálů. Někde je větší důraz kladen na půst, omývání a očištu, jinde převažuje zhasínání a rituální obnovení ohně, v němž shoří všechno staré. Obdobný význam má ostatně i vyhánění démonů pomocí lomozu, křiku a ran (uvnitř domu), po němž následuje jejich pronásledování přes vesnici, až za její obydlený okresek.

Domnívám se, že právě v těchto úkonech lze najít vysvětlení pro mnohé z toho, co se jako reziduum dochovalo až do počátku 20. století. Rituální vyzrazení a likvidaci „hříchů“ žen jsme již zmínili, stejně jako očišťování „hřebenářů“, kteří je prováděli. Kromě očišťování vodou je ojediněle doložené i očišťování ohněm (Sušil 1853 – 1859, s. 659), při němž jsou obřadníci ovázaní slámou na závěr obchůzky a tance zapalování. Likvidace zničených a opotřebovaných věcí, spojených se starým rokem, bude zřejmě stát za tichou obchůzkou „pohřebenáře“ z Nedašova, během níž za ním lidé házeli staré hrnce (Vetterl 1955, s. 100). Maskování obřadníci v těchto rituálech vůbec sehrávají roli prostředníků, kteří s sebou odnášejí to špatné, co ze starého času ještě zbývá. V tomto kontextu lze pochopit jejich přítomnost v domě, dotýkání se žen, včetně uléhání do lože (Vyhlídal 1906, s. 27), kteréžto konání nemusí být v zásadě blahonosné,⁶ pouze očišťující.

POZNÁMKY:

1. Obyčej je zachycen ve vzpomínkovém vyprávění z Hrubé Vrbky a Kuželova, ke stejnému typu Tomeš zařazuje i obyčej zaznamenaný v Jevíčku Sušilem (1853/59, s. 660).
2. Moravský zemský archiv Brno, fond G33 Korespondence literární 1824 – 1936, František Bartoš, inv. č. 157, fol 166.
3. Tamtéž, fol 168.
4. Tamtéž, fol 169.
5. Tamtéž, fol 167.

6. Představu o blahonosném charakteru masky medvěda odvozuje R. Jeřábek víceméně pouze z jeho lokálně doložené účasti v prosperitním tanci se ženami, který má mít kladný vliv na růst budoucí úrody. Podstatou tance „na konopě“ však není tanec s medvědem, ale úkon imitativní magie, který předpokládá, že pokud budu při tanci hodně a vysoko skákat, budou i rostliny hodně a vysoko růst. V této podobě se s ním během masopustu setkáváme v celé řadě lokalit a tanečních příležitostí, bez toho, aby zde maska byla jakkoli přítomna.

PRAMENY:

Moravský zemský archiv Brno, fond G33 Korespondence literární 1824 – 1936, František Bartoš.

LITERATURA:

Bartoš, F.: *Moravský lid*. Telč: E. Šolc 1892.

Čižmář, J.: *Ostatky masopustní a pranostiky ve Vizovicích na Moravě*. Český lid 29, 1929, s. 168 – 169.

Eliade, M.: *Mýtus o věčném návratu*. Praha: Oikoymenh 1993.

Frolec, V. – Tomeš, J. (ed.): *Masopustní tradice*. Brno: Blok 1979.

Frolec, V. (ed.): *Obřadní obchůzky*. Uherské Hradiště – Strážnice: Slovácké muzeum – Ústav lidového umění 1988.

Jeřábek, R.: *Masopustní maska „pohřebenáře“ v mezinárodním kontextu*. Národopisné aktuality 2, 1968, s. 89 – 98.

Kuret, N.: *Aus der Maskenwelt der Slowenen. Masken in Mitteleuropa*. Wien: Österreichische Museum für Volkskunde 1955, s. 201 – 220.

Mannhardt, W.: *Wald- und Feldkulte II. Antike Wald- und Feldkulte aus nordeuropäischer Überlieferung*. Berlin: [b.v.] 1877.

Sušil, F.: *Moravské národní písně*. Brno: Karel Winiker 1853 – 1859.

Šimša, M.: „*Prachstarý obyčej o Králích*“ – svatodušní objížďka v Mysločovicích a její kontext. Národopisná revue 17, 2007, s. 31 – 38.

Tomeš, J.: *Příspěvek k problematice masek „hřebenářů“ v masopustních obyčejích na Moravě*. In: Slovácko. Národopisný sborník pro moravskoslovenské pomezí. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 1964, s. 53 – 65.

Václavík, A.: *Výroční obyčeje a lidové umění*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1959.

Václavík, A.: *Jarní obyčeje na Valašsku*. In: Lidová kultura východní Moravy I. Gottwaldov: Krajské nakladatelství 1960, s. 11 – 37.

Vetterl, K. (ed.): *Lidové písně z Valašskokloboucka I*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1955.

Vyhlídal, J.: *Rok na Hané*. Vlast 22, 1905 – 1906, s. 27.

Zibrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: Vyšehrad 1950.

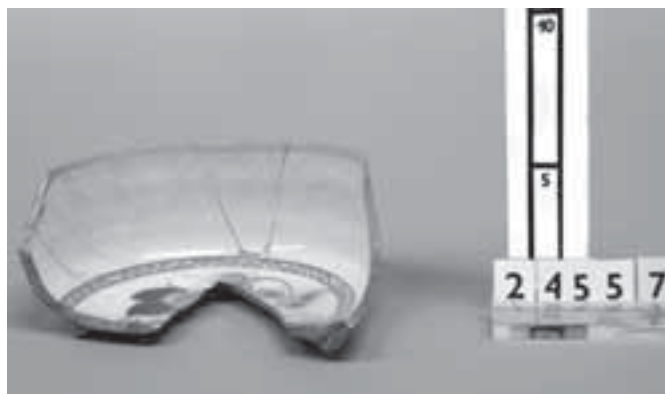
Summary**Carnival Round of „hřebenáři“ – new aspects of the relevant interpretation**

The Carnival round of „hřebenáři“ and the relating ceremonies have been reflected by professional literature for many times. J. Tomeš dealt with both the older literature sources and the contemporary terrain researches; he subjected both of them to systematic analysis, classification and involvement into the corresponding custom context. R. Jeřábek paid his attention mainly to the European occurrence of the Carnival bear's masque one of whose versions – as he supposes – just “hřebenář” is. The submitted essay divides the entire apparently unified complex into two different components. The first one is a round of the Carnival bear, regionally called “hřebenář”, connected with prosperity dance. The other one is an almost unknown habit “na hřebeň” whose principle is the married women's ritual cleaning-up in the form of verbal reproving by masked men taking part in the ritual, whose cleaning-up in watercourse follows. The faith's importance of both habits comes to the fore especially in the context of religious research that classify both of them as rituals preparing the time renewal on the eve of the new agricultural cycle's commencement.

Key words: Carnival, carnival mask, ritual cleaning-up, folk faith, Jevíčko, Hrubá Vrbka, Louky near Zlín

Moravské zemské muzeum v Brně vlastní jednu z nejvýznamnějších kolekcí novokřtěnské (habánské) keramiky na našem území. Její jádro představují fajánse, které byly do muzea získány již v 19. století.¹ Mnohé z pozdějších přírůstků původně tvořily součást soukromých sbírek, z nichž se postupem času dostaly do muzejního majetku, kde reprezentují důležité vývojové články jedné z nejvýznamnějších etap v dějinách domácí keramické produkce. Velká část dokladů z nynějšího muzejního souboru přešla do muzea se sběry Františka Kretze, které byly zakoupeny ze zemských prostředků v letech 1904 a 1912. Např. již v první kolekci byl získán nejstarší datovaný kus současné sbírky – prolamovaný šál s letopočtem 1629, jehož další dva exempláře se nacházejí v zahraničních muzeích (Pajer 2006, s. 148 – 150). Systematické doplňování souboru probíhalo zejména po 2. světové válce, kdy muzeum mj. získalo výsledky sběratelské aktivity např. brněnského Františka Gryce či v roce 1967 vynikající soubor Ladislava Vycpálka.

Keramická sbírka Moravského zemského muzea s ucelenou kolekcí habánských výrobků patřila vždy k nejreprezentativnějším celkům, které brněnská instituce vystavovala na odiv veřejnosti a které tvořily její nejvýznamnější exponáty. Věhlas v tomto směru způsoboval, že se právě sem obracela pozornost mnoha badatelů, kteří zde zanechali své keramické nálezy. Koncem 19. století k nim patřil např. spoluzakladatel Muzejního spolku v Brně (1887) Josef Hladík, působící od

Torzo misky vykopané v roce 1892 Josefem Hladíkem na trati Habánice v Podivíně. Sbirka EÚ MZM. Foto S. Doleželová 2007.

roku 1890 ve funkci kustoda jeho prehistorických sbírek. Sondy, které prováděl v letech 1891 a 1892 v Podivíně v trati zvané Habánice, přinesly pozoruhodný střeptový materiál dokládající činnost novokřtěnských keramiků, který se dostal do lidovědného oddělení brněnského Zemského muzea. Jeho nejvýznamnější součástí představovalo torzo misky z počátku 17. století, které poprvé v roce 1931 publikoval Karel Černohorský.² Přednosta etnografického oddělení v období mezi dvěma světovými válkami František Pospíšil (1885 – 1958) si uvědomoval značný odborný význam zdejší keramické kolekce, a proto navázal úzké pracovní kontakty se znalcem lidových fajánsí, keramikem a současně sběratelem Heřmanem Landsfeldem (1899 – 1984), působícím v té době v dílně v západoslovenské Modre. Ten právě v první polovině třicátých let začal provádět své průkopnické archeologické výzkumy v původních sídlech novokřtěnců, na jejichž keramické tradici později vyrostla produkce lidových fajánsí. Landsfeld se významně podílel na uspořádání keramické sbírky etnografického oddělení (kterou rozdělil podle výroben) a na její instalaci v Ditrichštejnském paláci ve dvacátých letech 20. století.

O činnosti etnografického oddělení v letech před druhou světovou válkou máme málo autentických zpráv. O struktuře sbírek, rozčleněných do třinácti fondů, a jejich charakteru poskytuje informace torzovitě zachovaný lístkový katalog, uložený v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea (dále EÚ MZM). V tomto směru nabývá na významu další z nemnoha dochovaných zdrojů poznatků – kniha evidenčních záznamů, zachycující veškerý finanční pohyb na pracovišti v letech 1933 – 1951.³ Její údaje mají charakter přírůstkové knihy (zázpisy o zisku sbírkových předmětů a knih) a zároveň jsou zde pečlivě vedeny veškeré výdaje na běžný provoz oddělení: prostředky na úklid nebo pracovní pomůcky, poplatky za rozmanité úkony nebo poštovné, odměny za různé práce – zejména úklidové, ale také za restaurování či fotografování, diety, cestovné atd. Z této části záznamů lze potom sestavit podrobnější obraz pracovní náplně oddělení, kterou určovala vůdčí osobnost přednosta F. Pospíšila. Jeho na tehdejší dobu pokrokových muzeologických přístupů, vztahujících se především k moderním metodám při dokumentaci zvykoslovných projevů, si odborná literatura již povšimla.⁴ Novému pohledu na zkoumané problémy

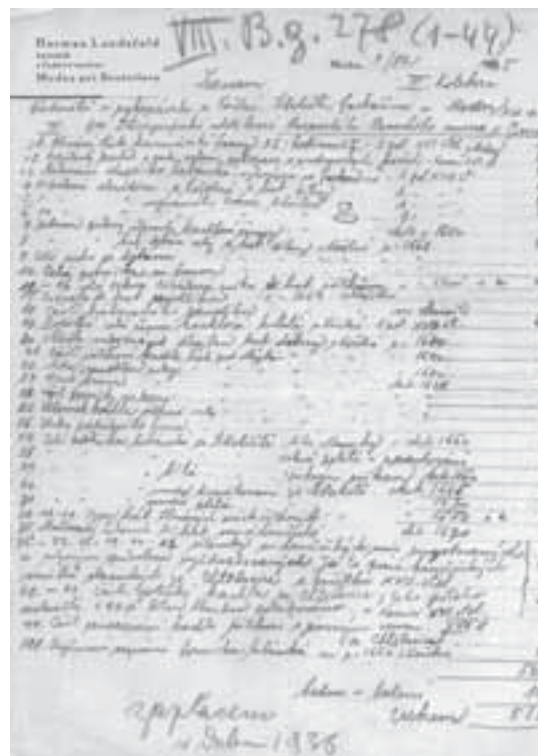
odpovídaly určitě kontakty s H. Landsfeldem, který představoval předního odborníka v oblasti historie keramické výroby a který se právě pustil do bádání v dosud neprozkoumané oblasti. S ohledem na prezentaci vynikající keramické sbírky a zlepšení informovanosti o výrobě fajánsí zakoupil F. Pospíšil do Zemského muzea Landsfeldovy didaktické „tabule“ – akvarely zachycující jednotlivé pracovní úkony v procesu keramické (fajánsově) výroby nebo podávající přehled o potřebném nářadí i sortimentu výrobků či zobrazující prodej výrobků a slavnosti hrnčičů. Celkem jednadvačet tabulí bylo dodáno do muzea v letech 1929 – 1935.

Dne 4. 12. 1934 se poprvé v knize objevuje záznam týkající se novokřtěnské tematiky. Jedná se o „zásilku“ od H. Landsfelda z Modry, která obsahovala 207 kusů střepů ze 17. století, vykopaných v Sobotišti, a která byla zakoupena za 400 Kč (v tehdejší lístkovém katalogu zapsáno pod inv. č. VIII. B.g. 277/1-207). Byla dopravena společně se třemi výše uvedenými „tabulemi“ s náměty „Kladení riadu na fúru“, „Vyberačka z pece“ a „Tahání próby“, za něž bylo zapláceno 450 Kč (inv. č. VII.Š. 247-248). V následujícím roce se u data 14. 12. objevuje záznam o vydání 15,50 Kč za dopravu keramických materiálů od mistra Landsfelda, ovšem jejich nabytí kniha neuvádí. Podle údajů lístkového katalogu by je však bylo možné ztotožnit s kolekcí 350 „střepů a střípků“ z Košolné vykopaných v roce 1932 (inv. č. VIII. B. g. 276, srov. poznámku o účtu z 15. 12. 35?). Dále dne 8. 4. 1936 byly zapsány Landsfeldovy vykopávky z Košolné, ze Sobotiště, z Farkašína a Modry v počtu 55 kusů, pocházející ze 17. – 18. století (inv. č. VIII. B. g. 278), za něž bylo včetně bedny a balení zapláceno 512 Kč. O něco později – dne 2. 11. 1936, došlo k zakoupení další keramické kolekce (inv. č. VII. E. 340), kterou představovala formička na cukroví z roku 1660 ze Sobotiště, její otisk z vypálené hlíny, zeleně glazovaná nádobka z Košolné asi z roku 1663, hlíněný vypálený otisk formy ze Sobotiště a otisk malé hlíněné figurky z Košolné z roku 1795. Společně s barevnou kresbou rekonstrukce kachlových kamen z Košolné ze 17. století (inv. č. VII. Š. 258) byl za ni zaplácen obnos 1000 Kč. Předměty reprezentovaly výsledek Landsfeldovy archeologických aktivit z let 1934 – 1936.

V následujícím roce 1937 (30. 4.) byla sbírka habánské keramiky obohacena zakoupením dvou džbánek a talíře z roku 1726 od sběratele F. Gryce za 400 korun a dne 24. 12. 1937 bylo zapláceno panu Křížovi 152

korun za 500 kusů „stojánků pro keramické vykopávky“. O dva roky později byl na konci celoročních záznamů pod nápisem „dodatky“ uveden zisk tří habánských kachlů z vykopávek H. Landsfelda, a to malovaný rožní kachel, kachel bez glazury a kachel zeleně glazovaný. Způsob jejich získání však není zmíněn.

V roce 1940 přešla správa MZM do německých rukou, což vyvolalo germanizační tlaky, které negativně působily na odbornou úroveň muzejní práce (Brodesser – Břečka – Mikulka 2002, s. 39-40). Tato situace se odrazila rovněž v interních záznamech oddělení, které byly nyní vedeny dvojjazyčně, od roku 1942 výhradně v němčině. Již z letmého pohledu na údaje v evidenční knize vyplývá, že zájem etnografického pracoviště se výrazněji posunul také k etnologické problematice (srov. uváděné sbírkové přírůstky a získané publikace). Od konce roku 1941, kdy byl do funkce ředitele muzea povolán prehistorik Karl Hucke z Vratislavi, se v těchto záznamech

Seznam předmětů vykopaných H. Landsfeldem v Košolné, v Sobotišti, ve Farkašíně a v Modre a dodaných do MZM v roce 1935. Archiv Etnografického ústavu MZM, karton 109.

výrazně projevila další významná badatelská náplň národopisného oddělení. Patrně se jí stal systematický výzkum novokřtěnců, kteří na Moravě reprezentovali německy mluvící etnikum, jež se výrazně zapsalo do místních kulturních dějin. Toho úkolu se ujal F. Pospíšil, který nadále zůstával v čele oddělení a který pokračoval ve

Rekonstrukce novokřtenských kachlových kamen, akvarel na papíře, autor H. Landsfeld, 1938. Foto S. Doleželová 2007.

spolupráci s H. Landsfeldem. Uvedeným skutečností nasvědčují fakta, že mezi přírůstky knižního fondu se objevily prakticky všechny dosavadní důležité historické práce o této komunitě, zakoupené v knihkupectvích ve Frankfurtu nad Mohanem, v Lipsku a ve Vídni (srov. zápisy ze dne 4. 4., 19. 12. nebo 31. 12. 1942). Dále brněnský fotoateliér Lehký zhotovil dokumentaci sedmi kusů habánské keramiky z muzejní sbírky za 455 korun. U data 6. 6. 1942 se objevil výdaj 642 korun za cestovní diety pro ředitele muzea dr. Huckeho, dr. Pospíšila a dr. Küttlera,⁵ kteří si prohlédli Landsfeldovy vykopávky hrnčířské pece v Ostrožské Nové Vsi a později (19. 12. 1942) částka 590 korun pro ředitele za cestu do Sokolnic a Dambořic. Doklady činnosti novokřtenských keramiků mohl obsahovat také dar pana Lopreise z Kyjova, zapsaný dne 30. 6. 1942, jež představovala sbírka třiatváceti zlomků „starých moravských kachlů“ z okolí Kyjova, kterou předalo prehistorické oddělení. Na samém konci kalendářního roku (31. 12. 1942) se nacházel záznam o vydání 1400 korun obecnímu úřadu v Podivíně za „vykopávky v Habánicích v Podivíně-Kostele“.

První položky v knize z roku 1943 se týkaly opět nákupů literatury s novokřtenskou tematikou. O pokračujícím výzkumu habánské keramické produkce svědčí teprve záznam z 25. 11. 1943, který uvádí výdaj 329 korun jako mzdu Leopoldu Pohánkovi za práce na vykopávkách u Tavíkovíc. Později (27. 12.) byla zakoupena barevná kresba habánských kachlových kamen od Heřmana Landfelda za 2500 korun.⁶ Ve stejný den byly uváděny částky proplacené obecním úřadům za vykopávky: v Tavíkovících u Ivančic 1160 korun, v Dambořicích 100 korun, v Podivíně-Kostele 1250 korun a v Trstěnicích 1000 korun. H. Landsfeldovi bylo zapláceno 492 korun za vykopávky ve Starém městě u Strážnice. Ve stejný den byl zapsán nákup šesti modelů pracovního postupu „habánského džbánkařství“, které zhotovil keramik Ladislav Znoj z Hroznové Lhoty za 3000 korun, a který byl v následujícím roce 1944 (31. 1.) doplněn o další dva soubory, představující „habánskou práci“ za 1300 korun. V tomto případě bylo by možné uvažovat o expozičních záměrech s habánským výzkumem, jemuž by nasvědčovalo např. na konci roku 1943 také zaplacení 1495 korun za 20 snímků habánské keramiky, které opět zhotovil fotoateliér Lehký, a 35 fotografií celkem 17 příkladů habánské keramiky, které provedl fotograf Hochmann z Brna-Maloměřic za 2000 korun. Těmito úvahám by od-

povídal také výdaj 250 korun ze dne 27. 12. 1944 panu Tomkovi za opravy na habánské keramice. Dosavadní soubor odborné literatury byl roku 1943 doplněn o současné významné české keramologické publikace.

V dalším roce lze v knize v souvislosti s novokřtěnskou tematikou uvést pouze datum 31. 12. 1944, které zahrnovalo sloupec odměn: 1000 korun za bibliografické práce o habánech pro Strakovou,⁷ 1130 korun H. Landsfeldovi za vykopávky vztahující se k habánské problematice u Hodonína, 300 korun P. Cyrilu Škopíkovi ze Šakvic za pátrání v matrikách o habánskému tématu a 1600 korun Josefu Brzobohatému ze Šakvic za práci na zdejších vykopávkách habánů. Další peníze za práci na habánské problematice obrželi: Tihelka z Brna 250 korun, Leopold Pohánka z Tavíkovíc 1200 korun, dále za „výzkumné práce“ P. V. Skalník z Čejkovic 1200 korun, Hlaváček z Nikolčic za vykopávky 500 korun, Emil Luskač z Dambořic za vykopávky 500 korun, Egidius Nitsche z Pohořelic za kopii habánského rukopisu z Pohořelic 500 korun, Gustav Hastl za Zaječihův za plány novokřtěnských stájí (?) 5000 korun, Robert Sofka ze Strachotína za práci na vykopávkách 1000 korun, P. Leonard Schaden ze Strachotína za práci v matrikách 500 korun, Anton Grabscheid z Pouzdřan za práci na vykopávkách 1000 korun, Waschourek(?), mlynář z Nových Mlýnů, za vykopávky 500 korun, dr. Albin Mohr z Mikulova za výzkum habánské problematiky 500 korun. V posledním válečném roce 1945 se v knize objevilo jen sedm záznamů, mezi nimiž byla u data 1. 3. zapsána částka 700 korun pro Hildu Karmasinovou za bibliografické práce na „habánské otázce“.

Z uvedených skutečností vyplývá, že v letech 1942 – 1945 probíhal intenzivní výzkum moravských novokřtenců a jejich keramické produkce,⁸ který ideově zapadal do programu prosazovaného německým vedením ústavu. Z uvedených údajů v knize vyplývá, že s největší pravděpodobností musel přinést také množství archeologických nálezů a dalších poznatků. Bohužel v dnešním sbírkovém fondu EÚ MZM se keramický materiál nedochoval, podobně jako nelze dohledat všechny tituly tehdy zakoupené literatury, i když v tomto případě k citelným ztrátám nedošlo. Rovněž se v archivu dnešního EÚ MZM neobjevily dokumentační materiály, jež by přinesly potřebné informace o výzkumech prováděných muzeem a jež by popsaly jejich náplň a výsledky. Jedinou výjimku tvoří zpráva o nálezu keramické pece v Ostrožské Nové Vsi s datem 3. 6. 1942, podepsaná dr. Huckem.

Byla opatřena půdorysným nákresem i fotodokumentací a doplněna vyjádřeními kompetentních institucí. K ní byl připojen soupis 5788 nalezených předmětů ze 7. 12. téhož roku, vyhotovený H. Landsfeldem.⁹ Jde zřejmě o stejné materiály, které se zachovaly v soukromém Landsfeldově archivu (Pajer 2006, s. 107 – 118). Ředi-

Rekonstrukce novokřtěnských kachlových kamen z Košolné, akvarel na papíře, autor H. Landsfeld 1936. Foto S. Doleželová 2007.

tel brněnského Zemského muzea dr. Hucke zde popsal prohlídku odkryté keramické pece v Ostrožské Nové Vsi, kterou vykonal společně s kolegy Pospíšilem a Küttlerem 18. 5. 1942. Etnografické oddělení se údajně dozvědělo o objevu pece z tisku, a proto se dotázalo památkového úřadu v Brně na řádné ohlášení zdejších vykopávek a odbornou způsobilost provádějící osoby. Z vyvolaných jednání nakonec vyplynulo, že H. Landsfeld musí práce zastavit. Bylo rozhodnuto, že dosavadní nálezy budou předány Slovákckému muzeu v Uherském Hradišti, kde bude za přispění státní dotace instalována rekonstrukce pece, doplněná dalšími nálezy. I když se tak stalo, došlo nakonec při budování nové expozice ke zničení těchto materiálů (Pajer 2006, s. 108).

Pohled do expozice lidové keramiky v Ditrichštejnském paláci z roku 1928, kterou instaloval H. Landsfeld. Archiv EÚ MZM, karton 109.

H. Landsfeld v výzkumech pokračoval až po roce 1945. Jeho nepolevující úsilí dokládá dopis laborantu národopisného oddělení Antonínu Blažkovi z 5. 6. 1946.¹⁰ Ten po návratu z koncentračního tábora opět nastoupil do muzea v květnu 1945 a až do příchodu L. Kunze v září 1947 pečoval jako jediný pracovník o etnografické sbírky, neboť F. Pospíšil byl za své postoje v době okupace zbaven místa a nakonec odešel z Brna. Keramik vyjadřuje v dopisu uspokojení nad příznivým ohlasem společné práce (zřejmě reinstalace keramické sbírky v obnovované muzejní expozici) a zmiňuje se o povolení k vykopávkám, které vlastní pro třicet míst na Slovensku, zatímco na Moravě stejnou věc zamítli. Rozhodl se však ve výzkumné činnosti pokračovat. V posledních dnech pátral po hrnčičích a džbánkařích v matrikách na faře v Chtelnici. Obrací se na kolegu s žádostí, aby jménem muzea požádal majitele pozemku v Ostrožské Nové Vsi Ferdinanda Charuzu o svolení k vykopávkám. „Ať se v té žádosti Váš úřad zmíní, že budu vykopávkám přítomen. Při vykopávkách se musí vést deník. Háček, a to veliký je, že se musí dobře rozumět věcím, které se vykopávají. No, kamaráde, je to těžká věc. Najdi německy psané deníky Dr. Pospíšila z Podivína, Bošovic, Trstěnic, Vacenovic a Tavíovic. Jsem zvědav, jak tam vše popsal. Dokonce v Bošovicích i s Dr. Huckem našli hrnčičskou pec. Rád bych věděl, kde umístil u pece čelešno, komín, sopúchy apod. Ono kamaráde není kumšt pec najít, ale jak to popsat, když je skoro každá jiná. To zmůže jen řemeslník. Poslechni: Vykopávky ať dělá zemské muzeum. Deník povedu, když mě museum zmocní a mé odborné znalosti potvrdí zároveň se zmocňovací listinou písemně. Samozřejmě podle dohody budu žádat některé vykopané duplikáty a nějaký krejcar za ušlý výdělek...“ Ve stejné složce se zachoval koncept dopisu A. Blažka F. Charuzovi s datem následujícího dne, sepsaný podle Landsfeldových instrukcí. A. Blažek v něm žádá o povolení k vykopávkám na jeho pozemku a současně prosí o urychlení, aby mohly práce proběhnout již ve dnech 22. – 24. června.

H. Landsfeld v následujících letech opět pokračoval ve svých výzkumech, o jejichž realizaci přinášejí svědectví badatelovy početné články. Etnografické oddělení MZM se však již po roce 1945 v archeologických průzkumech novokřtěnských sídel přestalo angažovat. Výzkumná aktivita F. Pospíšila v době okupace již zřejmě zůstane zahalena tajemstvím vzhledem k tomu, že se dosud nenalezla její podrobnější dokumentace.

POZNÁMKY:

1. Brzy po založení muzea – již v prosinci roku 1819, byl do nejstaršího muzejního inventáře zapsán dar tří fajánsových mis od brněnského kláštera voršilek a majolikové lahve od rouchovanského faráře, které lze identifikovat v dnešní sbírce. Další dary novokřtěnských fajánsů pocházejí z let 1821 a 1824. Zachovaly se ve sbírce až do dnešní doby. Podrobněji srov. Kalinová 1984, s. 235.
2. Černohorský 1931, s. 40, obr. 1.; Pajer 2006, s. 139. Uložena ve sbírce EÚ MZM, inv.č. KER 24.557.
3. Uložena v archivu EÚ MZM. Byla vedena od začátku roku 1933 do dubna 1951, nemá žádný oficiální název ani titulní list, na deskách se nachází štítek s přeškrtnutým nápisem *Zuwächse – Přírůstky*.
4. Srov. Podrobněji o jeho osobnosti Dvořáková 2004, zde další literatura. Z muzeologického hlediska zasluhuje pozornost také pokrokové rozdělení etnografických sbírek a zavedení lístkového katalogu sbírkových předmětů, které bylo v tehdejší době spíše ojedinělým jevem.
5. Dr. Edmund Küttler byl pracovníkem národopisného oddělení, jenž působil v muzeu od roku 1926, po narukování dr. Huckeho na frontu koncem roku 1942 zastával ve funkci jeho zástupce místo ředitele.
6. Jde o vlastně rekonstrukci kamen ve skutečné velikosti provedenou akvarelem na tvrdém papíře o rozměrech 84 x 212 cm. Kamna hranolového tvaru na soklu byla zakončena ozdobnou římsou a sestavena z typických kachlů s kulatou prohlubeninou a tmavozelených kachlů s reliéfním rostlinným dekorem. Dole na soklu je nápis *Heřman Landsfeld, keramik, Modra, Slovensko 1938*. V původním inventáři měla kresba inv.č. VII.Š.275. Druhá rekonstrukce kamen z Košolné, složených z bílých kachlů s barevným květinovým dekorem (inv. č.VII. Š. 258), byla získána již v roce 1936. Má rozměr 74 x 220 cm a mezi nohami text *Kresba habánských kamen / Jednotlivé originály těchto habánských kamen byly vykopány v habánském dvoře v Košolné na Slovensku v letech 1934–35–36 ve zbořenisku bývalé novokřtěnské keramické dílny, kterou Turci r. 1663 zničili. Kachle pochází asi z r.1635. Věrně podle originálů r. 1936 maloval H. Landsfeld, keramik v Modre na Slov. V jeho sbírce jsou též kachlíky uloženy. Všecka práva si vyhrazuje autor.*
7. Pozdější významná muzikoložka Theodora Straková, působící v hudebním oddělení MZM.
8. Podle údajů v dobovém tisku ověřovalo brněnské Zemské muzeum v roce 1942 celkem 77 míst s novokřtěnským osídlením, v některých provádělo archeologické sondy. Vedením výzkumů byl pověřen F. Pospíšil (Pajer 2006, s. 108).
9. Archiv EÚ MZM, karton 109.
10. Archiv EÚ MZM, karton 109.

LITERATURA:

- Bredesser, S. – Břečka, J. – Mikulka, J.: *K poznání a slávě země... Dějiny Moravského zemského muzea*. Brno: MZM 2002.
- Dvořáková, H.: *František Pospíšil a počátky národopisného filmu – neznámé skutečnosti*. Národopisná revue 14, 2004, s. 3 – 10.
- Černohorský, K.: *Počátky habánských fajánsů. Zvláštní otisk z Věstníku Zemského muzea v Opavě. Sv. II, 1930 (sborník E. W. Brauna)*. Opava: b. v. 1931.
- Helfert, J.: *Zemské muzeum v Brně po válce a s obnoveným časopisem*. Časopis Zemského muzea v Brně 33, 1946, část 1, s. 5 – 10. Rozvrh agendy Zemského muzea, s.11 – 12.
- Kalinová, A.: *Počátky národopisného studia lidového umění a sbírka keramiky v Moravském muzeu*. Časopis Moravského muzea 69, 1984, vědy společenské, s. 231 – 238.
- Kunz, L.: *Oddělení pro lidovou kulturu (zprávy o činnosti oddělení)*. Časopis Moravského muzea 34, 1949, s. 253 – 254.
- Landsfeld, H.: *Lidové hrnčířství a džbánkařství. Besedy o řemesle džbánkařském, hrnčířském a kamnářském*. Praha: Orbis 1950.
- Landsfeld, H.: *Dvacet let vykopávek lidové keramiky*. Věci a lidé 4, 1953 – 1954, s. 3 – 18.
- Nekuda, V.: *150 let Moravského muzea v Brně. Stručný přehled historického vývoje*. Brno: Moravské muzeum 1969.
- Noháč, J.: *Vlastivěda moravská. Břeclavský okres*. Brno: Muzejní spolek 1911.
- Pajer, J.: *Studie o novokřtěncích*. Strážnice: Etnos 2006.

Summary

Comments on Research of the Anabaptist Earthenware at The Moravian Museum before 1945

The Moravian Museum, owner of an important collection of the Anabaptist faiences, joined the research of the Anabaptists in Moravia as early as before the World War II. At that time, František Pospíšil, head of the ethnographical department, co-operated with Heřman Landsfeld, ceramist, collector, expert on the earthenware production history and pioneer in archaeological research. In the book of records (from the years between 1933 and 1851), we can reveal that the research of the Anabaptists and their earthenware production was an important activity of the ethnographical department, especially between 1942 and 1945 when the Museum participated directly in excavations. A lot of museum documents point to the intention to present the research results at an exhibition. Nevertheless, the most mentioned finds have not been maintained in the collections and it is even not possible to map the research works exactly.

Key words: Anabaptists, The Moravian Museum, earthenware, faience, archaeological research, Heřman Landsfeld, František Pospíšil

KRASLICE RŮŽENY ŠILAROVÉ

Eva Večerková

Z pohledu tvůrců kraslic se v obryse posledních sta let setkáváme s jedinci, kteří tvoří v rámci zásad přetrvávající krajové tradice, i s těmi, kteří navazují na vzory tradované v rodinném prostředí volně a postupně formují individuální postupy, uplatňují své schopnosti a záměry, vytvářejí vlastní styl dekoru. Jedním z takových tvůrců byla Růžena Šilarová (1913 – 2003).¹

Několik biografických údajů

Růžena Šilarová pocházela z Brandýsa nad Labem, kde její otec Josef Haszpra (*1882) pracoval jako slévač; pocházel z maďarské rodiny z Nadošan (Nádasu) v tehdejších Uhrách. (Před první světovou válkou přišel do

Růžena Šilarová, osmdesátá léta 20. století.

Brandýsa a pracoval v tamější nově založené Srpkově umělecké slévárně, kde se v tom čase odlévalo bronzové sousoší pomníku Mistra Jana Husa; patřil k několika slevačům formářům, kteří na díle pracovali. Také později se podílel na realizaci podobných uměleckých artefaktů.) V rodném městě vystudovala Růžena Šilarová gymnázium a po přesídlení rodiny do Prahy dvouletou obchodní školu. Absolvovala v roce 1932 a našla zaměstnání v jedné pražské exportní firmě. Po dvou letech se jí dostalo příležitosti pracovat jako stenografka a stenotypistka na Podkarpatské Rusi, v divizi Československého Červeného kříže v Mukačevě. Jak se zmiňuje ve svých vzpomínkách, byly to nejzajímavější roky jejího života, strávené mezi českými lékaři a sociálními pracovníky. V těch letech ráda cestovala po Karpatech, v létě o dovolené po Šumavě. Práce českých zdravotníků skončila v Mukačevě na podzim roku 1938. Na sklonku války se R. Šilarová vdala (1943) a poté se věnovala výchově svých tří dětí; v letech 1960 – 1972 pracovala jako úřednice v Pedagogickém institutu v Brandýse nad Labem.

Rodinná tradice

S kraslicemi se Růžena Šilarová seznámila u své tety Jarmily Homolové (1875 – 1955), která každoročně před Velikonocemi začínala zdobit vejce. Vyškrabávala malými nůžkami na vyšívání květinové, figurální a žánrové motivy do hnědé, v cibuli barvené skořápky plných, natvrdo uvařených vajec. Napodobovala tvary květů, do květinových motivů zasazovala miniaturní polabské krajinky. V paměti R. Šilarové utkvělo vejce, na němž byl v ryté kresbě v orámování větévkou s květy znázorněn kočí na voze se senem, taženém dvěma koňmi, a vše bylo jemně vykresleno, vystínováno; pokusila se později (v roce 1979) o rekonstrukci vzorů své tety na kraslicích pro sbírky muzea v Brandýse. Jarmila Homolová byla také známou vyšíváčkou, zadávaly si k ní práce ženy z města i ze širokého okolí. Zdobení kraslic převzala od své matky Marie (*1850), v jejíž rodině se tím zabývaly, jako velikonočním obyčejem, i předchozí generace žen.

Na podnět své tety začala Růžena už ve svém mládí s výrobou velikonočních kraslic pro rodinu a přátele. Pracovala tehdy s plnými vejci, s tetinými nůžkami a s předlohou jejich květinových vzorů. S vlastní tvorbou začala

až koncem čtyřicátých let, zprvu jen k Velikonocům, později se jí dostalo nabídky z tehdejšího nakladatelství Družstevní práce, aby několik svých kraslic vystavila za výlohou pražského knihkupectví. Měly úspěch a díky této a poté dalším institucím (Záduha, Rapid) se uplatnily v prodejnách s artefakty tradiční kultury a na akcích v zahraničí.

Kraslice – technika, barvy, motivika

Ve starší etapě tvorby Růženy Šilarové, na vejcích z počátku padesátých let, je patrna návaznost na technické postupy získané od Jarmily Homolové. Vejce jsou barvena v cibulovém odvaru, nelakovaná a plná. R. Šilarová se postupně dala do pokusů s barvami. Zvláště ji zaujaly černé kraslice s kontrastem bílé kresby, takové, jaké uměla její prateta z matčiny strany, pocházející z okolí Českého Brodu: tak to slyšela vyprávět, tak se to tradovalo v rodině. Její předchůdkyně údajně barvila vejce sazemi, avšak postup už zůstal v rodině zapomenut. Byla to sametová čern, která neměnila svůj odstín ani na slunci. R. Šilarová se jí snažila napodobit, používala práškovou tuš, kterou rozpouštěla ve vodě, pak si kupovala sytější kaligrafickou. Vejce uchycená ve speciálním držáku natírala štětcem, obvykle ve dvou vrstvách. Z dalších barev používala modrou, a to koncentrovaný roztok tzv. šmolky, modřidla; vejce v něm vařila, i vícekrát, aby dosáhla potřebné sytosti a stejnoměrného vybarvení plochy. Vymýšlela a zkoušela nové postupy s barvami. Rozšířila barevný sortiment, její kraslice z šedesátých let (to už zdobila vyfounutá vejce, tzv. výdunků) jsou černé, hnědé (cibulové) nebo červené. A nejen to, hledala další možnosti koloristiky a barvu vnesla také do vzorů. Vejce obarvila nejprve v základní barvě a pak po usušení překryla místa vybraná podle zamýšleného vzoru tuší. Povrch hotové kraslice natírala kopálovým lakem. Nůžky od tety Jarmily nahradila speciálním rydlem. Pokusy s barvami a výsledné postupy pro ni znamenaly i jistý posun od příležitostné velikonoční zábavy k soustavnému zájmu, vedly k celoroční tvůrčí výtvarné činnosti, která se promítla jak do komerčního uplatnění kraslic,² tak v účasti na domácích a zahraničních výstavách. Kromě slepičích vajec začala R. Šilarová postupem času zdobit i velká husí a pštrosí (první získala už v letech 1968/69 ze zoologických zahrad v zahraničí). Kraslicemi se zabývala až do vysokého věku, ještě v roce 2001 předváděla postup zdobení na výstavě v brandýském muzeu.

Více než květinové motivy na kraslicích bylo pro R. Šilarovou inspirací vyšívání její předchůdkyně Jarmily. Stylizovaný florální dekor, který rozvíjela na oblé ploše vejce v nespočetných variacích, nevycházel z naturalistického pojetí květů, ale navazoval na vzory z výšivky a krajky na fěrtochu, čepci a šátcích středočeských ženských krojů. Plochu rozdělila autorka podélným

Jedna z mnoha kreseb kraslicových motivů R. Šilarové.

Kraslice Růženy Šilarové. Foto S. Doleželová 2007.

pásem přes vrcholy vejce a umístěním velkého motivu na středy poukla (*líčka*), příčným pruhem (*na soudek*) s dominantními růžicemi na špičce a dně vejce, nebo pokrývá plochu velkými vzory a vše doplňuje drobnými rozvilinami. Základní motivy (palmeta, vějíř, srdce, roh hojnosti, rozeta) umístila samostatně, nebo je komponuje do složitějších útvarů a ornamentálních páسů, doplňuje plátkovými lístky a hladkými, do spirály stočenými liniemi. Vybělené, tedy do běla vyškrábané plátkové lístky, plošně pojaté – a stejně tak ryté čáry rozvilin – vystupují z tmavého barevného fondu v kontrastu k velkým, vnitřně dále členěným a ornamentálně vyplněným motivům. Jiným charakteristickým prvkem kraslic R. Šilarové jsou vějířky či kupky z drobnokresb rytých čárek, *štetičky*, *kočičky*, jak si je pojmenovala, velmi jemných, takže připomínají peří. Z nich vytváří pásy, lemují jimi okraje velkých motivů. Smysl pro drobnokresbu pramení u autorky v jisté zálibě v dětství, kdy – jak se zmiňuje ve svých zápiscích – dostala darem lupu, pod níž si vše prohlížela, výšivky, květiny. V členité struktuře velkých vzorů se tak objeví, v konturách z kroužků, inspirace ažurovým vyšíváním. Oceníme pravidelné rozvržení plochy i přesnost kresby, stejnoměrné zbarvení plochy i svébytnost, originalitu projevu. Právě to je okolnost, proč na soutěžích v roce 1959

(Praha) a 1970 (Zlín), které svými kraslicemi obeslala, se autorce nedostalo ocenění. Nevešla se jaksi do rámce soutěžních podmínek, preferujících návaznost na starší vrstvu lokální / regionální tradice – a tu bylo možno najít ještě na Moravě, hůře už ve středních Čechách. O bohatém fondu dekorů a velké fantazii autorky přesvědčuje také doprovodná dokumentace: velké množství kreseb ve sešitech (nákrasy kraslic s poznačením barev) i na různých lístcích, kam si okamžité nápady zaznamenala. V pozůstalosti R. Šilarové najdeme novinové výstřižky a fotografie z působení v zahraničí v šedesátých a sedmdesátých letech, které zprostředkoval hlavně Rapid,³ a také řadu informačních tisků o výstavách v kraji, kde působila. V širší známost domácí veřejnosti vešla i článkem v časopise Květy v roce 1971.⁴ Při cestách do zahraničí získávala kontakty se soukromými sběrateli (její kraslice jsou zastoupeny v mnoha soukromých sbírkách) i s tvůrci kraslic z různých zemí; dary od nich si ukládala do své sbírky.

V našem příspěvku jsme chtěli přiblížit tvorbu jedné z postav kraslicového umění druhé poloviny 20. století, jedné z žen, které se zabývaly zdobením vajec po velkou část života, našly v této tvorbě zálibu, uplatnění invence a výtvarných schopností, a také hledaly vlastní přístupy.

POZNÁMKY:

1. Etnografický ústav MZM zakoupil v roce 2003 z grantových prostředků výběrovou kolekci sedmdesáti kraslic z pozůstalosti R. Šilarové i s průvodním dokumentačním materiálem.
2. Kraslice R. Šilarové – jako obchodní artikl – nesly pojmenování „česká rytá kraslice“.

3. Kraslice byly zaslány na výstavy do Bruselu, Tokia, Moskvy a do Montrealu. Autorka předváděla zdobené při různých zahraničních kulturních akcích: v Berlíně (1967), ve Frankfurtu nad Mohanem (1968, tam se zúčastnila mezinárodní soutěže a získala první cenu), v Niortu ve Francii (1970), v Reykjavíku (1973).
4. Vladimír Loyda: *Dejte malovaný vejce*. Květy 10. 4. 1971.

Summary

Decorated Easter Eggs by Růžena Šilarová

The author deals with the decorated Easter eggs by Růžena Šilarová (1913 – 2003) from the town of Brandýs nad Labem. She submits the biographical information and analyzes the decoration technique (carving) and ornamental art. Růžena Šilarová's works are based on the family tradition as well as on the decoration of embroideries and laces on Central-Bohemian folk costumes. Růžena Šilarová found a free inspiration in them, forming her typical style of decoration. She belonged to the authors who were dealing with the egg decorations for a great part of their lives and found pleasure and use of creative invention and abilities here. Moreover, they were looking for their own approaches.

Key words: Decorated Easter eggs, Easter eggs makers, Růžena Šilarová, Brandýs nad Labem

Stává se, že při návratném terénním výzkumu badatel zjistí zásadní změny týkající se zkoumaného. Někdy se jedná o drobnosti, jindy mají podobu nezvratného života běhu, což je případ i Františka Diviše (1923 – 2004) z Únanova u Znojma. V létě roku 2004 jsme jej zastihli při budování pohádkové krajiny, kterou zaplňoval vlastnoručně zhotovovanými postavami. Při opakované návštěvě o tři roky později doznal barevný svět značné proměny ve smyslu redukce prezentovaného. Nicméně i přes odchod tvůrce a poslední jarní vichřici, která zničila část instalace, stojí zahrada za povšimnutí. S obdobnými výtvarnými aktivitami se totiž na našem venkově setkáváme sporadicky a všeobecně panuje názor, že v podání širokých lidových vrstev se jedná o uzavřenou kapitolu výtvarného projevu. Proto se pokusíme práci Františka Diviše představit v době autorova života.

„Hospodář, z díla se navrátiv, jen něco málo pojedl a hned za humna se odebral, na padlý peň usedl a umnou rukou křivákem vyzbrojenou z lipového dřeva pěkného cos vyřezává...“

Tato parafráze člověka napadla při prvním pohledu na stráž za domem v malé jihomoravské vsi. Zároveň s líčením bukolické idyly se noří další myšlenky. Co to je? Kam zařadit všechny tyto výtvary? Která kategorie je na místě? Naivní umění? Neprofesionální umění? Kutilství, které druhotně nabylo výtvarnou podobu? Nebo je to část současné výtvarné aktivity jako formy využívání volného času a projev vědomého úsilí podílet se na formování vlastního, eventuálně rodinného výtvarného prostředí... (Jeřábek 1989, s. 5). Vymezení Richarda Jeřábka je spolu s kutilstvím skutečnosti asi nejbližší. Při pokusu o zařazení díla Františka Diviše se však nabízí ještě pojem „instalace“, používaný historiky umění v souvislosti se současným oficiálním uměním. Aniž by to bylo autorovým záměrem, jsou v Únanově všechny tyto termíny převedeny do reálu.

František Diviš se ve svém aktivním životě uměleckou tvorbou nikdy nezabýval. Jediný kontakt s něčím, co by se tak dalo eufemisticky nazvat, byla výtvarná výchova na základní škole. Informace o „umění“ získal stejně jako valná většina populace pouze v rámci školních osnov. K výtvarné tvorbě netíhnul, neměl potřebu navštěvovat muzea a galerie, dozvědět se něco dalšího.

Namísto toho projevoval zájem o rukodělnou práci. Rád pracoval především se dřevem, což jej nasměrovalo na životní dráhu – do učení na stolaře. Řemeslo neopustil a věnoval se mu celý život, což představovalo třicet let stolaření u útvaru Pohraniční stráže, kde pracoval jako civilní zaměstnanec. „*Dělal jsem všecko – stavby, krovy, vazby, rakve. Na nic jiného jsem neměl čas. Přežil jsem socialismus, teď kapitalismus,*“ shrnul lapidárně v několika slovech svou profesionální kariéru.

Stejně jako u jiných autorů, inklinujících k naivnímu projevu, opakoval se i v případě F. Diviše známý vzorec

František Diviš a jeho svět. Foto H. Dvořáková 2004.

– záliba v kutilství ústící do výtvarného vyjádření propukla naplno až po odchodu do důchodu. Shromažďování materiálu pro práci a vlastní realizace se staly náplní volného času. „Byl to celý dědův život. Byl nemocný, když přišlo a on nemohl jít ven dělat,“ dokládá jeho zanícení pro práci manželka Marie. V nejbližším okolí našel F. Diviš nejen podporu pro uskutečnění svých představ, ale v případě potřeby i pomocnou ruku. Na to, že „táta rád dělal se dřevem“, vzpomíná i dospělá dcera, která o letních prázdninách matce pomáhá s renovací a instalací objektů.

F. Diviš tvořil s naivní snahou po realistickém předvedení všeobecně známých postav. Při volbě témat se nechal volně inspirovat televizními pořady v podobě pohádek či večerníčků. „Mám to v beranicí...“ byla jeho odpověď na otázku po původu nápadu. Beranicí myslel hlavu a pokračoval dál v intencích všech naivních tvůrců: „Neumím to vysvětlit, jak to tam dostanu. Já to nevyvětlím.“ Důraz na poslední větu může být dokladem, že i on sám o zdroji nápadů přemýšlel, ale nedokázal jej objasnit. Své objekty dělal ze dřeva, z plastu či ze sádry a dotvářel je pomocí starého textilu, drátů, ale i umělohmotných obalů od potravin. V případě dřeva je pojal jako jednoduché hrubé řezby s naznačenými detaily, které dopracoval barvou. Výsledkem je buď busta zasazená přímo do půdy, nebo celá figura oblečená pro podtržení životnosti do skutečného oděvu. Všechny postavy zachytil ve strnulé poloze, pouze s jednoduchým náznakem pohybu, s důrazem na barevnou polychromii

Detail inspirovaný pohádkou „Princezna ze mlejna“, dřevo, přírodniny, umělá hmota, textil, plech, kůže, kov. Foto H. Dvořáková 2004.

poutající pozornost diváka. I v tomto případě platí, že složitější formální problémy, jako například ztvárňování plastiky pro pohledy z různých úhlů či působení světla, si lidoví tvůrci buď neuvědomují, nebo nepřipouštějí (Jeřábek 1981, s. 6). Rovněž figurální plastiky F. Diviše jsou určeny pro frontální pohled kolemjdoucího. Stupňovitě řazení pak navozuje dojem divadelních prospektů. Teatrálnost navíc podtrhují rozličné děje, které se nezávisle na sobě na každé z nich odehrávají.

Práce s barvou, zdůrazňující vyznění jednotlivých objektů, představuje samostatnou kapitolu. Není jen doprovodným prvkem, který dané téma ilustruje, ale rovnocenným výrazovým prostředkem, bez něž by celek nemohl existovat. F. Diviš si oblíbil ostré základní tóny, jež následně použil i ke zvýraznění detailů charakteristických pro jednotlivé postavy. Světlý inkarnát tak kontrastuje s barevnými konturami obličeje, což figurám propůjčilo působivě uhrančivý výraz. Míra stylizace je překvapivě malá, autor přistupoval k řešení námětů přímočaře, jako by se nemohl dočkat výsledku. Stejně jako pro většinu tvůrců v tomto žánru nebyla ani pro něj důležitá forma, ale obsah sdělovaného.

K vyjádření záměru použil vše, co mu padlo do ruky. „Když jsem uviděl pařez, hned jsem věděl, co z něj bude“, pokoušel se vysvětlit svůj tvůrčí přístup. Zpracovával upotřeбенé věci, které se nikomu nechodily, nalezené doma nebo v okolí. Ve výsledku se jedná o jakousi uměleckou recyklaci, což dokládá široká paleta materiálů, z nichž jsou objekty zhotoveny: plech, dřevo, textil, papír, kůže, umělá hmota, lidské vlasy. Pro dotvoření neváhal použít části nefunkční dětské hračky nebo margarínové kelímky. Právě v nevšednosti propojení zdánlivě neslučitelných věcí spočívá půvab těchto prací a povyšuje je do roviny výtvarné. F. Diviš nikdy o dadaismu neslyšel, jeho postuláty však aplikoval v praxi. Jen tak tvoří trup hada kus staré hasičské hadice s namalovanou klikatkou ústící do dřevěné hlavy s plechovými detaily. Totéž se opakuje i u dalších hadů – původně hadic. Dřevěná busta pohádkové princezny se díky nahrubo podaným obličejovým detailům tváří více než zavile, ale hlavu zdobí odstříhnuté vlasy vnučky Kristýnky, jež děda drhotně nalepil. Královské šperky zastupují kroužky z PET lahví, náhrdelník je opatřen originálním bižuterním přívěskem. Vedle stojící princ je proveden stejně, jen hlavu zdobí čepička z klasické kůže. Dřevěný špalek coby trup „krtečka“ je zabalen do umělohmotné fólie, pomalované

zářivými barvami s plechovým a dřevěným dopracováním. Zacházení s materiálem dokonale reprezentuje figura draka: spodní část válcovitého trupu tvoří na žlutu natřený plechový barel, na něj navazuje střední část ze šedého jekoru, vybíhající krk a dřevěná hlava jsou potaženy umělou kožešinou stylu „leskimo“. Pro charakteristiku hlavy byl opět použit plech, pro pařáty dřevo, ocas původně patřil plyšové hračce. Materiálový gejzír pokračuje i v postavě Krakonoše s pláštěm z černé fólie, se skutečnými gumovými holíčkami a umělohmotným květináčem zastupujícím klobouk. Sádrová bába navlečená do staré mikiny svírá pro potěchu národopisců v rukou velikonoční hrkač natřený ostře žlutou barvou. Dřevěná

poprsí připomínající plastiky z Velikonočního ostrova zachycují postavičky Méđu a Běđu z televizních Večerníčků. Ostrost obličejových kontur zmírňují švihácky nasazené kloboučky z kelímků od Ramy. Přehlídka postaviček z televizních pohádek pokračuje v Rumcajsovi, vodníkovi, dračích a čertích hlavách, stromu se sedmi krkavci, mlynáři v Čertově mlýně. Na cimbuří vížky a na komíně se zabydleli dřevění čápi. Jejich podoba oklamala i každoročně přilétající čápy, kteří dříve, než se snesli na komín nedalekého panského mlýna, vždy zvědavě kroužili a okukovali své nehybné sousedy.

Divišov je nutno pojímat a posuzovat jako celek, jako svébytné dílo, které nelze prezentovat po jednotlivých

Detail „Krteček“, umělohmotná fólie, dřevo, drát, plech. Foto H. Dvořáková 2004.

Detail „Dobry vojak Švejk“, sádra, textil, pryž, dřevo. Foto H. Dvořáková 2004.

částech. I přes staticčnost figur působí vše dohromady dojmem neustálého pohybu. Není tam klid, na svahu se pořád něco děje: z děr v zemi vylézají syčící hadi, z umělé jeskyně draci, z něčeho, co lze interpretovat jako boží muka nebo obecní vývěsku, vystrkuje hlavu medvěd. Aby toho nebylo málo, tak „mrazíkovský“ kocour táhne sáňky „samochocky“ s prasetem, vedle se otáčejí lopatky větrných mlýnů, vítr pohání malá barevná „plášťka“. Kola ze žebříňáků, byt' jsou jen pasivně rozestavena, dojem dynamiky umocňují. Mezi tím vším se plouží brčálově zelený dřevěný ježek s bodlinami z uštípnutých hřebíků, Ferda Mravenec s Beruškou a koníkem nebo stonožka s hlemýžděm.

F. Diviš nazval svou zahradu „Divišov“ a aby nedošlo k omylu, zopakoval označení ještě jednou, přičemž toto území zařadil do širšího rámce: „Chráněná oblast.

Morava. Divišov“. Jako taková byla stráž jednou velkou galerií. V kontextu tohoto žánru přitom nepřináší nic nového. V uplynulých desetiletích jsme obdobně koncipované fantaskní zahrady našli i na jiných místech. František Jaich z Jinčic na severní Moravě plnil již v sedmdesátých letech 20. století betonovými prehistorickými zvířaty a pralidmi „Eldorado“, jak hrdě nazýval svůj pozemek proměněný v „Park oddechu a zábavy“. Podobně pracoval Václav Šulc z Veltrus, který dřevěné plastiky inspirované postavami z českých dějin a pohádek přibližoval realitě rovněž skutečným oděvem a doplňky. Zastánkyni stejného výtvarného názoru našel F. Diviš také hned za humny své vesnice. Obdobně nazíraný svět se totiž rozprostírá o pár kilometrů dál v Biskupicích, kde Františka Blechová (1911 – 2003) zaplnila předzahrádku obyčejného venkovského domku robustními barevnými

Celkový pohled na „Divišov“. Foto H. Dvořáková 2004.

cementovými plastikami. Paradoxem zůstává, že přes vzdálenost cca dvaceti kilometrů, jež je od sebe dělila, se oba autoři osobně neznali. Nicméně šli po společné cestě, i když každý používal k dosažení daného cíle jiné prostředky. Navzájem je pojila zářivá barevnost a záliba v pitoreskní zkratce spolu s důrazem na detail. Společná byla rovněž radost z díla, uspokojení z možnosti převést své sny do reality.

Dům v Únavě č. p.154 je novostavba ničím nevybočující z řady jiných rodinných domů. Končí zde nová asfaltová cesta. Na jejím konci začíná svět fantazie...

P. S. Těmito slovy končil koncept příspěvku v roce 2004. „Divišov“ a zahrada v Biskupicích mají ale ještě

další společné – pojí je obtížná údržba daného stavu po odchodu jejich tvůrců. Pro samotnou paní Divišovou představuje zachování instalace fyzicky namáhavou a nikdy nekončící práci. Náročná je především jarní úprava pozemku a rozmístění nově natřených objektů (v podstatě kusy dřev) po očištěných terasách. To vše si vyžádá hodně energie a především odhodlání prezentovat manželovu práci. Paní podporovaná v létě dcerou a částečně obecním úřadem se snaží manželův odkaz udržovat. Odměnou jí je radost dětí z místní mateřské školky, chodících sem na procházku, obdiv několika zabloudivších turistů a nadšení maminek fotografujících své ratolesti na pozadí „Divišova“. I přes usilovnou péči se však původní koncepce radikálně zúžila.

LITERATURA:

Dvořáková, H.: „*Pojedeme na safari.*“ Národopisná revue 2, 1999, s. 87 – 90.

Holub, M.: *Hospodář z díla se navrátiv...* Umění a řemesla 2, 1979, s. 8 – 9.

Jeřábek, R.: *Výtvarná kultura lidu (miniterminologie).* Umění a řemesla 2, 1979, s. 4 – 7.

Jeřábek, R.: *Plastika lidových tvůrců.* Praha: Odeon 1981.

Jeřábek, R.: *Výtvarná kultura lidu (Pokus o systemizaci lidového a zlidovělého umění).* Umění a řemesla 2, 1989, s.7 – 11.

Umělci čistého srdce. Naivní a lidové umění, art brut. Sbírká Pavla Konečného. Olomouc: Muzeum umění Olomouc 2001.

Summary

„Divišov“ – the weekday spirit

The author pays her attention to the colourful installation of storybook world that František Diviš (1923 – 2004) created at the village of Únanov near Znojmo. It is an expression we meet only seldom in our country whereby that is the opinion that such expression is a closed chapter in interpretation by our folk, what prevails. Diviš was a self-taught person, he did not take part in any fine art training and he started with his own works only after he had retired. He made his sculptures of wood, textile, plastic. He finished them with colour, emphasizing the details. His world, called Divišov, must be evaluated as a dynamic unit that cannot be presented in parts. After the author's death, the installation was reduced.

Key words: František Diviš, present activity in fine arts, sculptures, Únanov near Znojmo

STANISLAV BROUČEK: 60 LET

Působení PhDr. Stanislava Broučka, CSc. v etnologické obci má celou řadu rozměrů. Tvořivě se zapsal do několika navzájem vzdálených subdisciplin a výrazně ovlivnil desítky svých žáků a spolupracovníků. Byl i klíčovým organizátorem etnologického dění.

Narodil se 4. února 1947 v Poličce a vyrůstal v obci Krouna v okrese Chrudim. Po absolvování střední všeobecně vzdělávací školy ve Skutči (1962 – 1965) vystudoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy obor dějepis a čeština (1965 – 1970) a od 1. ledna 1971 nastoupil místo odborného pracovníka Vojenského historického ústavu v Praze. Do tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku (dnešní Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.) přišel roku 1974 a stal se zde vědeckým aspirantem (v současné terminologii doktorským studentem). V roce 1978 obhájil kandidátskou práci (tehdejší název pro doktorskou práci) na téma *České národopisné hnutí na konci 19. století*. Redigovaná verze této práce vyšla knižně (1979) a dodnes udivuje pečlivostí, smyslem pro detail a odbornou erudicí zpracování. Jedná se o první moderní vědeckou publikaci z dějin českého národopisu, kde je národopisné hnutí zasazeno do dobového politického kontextu a kdy je vnímáno současně optikou

historie vědy i jako předmět politické manipulace. Pokud si uvědomíme, že teprve v osmdesátých letech 20. století vycházejí stěžejní díla světových autorů, které formulují dnes užívané teorie nacionalismu, pochopíme i modernost Broučkova přístupu k historii národopisu, který dodnes nenašel rovnocenné následovníky. Svůj pohled na národopisné dění konce 19. století, obohacený o poznání moderních teorií nacionalismu, ještě jednou artikuloval v publikaci *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava Československá*, kterou editoval spolu s Janem Pargačem (1996).

Podrobné studium pramenného materiálu udělalo z Broučka prvotřídního a uznávaného znalce historie české etnologie. Od tématu se však ještě v osmdesátých letech odklonil a pokusil se s kolektivem spolupracovníků teoreticky zakotvit oblast etnických procesů, dynamicky se rozvíjející obor založený na empirickém sběru materiálu, který se v té době nedařilo teoreticky zobecnit. Jeho pojetí teorie etnicity, které formuloval s Václavem Hubingerem, Tomášem Haišmanem, Ivo Vasiljevem a dalšími spolupracovníky, vycházelo z Bromlejoyvy teorie etnosu, ale vynalézavě ji rozvíjelo a obohacovalo o další inspirační zdroje. Pokud si uvědomíme, jak vypadala teorie etnicity ve druhé polovině osmdesátých let 20. století a v jakém stavu bylo teoretické myšlení v české etnografické obci, opět je třeba vyslovit uznání, třebaže od doby, kdy byly vydány první sešity *Přípravných materiálů k Slovníku etnických procesů*, se teoretici etnicity posunuli o mnoho kroků dál.

Až do počátku devadesátých let byl Stanislav Brouček především kabinetním vědcem, teoretikem a historikem etnologie. Na počátku devadesátých let se z historika a teoretika stává také terénní pracovník. Předmětem jeho studia se stali Češi ve Francii, jimiž se již částečně v rámci studia historie českého vystěhovalectví zabýval v osmdesátých letech, imigranti z Ukrajiny, a od poloviny devadesátých let též Vietnam-

ci v České republice. Empiricky však studoval s japonským kolegou i české hospody a pivovary, zajímal se o lidovou a alternativní medicínu a další jevy každodennosti. Devadesátá léta jsou též vrcholným obdobím jeho organizační činnosti. V roce 1989 stál v čele organizačních změn v Ústavu pro etnografii a folkloristiku a v roce 1990 se stal na osm let jeho ředitelem. V této době byl též editorem rozsáhlého počtu sborníků, editorem monografií a stal se všeobecně uznávaným historikem krajanského hnutí. Jeho největší ediční a organizační počín, který realizoval s Richardem Jeřábkem, *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, vyjde pravděpodobně ještě v roce 2007. Vedle toho byl editorem většiny dílů publikační řady *Češi v cizině*, která vychází v Etnologickém ústavu od roku 1986 a v roce 2007 měla dvanáct svazků.

Na počátku 21. století prošel Stanislav Brouček další proměnou. Stal se cestovatelem. V ústavu bývá k zastížení zřídka, je pravděpodobně jedním z nejinformovanějších lidí na světě stran českých krajanských komunit z autopsie. Mapování českých krajanských komunit ho posunulo opět o krok dál, od základního empirického etnologického výzkumu k aplikované vědě, s níž ovšem příležitostně přicházel do kontaktu i při výzkumech v devadesátých letech 20. století. Poptávka po jeho současných výsledcích bádání v oblasti krajanských komunit je zejména na Ministerstvu zahraničních věcí, ale též v krajanských organizacích. Vedle toho se však zabývá i nadále především zkoumáním Vietnamců v České republice a dalšími tématy základního výzkumu.

Přestože Stanislav Brouček svoji bibliografii obohacuje pravidelně o odborné články i knižní publikace, nemohu se zbavit pocitu, že jeho stěžejní díla teprve přijdou. Rozsáhlý empirický materiál z Francie, z vietnamských komunit a krajanských terénů na všech kontinentech doposud nebyl souhrnně vydán, a pokud si autor výzkumů zachová pre-

ciznost a pečlivost historika a myšlení teoretika, s nimiž do dějin etnologie vstoupil, máme se opravdu na co těšit.

Přejeme mu hodně zdraví a elánu do další tvůrčí činnosti.

Zdeněk Uherek

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE:

Knižní publikace (autor, editor):

- Brouček, S.: *České národopisné hnutí na konci 19. století*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV 1979, 274 s.
- Brouček, S.: *Krajané a domov: Nástin dějin Československého ústavu zahraničního (1928 – 1939)*. Praha: Československý ústav zahraniční – Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV 1985, 149 s.
- Smrčka, V. – Brouček, S.: *Podíl Národopisné společnosti československé na rozvoji národopisu v ČSR v letech 1918 – 1938*. Praha: ČSAV 1990, 287 s.
- Brouček, S. – Pargač, J. (eds.): *Mýtus českého národa, aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha: Littera Bohemica 1996, 167 s.
- Valášková, N. – Uherek, Z. – Brouček, S.: *Aliens or one's own people : Czech immigrants from the Ukraine in the Czech Republic*. Praha, Institute of Ethnology 1997, 118 s.
- Hrubý, K. – Brouček, S. (eds.): *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěholectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998*. Praha: Karolinum – Etnologický ústav AV ČR 2000, 339 s.
- Brouček, S.: *Africký deník Heleny Šťastné-Bübelové*. Praha: Etnologický ústav AV ČR 2001, 148 s.
- Brouček, S. – Hrubý, K. – Měšťan, A. (eds.): *Emigrace a exil jako způsob života: II. symposium o českém vystěholectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu*. Praha: Karolinum – Etnologický ústav AV ČR 2001, 193 s.
- Brouček, S.: *Cestami demokracie: ke stému výročí vzniku Besedy Slovan v Ženevě*. Ženeva: Beseda Slovan; Praha: Etnologický ústav AV ČR 2001, 117 s.
- Brouček, S.: *Český pohled na Vietnamce: (mediální obraz Vietnamu, Vietnamců a vietnamství)*. Praha: Etnologický ústav AV ČR 2003, 478 s.

Brouček, S.: *Kandidáti další existence: (z osudů české novodobé emigrace): Josef Václav Frič, Bibiana M. A. Rysová, Ota Ulč, Petr Vavruch, Jiří Holásek, Jaroslav Marek-Vejvoda*. Praha: Odbor kulturních a krajských vztahů Ministerstva zahraničních věcí ČR – F&J Mediaservis – Etnologický ústav AV ČR 2004, 125 s.

Brouček, S. – Černý, O. – Dubovický, I. (eds.): *Exil sám o sobě. III. setkání nad českým vystěholectvím, exulantstvím a vztahy zahraničních Čechů k domovu, 28. září – 4. října 2003*. Praha: Etnologický ústav AV ČR 2006, 326 s.

POZDRAV JOSEFU VAŘEKOVÍ Z RODNÉ MORAVY

PhDr. Josef Vařeka, DrSc., emeritní vědecký pracovník Etnologického ústavu AV ČR v Praze a letošní jubilant (*5. července 1927 ve Valašském Meziříčí), vstupuje mezi „nistory“ české etnologie (etnografie). Na rozdíl od mytického Nestora to není jen dosaženým věkem, ale vykonaným vědeckým dílem, ve kterém se snaží pokračovat a dál aktivně působit v oboru.

Vědecká dráha a publikační aktivity jubilanta jsou detailně podchyceny v personální bibliografii (Strážnice 1998), vydané k jeho sedmdesátinám. Bibliografie zahrnuje samostatné publikace, studie ve sbornících a časopisecké články (174 bibliografických záznamů), lexikální příručky (11 záznamů) a drobnější příspěvky, referáty a zprávy (250 záznamů). Široká je také recenzní činnost čítající 225 bibliografických údajů. Od té doby uplynulo další desetiletí, takže uvedená čísla byla rozšířena o nové tituly, jejichž zhodnocení a sumu k roku 2002 najdeme v jubilejních člancích otištěných v Národopisné revue (12, 2002, s. 226–227), v periodiku Ethnologia Europae Centralis (6, 2003, s. 83–84) a ve sborníku *Ab amicis oblatum* (Praha 2002), který k 75. narozeninám J. Vařeky připravili kolegové z Etnologického

ústavu. Jako editoři jsou uvedeni J. Woitsch a F. Bahenský, přehled publikační činnosti J. Vařeky za léta 1998 – 2002 zpracovala bibliografka J. Hrdá. Jen pro úplnost doplňujeme opomenutou studii *Zur historischen Volkskultur im tschechisch-deutschen Grenzraum* uveřejněnou ve sborníku *Alltagskulturen in Grenzräumen* (Frankfurt am Main 2002, s. 177–187).

I když se v posledních pěti letech musel jubilant vyrovnávat se zdravotními problémy, snažil se dále odborně pracovat, udržovat kontakty s kolegy v oboru a sledovat dění v české i evropské etnologii. Průběžně publikoval práce věnované problematice lidové architektury, která se stala jeho tématem životním a kde se stal takřka žijícím klasikem. Na přestavbu tradičního venkovského domu na Hané, prováděnou od konce 19. století, se zaměřil ve dvou studiích, uveřejněných ve sborníku *Proměny hanácké vesnice* (Kroměříž 2003, s. 37–51) a ve *Zprávách památkové péče* (63, 2003, s. 42–46). Podkladem byla dobová plánová dokumentace z obcí na Kroměřížsku. Plánovou dokumentaci z 19. století využil i při zpracování lidového domu na česko-saském pomezí. Vznikla srovnávací studie pro jubilejní sborník k šedesátinám Konrada Bedala, ředitele Franského muzea v přírodě (Fränkisches Frielandmuseum) v Bad Windsheimu (Petersberg 2004, s. 119–123). Pro seminář Státního ústavu památkové péče o dřevěných stavbách v Rožnově p. Radhoštěm připravil příspěvek publikovaný ve sborníku ze semináře pod názvem *Vývoj dřevěné architektury v Českých zemích* (sb. *Dřevěné stavby. Průzkum, dokumentace, ochrana, využití*. Praha 2003, s. 36–37). Rekapituluje v něm vývoj roubeného domu, hospodářských staveb a sakrálních objektů v 16. – 19. století. Pro Český lid 2002 připravil výběr z domácí a zahraniční literatury a recenze několika zahraničních a domácích prací (Z. Klodnickí, F. A. Nagel a kol., R. Urbánek, J. Doubek). Nekrologem se rozloučil se svým při-

telem a dlouholetým spolupracovníkem na poli dokumentární kresby Josefem V. Scheybalem. Úzce spolupracoval s periodikem *Ethnologia Europae Centralis*. Do osmého ročníku (2007) připravil jubilejní články k životním výročím J. Olejníka (spolu s A. Plessingerovou) a K. Bedala nebo recenzi monografie o goralské obci Ostruni. Širší rozsah má *Recenze jedné recenze*, v níž polemizuje s kritickými slovy J. Kanderta na adresu koncepce *Etnografického atlasu Čech, Moravy a Slezska*.

Josef Vařeka pokračoval v uplynulém období rovněž v lexikografické problematice. Po *Česko-německém a německo-českém slovníku vybraného názvosloví lidového domu a bydlení* (Praha 1977) zpracoval spolu s Paulem Oliverem *Anglicko-českou – česko-anglickou terminologii lidové architektury*. Formou CD-R ji vydal Etnologický ústav AV ČR v roce 2005. Pro encyklopedii *Česká republika* (Praha 2006) zpracoval hesla hamr, vodní mlýn a větrný mlýn. Podle posledních informací by na podzim letošního roku měla být vydána také dlouho připravovaná *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (pracovní název), na jejímž zrodu se jubilant významnou měrou podílel jako odpovědný redaktor lexikální skupiny „hmotná kultura“ a autor cca sto dvaceti hesel z této oblasti tradiční kultury českého etnika. Řada jím zpracovaných hesel pojednává o etnografických oblastech Čech.

Jako podnětný lze označit jubilantův příspěvek do polemiky, která byla na stránkách Českého lidu vyvolána mladými antropology na téma *Co je a co není kulturní/sociální antropologie?* Otevřela ožehavé téma vztahu mezi antropologií a domácí etnologií (etnografií), které kritické z řad antropologů vytykají sklon k popisnosti a nedostatečnou teoreticko-metodologickou základnu. J. Vařeka ve svém příspěvku *Národopis / etnografie / etnologie a antropologie* (Český lid 92, 2005, s. 181–189) vnesl do uvedené interdisciplinární diskuze jednak histo-

rický pohled, v němž detailně osvětlil vývoj domácí platformy oboru a jeho formování zakladatelskými osobnostmi jako byl Lubor Niederle, Karel Chotek nebo Jiří Horák, jednak usvědčil autory kritických slov z neznalosti základní evropské etnologické literatury a situace nejen v bývalém východním bloku, ale i v západoevropských zemích, jako je Německo, Francie, Velká Británie či skandinávské země. Etnologie má podle J. Vařeky „ještě velmi daleko k odchodu na odpočinek“.

Z prací stěžejního významu nelze opomenout jubilantův podíl na vzniku posledního svazku *Etnografického atlasu Čech, Moravy a Slezska IV* (Praha 2004), věnovaného problematice etnografické rajonizace a diferenciaci českých zemí v letech 1500 – 1900. V úvodu poukazuje na úskalí, které rajonizace skrývá, a reaguje na některé omyly, jež ji v minulosti provázely, když autoři směšovali etnografickou oblast s kulturním areálem. Spolu s historikem Eduardem Maurem zpracoval část věnovanou národopisným oblastem Čech. Po rekapitulaci dosavadních rajonizačních pokusů, obecných zásadách a specifických rysech situace v Čechách charakterizují jednotlivé etnografické oblasti Čech z hlediska jejich geografického vymezení, historického vývoje a charakteristických prvků tradiční lidové kultury. Připojena je i výběrová bibliografie umožňující širší orientaci v tématu.

V červnu letošního roku spatřilo světlo světa zatím poslední syntetické dílo jubilanta. Nakladatelství Grada zajistilo druhé, přepracované vydání *Encyklopedie – Lidová architektura* (Praha 2007). Když v roce 1983 vyšlo první vydání, na jehož vzniku se vedle J. Vařeky podílel také Václav Frolec a dokumentárními kresbami Josef V. Scheybal, konstatovali recenzenti, že jde o první dílo tohoto druhu nejen v československé, ale i v evropské produkci. V souvislosti s druhým vydáním Encyklopedie můžeme uvedenou skutečnost zopa-

kovat, protože *Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World I-III* (Cambridge 1997), redigovaná Paulem Oliverem, do které jubilant přispěl vypracováním osmi hesel, má svým celosvětovým záběrem zcela odlišnou koncepci. V druhém vydání *Encyklopedie – Lidová architektura* J. Vařeka většinu hesel přepracoval a aktualizoval o nové poznatky a literaturu a publikaci podstatně rozšířil o zhruba šedesát hesel. Knihu vybavil i novou fotografickou přílohou černobílou a navíc barevnou, kterou původní vydání nemělo.

Přejeme jubilantovi mnoho zdraví a další tvůrčí léta.

Miroslav Válka

KDYŽ RODNÝ KRAJ JE INSPIRACÍ PRO TVORBU... (JAN PAVLÍK SEDMDESÁTÍKEM)

*Mám rád svůj rodný kraj,
v němž leží malá víska
a kostel s červenavou věží.
Je pro mě pohádkový ráj.
Vždy po něm se mi stýská
a srdce vstříc mu běží,
když zbloudím v cizí kraj.*

Autor této části básně MUDr. Jan Pavlík (*8. 7. 1937 Kuželov) je stále svěží tanečník, zpěvák, organizátor i autor pořadů (jak dokládají letošní Hornácké slavnosti). Personální heslo v publikaci *Od folkloru k folklorismu* (1997) odhaluje jeho kontakt s folklorem od středoškolských let prostřednictvím Františka Okénky, muziky Jožky Kubíka, Slávka Volavého a následnou bohatou činnost v souboru Mládí při brněnské Lékařské fakultě, ve Slováckém krúžku v Brně a spolupráci s BROLNem (do roku 1978). V roce 1955 se stal J. Pavlík vítězem celostátní soutěže verbuňku v Praze, o tři roky později zvítězil ve Strážnici, do roku 1964 působil v souboru

ru Dubina v Hodoníně jako choreograf. V době svého lékařského působení v Čejkovicích (1964 – 1976) se podílel na výzkumu lidového kroje hanáckého Slovácka, založil soubor Zavádka a byl jeho uměleckým vedoucím. K jeho dalšímu pracovnímu působení v Kyjově (do roku 1994, internista-angiolog) je vázána spolupráce s Cimbálovou muzikou Jury Petřů (do roku 1984), vedení Slováckého souboru v Kyjově (1980 – 1982) nebo předsednictví programové rady Slováckého roku (1986 – 1991). Stále je aktivním účastníkem porot v regionálních tanečních soutěžích Slovácka. Od roku 1986 je členem poroty verbířské soutěže ve Strážnici. Jeho autorství se podepsalo na mnoha pořadech z regionů, kde působil – zejména z rodného Hornácka nebo z kyjovského Dolňácka. Velmi obdivované jsou jeho literární práce, například editace sborníku *Návraty Kyjovska* (1991), články v Malovaném kraji, v týdeníku Slovácko, ve Věstníku historicko – vlastivědného kroužku v Žarošicích nebo také básně (*Jen někdy*, 1985), pověsti z rodného kraje (*Svarožicův kůň*, 2003) a kniha vzpomínek *Dopisy z Nidri* (2002), které tvoří pro své nejbližší. Poslední publikací je monografie *Kuželov. Hornácká dědina pod křídly větrného mlýna* (2005), které věnoval několik let práce a lásky: „*Tato práce pro mne znamenala nutnost prohloubení znalostí z historie kraje, snahu zachytit vše literárně jako určitý odkaz mladé generaci i povinnost splatit dluh rodnému kraji, v němž jsem prožil radostné dětství a který byl a je stále pro mě inspirací.*“ K jeho koníčkům patří digitalizování starých folklorních záznamů, práce ve vinohradě i ve vinném sklepě. K podrobném výčtu folklorních aktivit by však nestačil vymezený prostor. U příležitosti životního jubilea jsem svému otci proto položila několik otázek, které vystihují jeho životní filozofii:

Co Ti dal do života Tvůj rodný kraj? „*Především vztah k rodné hroudě. Měli jsme doma hospodářství a já se musel učit odmalicka pracovat s rodiči*

v hospodářství. Pomalu jsem si uvědomoval, co pro zemědělce krajina, s níž musel nažívat, znamená. Děťství na dědině však mělo pro nás i lepší stránky než jen pracovat. Byla to krásná příroda s mnoha zákoutími, potůčky s raky a pstruhy, spousta her a závodů ve všem možném. A později to byla píseň a muzika. Otec byl vynikající harmonikář i zpěvák až do pozdních let. K lidové písni a tanci mě vedl za ruku můj strýc, učitel František Okénka.“

Vnímáš rozdíly ve vztahu lidí k lidové kultuře v různých místech svého působení? „*Určitě, nelze nikdy hovořit o uniformitě. Myslím si, že můj rodný kraj, mé Hornácko, je dosti specifické s ohledem na společenský a ekonomický vývoj. Dlouholetá izolace této oblasti a zvláště dědin kuželovsko-vrbecké kotliny vedla lidi k jakési soběstačnosti, vše si museli zaopatřit, ať už to bylo živobytí, oblečení, nástroje, nářadí, s tím souvisel i společenský život, dobré sousedské vztahy, řada rodinných i výročních obyčejů, církevní svátky a další. V Čejkovicích mi scházely lidové kroje, neslyšel jsem tam chlapce moc zpívat, pravda, byli tam lidé nesmírně pracovití, a přece se mi zdála dědina jakoby ušumělá. Přitom to byl v minulosti kraj s bohatou historií, počínaje řádem Templářů, sídlem vrchností, spojením s prezidentem Masarykem a řadou intelektuálů, z nichž budu jmenovat profesora Dominika Pecku atd. Nemohl jsem jinak, než začít s obnovou tradic lidové kultury, obnovit a znovu do života uvést čejkovský kroj, založit soubor, dát do kupy cimbálovou muziku. Začátky byly těžké, tyto aktivity spíše vzbuzovaly úsměvy na tváři pochybovačů, a přesto se podařilo během několika let zvednout zpěvnost a tanečnost mládeže, chuť k tradování krajevých písní i tanců. V Kyjově existovala stará krůžkařská tradice, dodržovaly se zvyky hodů, dožinek, kroj tu byl stále živý, a pak to byla tradice Slováckých roků, která co čtyři roky aktivizovala činnost v oblasti lidové kultury. Ale i tady se našly problémy, které bylo*

třeba řešit. Především jsem přemluvil ke spolupráci se Slováckým souborem muziku Jury Petřů. Brzy jsme realizovali první nahrávky v Českém rozhlasu a jak se ukázalo, byla to dobrá pobídka k pravidelné spolupráci se souborem, v jehož čele jsem určitou etapu stál. V Bohuslavicích se teprve zabydlujeme. Pátráme po historii a snažíme se realizovat drobné kulturní aktivity ve spolupráci s OS Felicitá na bohuslavickém mlýně.“ [Informace o těchto aktivitách viz <http://www.bellave.unas.cz/mlyn/>]

Proč je tradice podle Tebe tak důležitá pro život? „*Vždy jsem projevoval úctu k tradicím, které chápu jako projev potřebný k udržení rodinné i kmenové pospolitosti. Tak tomu bývalo vždy, protože jen tak mohl národ uhájit svou identitu. Tradice jako kategorie není mrtvá, stále se vyvíjí, její jádro, tzn. estetičnost projevů tradiční kultury třibená po věky, musí být ochraňována od všech módních proudů, které by ji nakonec pohltily a „pretvorily“.*“

Kam směřují Tvoje další inspirace? „*Rozepsaná je další sbírka básní. Takže vše bude záležet na tom, zda v tom obrovském mlýně aktivit kořeněných kamarádstvím vnuček a sdílených*

moji ženou najdu oázu klidu k něčemu novému.“ V tomto roce oslavuje stejné životní jubileum i MUDr. Marie Pavlíková, která je podle obdivných slov manžela „kamarádka do deště i nepohody, spolupodílí se na většině mých aktivit. Má krásný vztah k dětem a vnoučatům, je to jedna z velkých náplní a smyslu jejího života Máme společnou většinu koníčků, hudbu, poezii, poznávání nových krajín, po svém otci Vincenci Vránovi zdědila lásku k fotografování.“

Přeji svým rodičům jubilantům hodně zdraví fyzického i duševního, stálou inspiraci k tvůrčí činnosti a radost ze života v okruhu rodiny i přátel.

Eva Abramuszkinová Pavlíková

BULHARSKÉ STUDENTSKÉ ETNOLOGICKÉ SETKÁNÍ 2007

Ve dnech 9. a 10. března 2007 se v Plovdivu na Historicko-filozofické fakultě Univerzity Paisije Chilendarského uskutečnila studentská etnologická konference na téma *Možnosti a výzvy terénního výzkumu (Terenät i negovite predizvikatelstva)*. Konference se koná, pokud to finanční situace dovoluje, každý rok, a to vždy na jiné téma a na jiném místě. Je určena vysokoškolským studentům etnologie z celého Bulharska. Letos se organizace zhostila Katedra etnologie a filozofie plovdivské univerzity.

Konferenci zahájila etnoložka Maria Šniter, děkanka fakulty, a při této příležitosti uvedla doprovodnou výstavu fotografií z terénního výzkumu studentů etnologie plovdivské univerzity, který se konal v létě roku 2006 v rodopské vesnici Zagražden. Výstava amatérských fotografií studentky čtvrtého ročníku byla nainstalována ve foyeru Katedry etnologie a filozofie. Autorka zachytila vesnické prostředí, informátory i mladé etnology při práci v terénu.

Příspěvky předneslo dvacet posluchačů bakalářského a magisterského studia etnologie z univerzit v Sofii, Šumenu a v Plovdivu. Studenti využili materiálů shromážděných v rámci povinné terénní praxe. Většina prací byla věnovaná výzkumům konkrétních jevů tradiční kultury či kultury současné vesnice a města. Témata referátů byla velmi různorodá – od prací o tradiční lidové kultuře v současnosti (*Kukerské masopustní hry v současnosti*, *Rybářská meteorologie z města Sozopol*, *Chov domácích zvířat v současnosti*) k problematice města (*Místa setkávání v Plovdivu dnes a před 40 lety*, *Nové typy zábavních podniků v Sofii*, *Reklama ve výtvarném prostředí města Plovdiv*) až po zprávy studentů sofijské univerzity z výzkumů v oblasti ekonomické antropologie (*Soukromé doučování jako vedlejší výdělečná činnost*, *Dětská žebrota jako výdělečná činnost*,

Výroba pomlázek na novoroční koledování – survački jako výdělečná činnost – současná výroba v Sofii) i psychologické a sociologické analýzy (*Virtuální Já a virtuální Ty, identity a masky, poplatka a nabídka – psychologická studie inzerátů k seznámení na internetu*, *Populární žebrota v Sofii – etnosociologický exkurz*). Dalším aktuálním tématem byl takzvaný etnoturismus a ekoturismus, využití kulturního a přírodního dědictví pro turistické účely, jakási forma aplikované etnologie. Na toto téma přednesli referáty studenti sofijské univerzity (*Kulturní dědictví, kulturní turistika, kulturní průmysl – turistika v okrese Trän, severozápadní Bulharsko*, *Rozvoj etnoturistiky v okrese Zlatograd, východní Rodopy*). Další referáty se zaměřily na problematiku terénního výzkumu, například otázku etiky a sebereflexe etnologa (*Antropologie nehodnotící – objektivita jako konstituent při práci v terénu*), výhody a nevýhody terénního výzkumu po internetu, možnosti terénního výzkumu (*Studijní pobyt v zahraničí jako etnologický terén*). Na téma etika, objektivita a sebereflexe v práci etnologa se na konci sobotního programu rozvinula podnětná diskuse. Při slavnostním zakončení konference předložila Marija Šniter, badatelka v oblasti etnologie náboženství a medievalistiky, studentům návrh na sestavení společného etického kodexu etnologa.

Během konference byl účastníkům představen osmiminutový film studentů etnologie druhého ročníku z plovdivské univerzity, věnovaný biografickému vyprávění staré vesničanky. Film vznikl v rámci kurzu Vizuální etody v etnologii.

Po ukončení pátečního programu bylo pro zúčastněné uspořádáno pohoštění v univerzitním baru. Pořadatelé konference, pedagogové Katedry etnologie a filozofie, označili za hlavní klady setkání možnost vzájemného seznámení mladých vědců a dalšího rozvíjení odborných kontaktů mezi univerzitami také na studentské úrovni.

Z různorodosti přednesených referátů je vidět, že záběr bulharské etnologie přednášené na univerzitách je v současnosti velmi široký a snaží se o mezioborovost. Zahrnuje kromě tradičního národopisu takové oblasti lidského poznání, jako je ekonomická antropologie nebo sociopsychologie. Nevyhýbá se oblastem, které jsou v našem prostředí zkoumány jinými vědními disciplínami, například pedagogická nebo psychologická témata. Tato aktualizace a rozšiřování předmětu výzkumu jsou velmi přínosné. (Zpráva vznikla během dvouměsíčního studijního pobytu na plovdivské univerzitě.)

Barbora Machová

SVĚT POD SKLEM – PODOBY VOSKU

Mihotavý plamínek voskovice v rukou křesťního kmotra doprovázel po mnoho generací první slavnostní okamžiky nově zrozeného lidského života, stejně tak hořel i ve chvílích, kdy se s odstupem let pozemská pouť každého jedince uzavírala.

Vosk, případně svíce z něj zhotovená, se však nestával součástí života našich předků jen v těchto zlomových momentech. I přes poměrně vysokou cenu se s ním v minulosti setkáme v měšťanské i venkovské domácnosti v různých podobách, proměnách a situacích. Jak různorodou podobu mohl mít vosk – a zvláště plastiky z něj vytvořené – přibližovala od sklonku roku 2006 až do února 2007 výstavní akce Etnografického ústavu MZM v Brně. V době módního znovobjevování svíček různé podoby a velikosti si ji jistě se zájmem prohlédla nejen odborná veřejnost, ale i laičtí návštěvníci, pro něž podobné nahlednutí do historie bylo bezesporu vítaným obohacením jejich znalostí.

Autorka výstavy i doprovodné stejnojmenné publikace Hana Dvořáková využila při jejich přípravě nejen bohaté

sbírkové kolekce své domovské instituce, ale také zúročila své mnohaleté výzkumné aktivity realizované na toto téma doma i v zahraničí. Přestože hlavní součástí a skutečnou gradací výstavy se stala prezentace několika desítek plastik, lidově nazývaných *šturce*, návštěvníkovi se v rámci výstavy dostalo uceleného představení vosku – coby materiálu s dlouhou tradicí i širokou škálou užití. Vosk a různorodé produkty z něj jsou klasickým příkladem, jak se materiál, který vycházel z prostředí medařů a brtníků, navracel pomyslným obloukem přes městského řemeslníka či klášterní dílnu zpět do venkovského a maloměstského prostředí.

Nakolik byl tento materiál v minulosti ceněn, dokládají např. pokuty uváděné často ve funtech vosku, s nimiž se setkáme v regulích mnoha řemeslnických cechů. Společně s medem přitom náležel k hlavním užitkovatelným surovinám vyplývajícím z chovu či kořistného využití včel. Úvodní část výstavy byla proto oprávněně věnována tomuto tématu. Stala se také vítanou příležitostí k vystavení několika dokumentárních kreseb prof. Karla Langra, které příhodně doplnily a informačně obohatily prezentované trojrozměrné exponáty. Autorka záměrně propojila včelařské (brtnické) způsoby získávání vosku s jeho řemeslným zpracováním v městském prostředí. Přestože mistři voskaři nedosahovali svým počtem, ani produkci významu mnohých jiných cechovních řemesel (soukeníci, tkalci, krejčí, ševci atd.), jejich působení a odkaz v historii moravských měst a městeček stěží můžeme pominout.

Tvarová škála a využití voskovic v životě lidského jedince i početnější komunity přiblížila další část výstavy. Představila svíce křesťní, votivní, ale i sloupky, jejichž podoba a užívání většiny dnešních občanů jen stěží co řekne. Bývaly přitom nedílnou součástí adventního času, a moravský Uničov dokonce v minulosti pořádal slavnosti sloupků. Zajímavé souvislosti nabízelo porovnání svíci zho-

tovené podobnou technologií z tenkého voskového knotu různými vyznáními: křesťanský sloupek a svíce pro židovský obřad Havdala na našem území vytvářeli obojí často jedni a titíž řemeslníci.

Že tradice užívání tohoto svébytného druhu tenkého voskového knotu stočeného do nejrůznějších tvarů není přece jen ve střední Evropě zcela opuštěna, dokládá sloupek bavorského původu z doby zcela nedávné. Byl zhotoven jako připomínka návštěvy papeže v jeho rodném Německu. Je tak praktickou ukázkou nejen životnosti tradice, ale i jedné z dalších funkcí sloupků – tentokrát v podobě poutní upomínky.

Pro mnohé laické návštěvníky byly jistě překvapivé jiné způsoby zužitkování vosku – do podoby trojrozměrných plastik a rámových obrazů. Jsou zajímavým odrazem prostupování uměleckořemeslné, v některých případech již běžné dílenské produkce do hmotné výbavy obohacující interiéry řady venkovských a městských domácností.

Voskové plastiky (zpravidla odlitky) doplněné o další dekorace z vosku, papíru, textilu či skla se vyskytovaly v betlémských scénách i v trojrozměrných obrazech s ryze sakrální motivikou (nejčastěji mariánská tematika, ale také zlomové okamžiky ze života Ježíše Krista). Jednalo se mnohdy o klášterní práce, od sklonku 19. století však produkce směřovala k zjednodušení, některé prvky dokonce dávají tušit sériový charakter výroby těchto trojrozměrných obrazů. Nízká cena paradoxně umožňovala jejich intenzivnější průnik mezi střední a méně majetné vrstvy obyvatelstva – pochopitelně na úkor estetické hodnoty. Zastoupení tohoto druhu hmotných dokladů ve sbírkách našich muzeí není nijak výrazné, proto bylo pro tvůrčí tým jejich soustředění pro potřeby výstavy prací jistě náročnou.

Snad nejrozšířenější formou figurálně ztvárněného vosku se v našem prostředí stal *šturc* – vosková plastika pod skleněným poklopem. Již samotný český termín nás odkazuje do jazykové němec-

kého prostředí, pro něž jsme se stali vítaným odbytištěm. Snad nejvýrazněji se v této sféře uplatnila firma Weinkammer ze Salzburku. Z několika desítek vystavených *šturců* převládaly práce zhotovené právě touto firmou. Silné zastoupení jejích produktů ve sbírkách mnoha našich muzejních institucí přitom dává tušit, nakolik rozšířené byly tyto výrobky v domácnostech našich předků.

A právě v identifikaci výrobků firmy Weinkammer, ale i v představení méně početných produktů jiných (méně známějších) tvůrců můžeme spatřovat největší přínos recenzované výstavy. Je totiž zároveň i příkladnou ukázkou důkladného zpracování jednoho sbírkového celku. Shromážděné poznatky tak slouží nejen k realizaci výstavní akce a doprovodné tiskoviny, ale svůj přínos má sekundárně i pro jiné odborné instituce při zpracování vlastních kolekcí voskových plastik.

Jako zajímavý doplněk – ač po stránce materiálové již nikoli z vosku, ale z tragantu – posloužilo autorce výstavy představení několika plastik zhotovených z tohoto méně známějšího tvárného materiálu. Jejich prostřednictvím se podařilo poukázat na příbuznost voskových i tragantových plastik. Obdobná motivika či podobný přístup k zakomponování doplňkových dekorativních prvků sblížovala oba typy plastik pod sklem. Odlišnosti vyplývaly především z nezbytnosti čelního pohledu v případě tragantových kompozic. Ocenit musíme také zpřístupnění několika řezaných dřevěných forem na vlačování tragantové hmoty, což bylo jistě velmi zajímavým rozšířením znalostí nejen pro laickou veřejnost. Pečlivá řezbářská práce, s níž se setkáváme u forem na klasický vlačovaný perník, byla v případě tragantových forem ještě povýšena do obdivuhodných minuciózních detailů.

Svět pod sklem je ideální ukázkou prezentace dlouhodobé výzkumně-dokumentační činnosti a zpracování nejen sbírky vlastní, ale obsáhlejší tematické kolekce v muzeích domácích i zahranič-

ních. Vlastní výstavu velmi vhodně doplňuje doprovodná publikace shodného názvu, neboť shrnuje základní poznatky o historii a využití vosku, postihuje základní technologie, roli vosku v rodinných obřadech i zvykoslovném cyklu atd. Přestože ve stejné době vydalo nakladatelství Grada další svazek své edice o řemeslech s názvem *Voskařství*, je textová verze výstavy nejen hodnotným doplňkem uvedené knihy M. Blažkové, v mnohém ji dokonce předčí (ucelená bibliografie, komplexnější přístup, ale např. i závěrečná kapitola věnovaná konzervaci a restaurování ceroplastik). Užitečná bude zvláště pro kurátory obdobně zaměřených sbírkových celků, jimž může sloužit jako praktická pomůcka při zpracování vlastních sbírkových kolekcí. Doufejme, že příznivý ohlas výstavy (členové České národopisné společnosti ji v rámci Ankety o nejvýznamnější počín v oboru vyhodnotili jako nejlepší výstavu uskutečněnou v roce 2006) bude impulsem pro zpracování a vydání obsáhlého obrazového katalogu s barevnými fotografiemi základních typů dochovaných voskových *šturců* i dalších předmětů z vosku, který by jistě uvítala většina odborných institucí – zvláště muzeí na našem území.

Daniel Drápala

O VÝSTAVĚ KRASLICE Z MORAVY V KITTSEE

V únoru letošního roku byla otevřena v etnografickém muzeu na zámku v Kittsee v Burgenlandu výstava Kraslice z Moravy, o tradičním a dodnes živém fenoménu lidové kultury. Ve spolupráci s Museum für österreichische Volkskunde ve Vídni (Ethnographisches Museum v Kittsee je jeho pobočkou) ji uspořádal Etnografický ústav Moravského zemského muzea v Brně. Ve dnech 25. 2. – 30. 4. představil v prostorách zámku výběr ze své rozsáhlé sbírky, čítající dnes už více než 8500 exponátů. V úvodní

části autorka výstavy Eva Večerková poukázala na obřadní souvislosti zdobeného vejce jako daru z lásky a obdarování koledníků, jako křesťanského symbolu Velikonoc i jako předmětu magického zajišťování úrody, jímž bylo kdysi červené vejce, vkládané do polní brázdy. Těžiště výstavy spočívalo v prezentaci kraslice jako výtvarného artefaktu. Barvení, nástroj a s ním spojený technický postup jsou úzce spjaty a podmiňují charakter výzdoby kraslic, která je zejména na Moravě velmi rozmanitá. O tom pojednávaly i jednotlivé tematické oddíly výstavy. Vedle tradičních technik (batikování, vyškrabování, leptání, aplikace aj.) nebyly v prezentaci opomenuty ani nové způsoby dekorování velikonočních vajíček, dostalo se i na způsoby barvení a barvy samotné a zvláštní pozornost byla věno-

vána i skleněným, dřevěným, cukrovým imitacím vajec. Kraslice doplňovaly artefakty jarních a velikonočních obyčejů, pečivo, dobové pohlednice, fotografie. Způsob dekorování byl zařazen do souvislosti s jinými artefakty lidové a masové kultury, v nichž tvůrci kraslic nalézali inspiraci (výšivky, krajky, pohlednice aj.).

O příznivém ohlasu výstavy u rakouské veřejnosti svědčí i návštěvnost: na Ostereier aus Mähren se přišlo podívat na 3200 návštěvníků. Rakouská strana vydala k výstavě katalog a plakát, jehož kvalita je hodna mimořádného ocenění.

Eva Večerková

GORALKA SILNÁ, DISCIPLÍNA SLABÁ aneb ROK NA VSI ve Vlčnově, Strážnici, Velké nad Veličkou a v Kyjově

Nedávno mně jedna novinářka položila otázku, čím je pro mě folklor. Chtělo by se mně říct, že ničím. Mám k tomu výrazu divný vztah. Folklor hlavně na festivalech jako by dělil milovníky tradic na dvě skupiny: krojované a diváky. Blázny a ty střízlivé. Jako kluk jsem nesnášel pódiová vystoupení, ale zalíbil se mně fašank, šlaháčka, jízda králů či hody. Nesnášel jsem to dělení a vnucoval jsem sám sobě myšlenku, že fašank, šlaháčka, jízda králů a hody nejsou žádný folklor, ale život. Že jsou součástí roku na vsi. Takže už vůbec nechápu dělení na „druhou existenci folkloru“ (folklorismus) a „autentický folklor“. Autentické je to, co dělám – například i to pódiové vystoupení. Když jedu na podzim z vinného sklepa a v Nedakonicích potkám tři krojované kluky, jak vycházejí z domu do hodového průvodu, tak zastavím a dám jim sedmičku frankovky, abych je povzbudil. Jsem v tu chvíli ještě divák nebo už herec? Když nemám na sobě kroj? Ale když si s nimi zazpívám? Třeba taková jízda králů: Když jako krojovaný starý chlap doprovázím jezdce na ko-

ních, tak k tomu folkloru patřím. Ale oni k němu patří také obyvatelé domů, ke kterým vyvoláváme, přestože na sobě nemají kroj. Proč? Protože vycházejí z domů, odpovídají verši, zavýsknutím, písní, nebo jen tím, že předají dárek. Takže rozdíl mezi folklorismem, folklorem a „nefolklorem“ při akcích v terénu lze někdy těžko vystopovat či definovat. Bez těch civilů, kteří reagují na slavnost, by jízda králů nebyla tím, čím je; nebo čím by měla být.

Jízda králů Vlčnov 2007

Jako ve Vlčnově – čím je, nebo čím by měla být jízda králů? Především koleddou, obchůzkou, aktem komunikace, jak velí její původ či geneze. Jenže já jsem ve Vlčnově poslední roky nezaznamenal, že by vyvolávači vešli v kontakt s domáčími. Volají verše neurčité, obecné, (ne)použitelné na kohokoliv a cokoliv:

*Tady sú zapichlé rýle,
protože táto paní má pěkné brýle!*

*Tady rostú tulipány,
protože tu bývajú vlčnovští chuligáni!*

*Tady mě tlačí bota,
protože tento pán se podobá na Karla Gotta.*

*Tento pán mně z peněženky něco hodí,
protože táto panenka naostro chodí!*

*Tady větříček zlehla fúká,
protože táto panenka pěkně...*

Tímto odklonem od původního smyslu či významu jízdy králů se může stát, že se z ní stane sterilní (staro)módní přehlídka. Jsem si vědom složitosti situace, vyplývající z masivní reklamy, návalu diváků, ale i zvědavců a novinářů, kteří jízdě králů konají medvědí službu: kloužou po povrchu prvoplánovými (původně jsem napsal debilními) články o tom, kolik to stojí, kolik museli v rodině krále napéct koláčků a že tam byl vloni i D'Artagnan. Vlčnovští dělají co mohou, ale v tom množství zástupů zatím nemají šanci jízdu králů vrátit tam, kam patří – k výročnímu obyčejí vesnické komunity. Z Vlčnova se stal na jeden den v roce skanzen, ale

jaký! Kdyby ukazoval jenom vyváženě, až s uměleckou dovedností nazdobené koně a vyšňořené jezdce, ale: kolotoče s jejich pazvuky, prodavače růzenců, plavek a růžových brýlí, dokonce i jihoameričtí národové v čelenkách hráli u silnice, když projížděl kolem král.

Já vím, že ti legrúti za to nemohou a že příští květen riskují i jednu „po čuní“ za tato slova. Ale jeden můj kolega, rodák z Vlčnova, který jízdu králů i sponzoruje, mně pravil: „Josef, neboj se toho, a napiš to.“ Nebojím se a nedělám si alibi, opřu se i do jízdy králů ze Skoronic. O tom, že jízda králů ve Vlčnově je jedinečným iniciačním obřadem, po kterém ta vesnice čítá v pondělí ráno o dvacet chlapů více, už jsem psal a nemíním se opakovat. Ale v době byznysu, té ludry, která si už i na folklor počíhala, je třeba uvažovat o tom, jak se bránit tak, aby se jízda králů skutečně nestala jen tím folklorem.

MFF Strážnice 2007

Pokud bych přesto nadále chtěl rozvíjet význam slova folklor, pak by to mohlo jít přímo ukázkově na příkladu mezinárodního festivalu ve Strážnici. Tam je ten předěl mezi divákem a hercem bariérou, ne-li přímo (vzhledem k bezpečnostní službě, která si hraje na zákon) bariádou. Ale ne všude a ne pořád. Třeba na Bludníku, kde se při zahájení těžko hledá hranice mezi servilitou a úctou: v minulých letech tam byly představeny haldy ministrů a různých předsedů a bylo jim děkováno, jako by na rozpočet festivalu dávali ze svého. Že pódiová vystoupení mají tento předěl je samozřejmé a nelze proti tomu nic namítat. Avšak jsou tam záležitosti přesně opačné. Autentickým pořadem je jedinečný průvod na zahájení festivalu, jehož pravidla dávají možnosti k improvizaci a bezprostředním dotekům účinkujících s diváky. Ty doteky dodávají sebevědomí k dalším kreacím. Podobné jsou i folklorní útvary ve skanzenu v pátek a v neděli, které přímo nabízejí každému se projevit jak jen chce: zpívat, hrát, tancovat, cifrovat,

pít, spát a líbat se. A ještě jedno takové vystoupení jsem zaslechl – pod Šanca-ma, kde hráli mladí muzikanti a měli grýf. Uslyšel jsem však zase to městské boučání dělbučů. Vyrazil jsem za stánky, odkud se ty pitomé zvuky ozývaly a tam bičiarci ze Slovenska práskali biči tak, že to bylo k nerozeznání od zábavné pyrotechniky! A navíc ekologické. Nacvičovali vystoupení a byla to hudba! Vrátil jsem se jako vyměněný a žena se pochlubila céděčkem, které si od těch muzikantů koupila. Pustila ho hned v autě a já jsem se zhrozil: stylizovaná muzika, přepěkné hlasy. Proč se ti umělci ve svých dílech snaží dělat lepšími než jsou? Já mám tendenci dělat to opačně, dělat se horším, jak si ještě přečtete, a to tím víc, čím víc je mně to vyčítáno.

Abych se neopakoval s minulými roky, psal jsem o Strážnici už asi třikrát:

Strážnice je živá minulost.

Strážnice je živá.

Strážnice je.

Strážnice!

MFF Strážnice 2007 – Juraj Hamar, tentokrát v pořadu Rodinné zpívání a muzicírování.

Zmíním se už jen o jednom pořadu chlapů, kteří v „cizíně“ považují každoroční výlet na Moravu za součást svého „Roku na vsi“ a my jsme jim za to vděční. Juraj Hamar a Daniel Luther předvedli pořad o maskách. Gruntovní, poučný. Ale ve stodole, kolem které jezdil traktor s odpadky, chodili hlasití diváci, doléhala muzika a osvětlovači klidně s rachotem a ignorancí jim vlastní balili stojany na osvětlení z předchozího pořadu. Juraj to dojel, ale já bych s nervama nevydržel: přerušil bych to, vyhnal osvětlovače, zamknul hlavní vchod, tedy vrata, posunul stůl k druhým vratům, aby diváci měli dost místa a potom to dokončil. Když dožiju, tak příští rok dohlídnu jako divák na to, aby se to vůči účinkujícím už neopakovalo.

Hornácké slavnosti 2007

Protože herec je duše sice proradná, ale i citlivá a něžná, jak předvedli Hornáčci o měsíc později. Obyvatelé těch devíti obcí, odřezání ze tří stran kopci od „ludí

z jihu“, se po staletí vyvíjeli svérázně. Ondřej Havelka se při jedné ze svých prvních návštěv před lety dověděl, že vzduch je tam silný, strava slabá. Pořádají už padesát let svoje slavnosti, na které nikoho kromě sebe nepustí. To mě přitahovalo i dráždilo. Ovšem trvalé dráždění, jak víte, vysiluje. Letos to došlo tak daleko, že po pátečním zhlédnutí představení *O Janu Drínovském (aneb Nikdy gombík od kordule neodrezává)* jsem tam zůstal zcela nepřipraven bez logistického zázemí tři dny a v neděli ráno jsem se umýval v potoce, který teče z Filipova údolí.

Hru o zbojníku Janu Drínovském napsal před více jak padesáti lety písmák a zpěvák Martin Holý podle pověsti, která říká, že když se utrhne nebo odřeže knoflík rukou a nabije se jím flinta, tak zradí. Musí se od kordulky zuby odkousnout. Nevím, zda se hrála a s jakým úspěchem, ale teprve Břeťa Rychlík z ní vytvořil lidové divadlo. Lautreamont napsal, že umění budou jednou dělat všichni. Rychlík dokázal, že umělcem může být každý z nás. To divákům dělá dobře, získávají odvahu do života.

Nejsilnějším momentem této monumentální hornácké fresky byl oheň. Vůbec nepůsobilo násilně, když v pasáži o nájezdnících Rychlík vzal telefon a volal hasičům, aby zapálili vatru. Hráli i diváci: „Bre’to, hasiči sú na to, aby ohně hasili a né zapalovali!“

Nakonec je přemluvil a za jevištěm na Strážní hůrce se objevil obraz. Velký oheň na protějším kopci! Symbol, který signalizoval smrt, ale i touhu po životě. Signál – když se blížil nepřítel, tak za hodinu to věděli v Brně. Minulost oživila. Jevištěm se třikrát přehnal na koni nájezdník zvaný kuruc. Jižní Morava byla totiž od husitských válek až do roku 1683 krutě napadána a pleněna. Například hordy Uhrů, Turků a Tatarů zajali v 16. století několik desítek obyvatel, kteří vezli zásoby do Hodonína. Uřezali jim hlavy a metali je velkými praky do města. Dvanáct tisíc mladých lidí zajali, naházeli do pytlů a odvezli do tureckého zajetí.

Vojny, zajetí, vraždění, nemoci, požáry. Jak je možné, že si obyvatelé toho kraje uchovali řeč, písničky a kroj? Že zaseli a sklídili? Že uchovali pěstování trnek, které seslalo samo nebe. Nebo peklo? Jak je možné, že Horňácko, potažmo celá jižní Morava nevyumřela? Čím je to? Půdou? Slivovicí? Vínem? Odvahou, vůlí, prací? To zní příliš jednoduše. Musí tam být cosi navíc. Ale co je to? Jako by si lidé natruc řekli (zní to jako klišé): Nás zabít můžete, ale píseň se zabít nedá. Jan Čep napsal, že zem vsákné krev, stráví mrtvá těla a přesto se zazelená. Ale člověk přece není zem. Kde bere sílu k obnově sebe sama? Jeden můj kamarád, který nechce být jmenovaný, protože tam letos nebyl, mně řekl na toto téma, že jestli to není právě v té zemi. A tak připadám na ono biblické: Prach jsi a v prach se obrátíš. Lidé přežili, protože tušili, že život je zbytek nekonečného počtu smrtí. Nebáli se nosit příjmení, která dodnes připomínají tu dobu: Kománek, Tatarka, Kuruc, Tureček. Přírodní čas si podrobili tím, že ho respektovali a svými obyčejí oslavovali jeho plody.

Jako Rychlík v tomto totálním lidovém divadle. Mohl si dovolit navázat i na nájezdníky modernější: „Když nastúpili komunisti, tož bylo tri dni nijak a potom všelijak.“ Brali, kradli, zavírali. V den Stalinovy smrti, náhodně, protože byla oznámena později, odvysílal brněnský rozhlas záznam z tradice zvané zatahování: Chlapi v krojích si sedli kolem rakve s nebožtíkem, nalili slivovice a zpívali ze zpěvníků zvaných funebrálky. Zpěvy podobné pravoslavným chorálům, při kterých jde hlavní zpěvák na závěr věty po čtvrttónech nahoru. Hlediště oněmělo. Zpívání bylo zrušeno v padesátých letech, hygienický předpis se našel. Nemohli však zrušit vztah lidí ke smrti jako součásti života.

V představení zpívalo všech dvě stě účinkujících až na jednoho: Havelku. Tento melodyboy jako protihráč syrového herectví Rychlíkova věděl dobře, kdy se má měnit ve spoluhráče. Jako stráž-

nický zámecký pán jezdil po jevišti na koni. Přepadl ho zbojník Drínovský: „Slez!“ Havelka nic. „Mám ti pomoct?!“ Havelka: „No bych prosil.“

Ještě k těm zlodějům, o kterých Rychlík hovořil z hlediska historického: Jaryn Slovák mu do toho vstoupil a pravil, že za posledních deset roků mu ukradli před hospodami devatenáct kol. V tu chvíli jiný Horňák před nimi prosvištěl na kole jak ten kuruc na koni. Slovák zařval: „Dvacáté!“

Muzikant Jožka Kučera po chemoterapii rval tóny ze svých strun. Pomyslel jsem: Než odletí do korun. Břeťa ho povzbudil: „Jožka je sviňa, on bojuje.“ Jožka mlčel a zůstal filozofem, odpověděl stiskem ruky. I okolnosti vzniku této fresky byly bolestné, Horňáci jsou kmen tvrdý a konzervativní, nemají rádi změny. Rychlík to tahal a rval z těch lidí a používal k tomu rafinovaných metod – předvádějí se rádi po vlnu či kořalce. Nechal je tedy na jevišti pít a oni se mu odvděčili: Dělalí, co neměli a nedělali, co dělat měli. Byli přirození. Zkoušelo se po fragmentech, klasická zkouška byla jenom jedna. Rychlík si myslí, že je vlídně zmanipuloval, ale bylo to chvílemi i naopak. Rafinovanost aplikoval tak, že jim zadával úkoly a jejich splnění v nich zůstalo. I ve všedních dnech si zpívají písně z Horňáckých slavností. Kvalita zpěvu a muziky nás chvilkově umrtvovala (Martin Hrbáč, Martin Zálešák, Luboš Holý, Anna Kománková), aby nás vzápětí o to víc oživila.

Zbojnické poklady jsou tam podle pověstí všude, stačí je jen vykopat. Horňáci mají ovšem skepsi k náhlému zbohatnutí. Poklady nehledají, oni je mají v uších, očích, v jazyku, hlase, v rukách, řekl na závěr Rychlík. Muzikanti říkají, že i v gatích: Co je v gatích, to je v rukách.

Rychlík nemá rád folklorní pásma. Vždy začíná situaci (v daném případě pohřbem zámeckého pána a zbojníka i hádkou truchlících pozůstalých), nikoliv tím: „Dobry večer, vážení diváci.“ Hráli tam obyvatelé devíti obcí, mezi který-

mi panuje rivalita (Chlap z Malé Vrbky – Mařan – se optal Vaška Mlýnka z Kuželova: Vašku, šet bys ně na pohreb? Vašek smířlivě: Tož, šet. Chcu tě vidět, ty kurvo...). Spiritus agens Rychlík je na tři hodiny spojil a využil jejich záporných předností. Naráz jsme se netěšili, že bude konec. Ale on nebyl! Dvě hodiny, dvě a půl, tři hodiny! Nikdo neodcházel. Zábava, při které jsme několikrát strnuli. Nad ironií i krutostí dějin.

Že ta manipulace měla zpětnou vazbu, dokazuje děkovačka: Dělalí si, co chtěli a tam už režisér, přestože byl na jevišti, neměl šanci. Přežvýkávači folklorních pásem křičí, že toto už není folklor. Divadelníci volají, že to není divadlo. Dobře jim tak. Rychlík jako by se stavěl proti jedné absolutní pravdě, proti absolutním pravdám, jež nás svírají ve všech oblastech našeho života. Jako by si vzal za vzor kamaráda, který nechce být jmenovaný, protože tam letos nebyl, který říká, že na věc má dva názory. Staví je proti sobě či vedle sebe, porovnává a nechá vítězit ten silnější? Nevím, ale je v tomto konání jakási výhoda či chytrost nejistoty.

Potom se představení plynule převalilo do druhého dílu, ve kterém diváci chodili po jevišti a naháněli herce, aby jim blahopřáli a zavdali, a herci se zase chodili pýšit do hlediště a pak společně zpívali při muzice několika dobrovolných cimbálových muzik. Honoráře se platily tím, co každý v kobce své lebky v mrtvé hodině nad ránem objevil. Sáhl si na dno, aby se tam podíval vínu pod víko. Zpěvy po celou dobu, co Země obtančila Slunce. Spánek, při němž se budíte ještě dřív, než jste usnuli. Spánek v trávě pod drakonickým dohledem červenové pece. Přesto taková slavnost přitahuje. Nedá se popsat. Musí se zažít. Třeba při průvodu, kde se diváci tlačí na krojované jako fanoušci na závodníky při Tour de France. Až na to, že tam je to podvod a tady je to autentické. Byl jsem pozván ke Kománkům na nocleh, ale stihl jsem až nedělní oběd. Mezi tím jsem se ocitnul u jednoho kamaráda, který mě ráno vzal

k nim. Ženy s ním kvůli zapomenutému příchodu nemluvily a on v jednu chvíli zvolal: „Ticho léčí.“ Potom jsem šel na slavnostní mši, kde bylo kázání o sv. Augustinovi a Máří Magdaléně. Pořád mám naději. Teprve pak jsem obědval v rodině, kde u stolu seděly čtyři generace. To mě fascinovalo, protože oni tak obědvají každý den. Byl jsem tak omámen, že jsem jim místo oběda děkoval za nocleh.

Slovácký rok v Kyjově

Nedospáné tři noci – jsou Kyjove přítěží, přesto dneska znovu si – zacifrujem pod věží, volali vyvolávači na zahájení jízdy králů při letošním Slováckém roku v Kyjově. Ty tři noci počítám od čtvrtka, kdy jsme uvedli do života knihu *Hýlom, hálom* v pořadu, v němž dominoval kyjovský mužský sbor. Jura Petřů vytvořil z obyčejných chlapů hlasy, které i smrt přebijí: i po odchodu legend znějí dál.

V pátek postavili na náměstí chlapi z Bukovan máj. Měl 38 metrů, jak zdůrazňovali všichni „Bukovaňáci“, takže o dva metry víc než kyjovská radnice!

Hodinu jsem ty furiantské metry a boro-
vický patriotismus poslouchal, protože
tito stavitelé se to neučili, oni to zdědili.

V sobotu se všechny dědiny Kyjovska oblekly do krojů, vzaly si náradí, sotůrky, vozy a koně a seřadily se u nádraží. Průvod byl mohutný, ale přesto mně nestačil, takže jsem poté, co Skoronice ukončily svůj pochod, šel zpátky k nádraží a nasedl jsem na vůz ke koňákovi, který nám půjčuje koně na jízdu králů. Jel jsem znovu mezi těmi davy a připadal jsem si jako naši fotbalisté, kteří se jako vicemistři světa vrátili v roce 1962 z Chile – tisíce diváků se na nás tlačily, vítaly, podávaly víno, koláčky a ruce a mně to bylo málo, tak jsem po oji za jízdy přešel ke koním jako ti kovbojové, kteří chtějí utéct před indiány tak, že vůz nechají za sebou. Tomu klidnějšímu jsem vyskočil na hřbet a o den dřív jsem volal *Hýlom, hálom, horní, dolní, domácí aj přespolní*, a maminka se mě doma ptala, od čeho jsem tak zašpinil bílé třaslavice...

Potom předvedl Rychlík v prostoru u kaple jeden ze svých divokých jevišt-

ních útvarů. Bratři Petřů, jako sběratelé lidových písní, přijeli na jeviště jeden na Jawě 250 a druhý na kole (opakují – začíná akcí). Břet'a se nebojí svoje herce při představení zastavit a vrátit, a to i Var-
mužovu muziku. Lidé to mají rádi, protože se přesvědčují, že se nemýlí jen oni. Chyby nás zlidšťují. Pořád byl o kyjovské skočné, k níž poskytnu krátké vysvětlení. Začátkem minulého století dechovky ovládly hudební a taneční pole. Tradice kyjovského tance hudců a gajdošů byla přerušena do té míry, že hudební part musel otec Juraj Petřů rekonstruovat a uzpůsobit výskoku a rytmu tanečníků. Dotvořil kyjovskou skočnou, tento párový tanec, který je tanečním znakem Kyjovska tak jako danaj Strážnicka či sedlácké Hornáčka. V závěru hráli dva pamětníci, jimž je dohromady 180 let, krojované legendy Krejčí a Pleva, kteří se snažili upamatovat se na to, kdo si skočnou pamatoval: hádali se v režii Rychlíka. Víc si nepamatuju, protože průvod předtím byl neobvykle žiznivý. Ale svádím to na slabnoucí paměť.

V neděli po mši vyrazilo pět vyslanců tryskem k radnici pro povolení jízdy králů ke starostovi. Barevná kometa opět projela rozpáleným srpnovým městem, aby v pětáctýřiceti zastaveních oslovila měšťany i obchodníky kyjovské:

*Bez tohoto obchodu nebylo by úrody,
smutnější by byly ty slovácký průvody!
Prodávajú postřiky proti vinným nemocem,
kadeřavku oidium néni vidět pod nose!*

U Oční optiky Jury Petřů tanec tří jezdců na koních a tóny cimbálu vznášející se mezi střechami Svatoborské ulice. U skláren jsme zastavili a slezli z koní, kteří tam mají svoje boxy a kteří tam dostali napít vody. Ani jeden z nich se vody z vodovodu nenapil. My, doprovod, jsme dostali každý jedno pivo plzeňské a kdosi zvolal: „*To je lepší než z vlaku vypadnout.*“ V hospodě Nový svět vyvolávači s praporečkem vjeli až k pípě na zahrádce a jeden z nich zůstal viset na trámu, kůň odešel a jeho bratr, který šel za ním, ho přibral k sobě. Koně

Slovácký rok v Kyjově. Zcela vpravo Josef Holcman. Foto R. Bartoniček 2007.

stáli u pípy, maminky s dětmi uskakovaly a jeden z těch koní se i piva napil. Při závěru u radnice jsme se nemohli rozloučit, když si pět jezdců stoupl do sedel a zpívali písničku *A já mám konička vraného, na štyry noženy kutého...* Pan starosta pravil, že kdyby měl klobouk, tak by smekl. Než to dořekl, tak jsem přiskočil k jednomu z jezdců, sebral mu černý klobouk se zeleným rozmarýnem, červeným muškátem a bílým kohoutím pérem a nasadil ho prvním muži Kyjova. Starosta se uklonil a pak smekl. V nejlepším přestat. Ale já jsem nepřestal. Už jsem ne vyskočil, ale vyšplhal (svádím to na úzké súkenice) k jednomu kamarádovi, který letos jel naposled a cválali jsme vstříč svému konci, u pivnice Budvarka jsem zakřičel:

Tady chlapi pijú pivo – a né žádný odvar, je to pivo nejlepší – jmenuje se... „Budváár,“ řvali pivaři, kteří se nalepili na plot kolem zahrádky a freneticky nás zdravili. Když jsme přistáli pod nadjezdem, kde koně strojíme i odstrojujeme, když jsem seskočil, tak to na mě sedlo. Slyšel jsem sice už na náměstí, že to byla nejlepší jízda králů. Ano, ve smyslu oné kunderovské hudby, kterou vyvolávání je, tak ano. Volali všichni jezdci, překřikovali se, navazovali, dělali jízdu tajemnou a přitažlivou.

Pro mě to byla – organizačně – jízda králů z nejhorších. Když jsem četl před zahájením do mikrofonu pár slov o jejím původu, tak jsem se slyšel trojnásobně a místy zase vůbec. Když Břeťa Rychlík odpovídal jízde králů na úvod do klasického mikrofonu verši Ivana Jelínka *Tož vítaj, mladý sličný králi, přijíždíš z boje z dále, sem do Kyjova, v udatném průvodu, spíš na víno než na vodu...* a vzal si na to i hornácký kroj, tak ampliony koktaly. Vyznělo to až trapně. Odborníci z najaté a zkušené firmy nám nabídli mikroporty před ústa, jak to mívá v televizních show Jiří Korn. Tak to raději nic, protože starý kroj nesnese nové věci. Dali je tedy vyvolávačům na kordulky, deset centimetrů od úst. Pak se na to vymlouvali, že kdyby si je vzali jezdci

před ústa, tak by je bylo slyšet. Ale proč nebylo slyšet Rychlíka? Tisíce diváků na náměstí z toho nemělo skoro nic. V době, kdy můžeme mluvit mobilem z Austrálie do Grónska, mně připadá tristi to, že vyhlášené studio nedokáže během dlouhé doby trvání jízdy, během čtyř hodin, napravit chrochtání, koktání a zajíkání techniky, potažmo však jezdců a vyvolávačů, přenášené na pár metrů. Navíc za vyvolávače a děkovníky poslali červenou dodávku s ampliony, která měla ty zvuky šířit, která však po celou dobu trvání jízdy rozdělila průvod na dvě části. Bylo to, jak když jezdí kočkař s autem po dědině a volá: „Ééé, staré peří!“

Dalším problémem, kterým nás byznys jednoznačně převálcoval, byly stánky na náměstí a v přilehlých ulicích. Pořadatelé musí příště jasně říct, zda chtějí stánky a nájemné za ně, nebo jízdu králů. Obojí nelze. Na dolním konci náměstí se průvod prodíral mezerou ne větší než sto třicet centimetrů mezi stánky a auty, které k nim patřily. Prodejci v nich spali. Koně, jezdce, pořadatelé, hasiči s provozem, diváci a domáci, kteří vycházeli s občerstvením. Zázrak, že se nic nestalo. Šňůry od elektřiny na zemi – pokud na ně kůň šlápne podkovou, tak ho zkrát může zabít. Takové ubohé uličky mají být prostorem pro královský průvod? Vůbec se nedivím, že někteří vyvolávači znervózneli a pletli jména či verše, čímž moje rozčarování dovršili. A do toho úzkost mojí sestry, aby někdo nespádl, vyvěrající v zákaz jiného pohybu koní, než je pomalý krok. Ten je ovšem pro koně nejhorší, při něm po několika desítkách minut kůň znervózní. Na jízde králů je nejkrásnější klepot podkov.

Takže v zajištění byznysu i obav nejruznějšího druhu může příště jízda králů vypadat také takto: nastrojení panáčky, vlečení každý svým bodyguardem – koňákem, se pláží od jednoho fotografa k druhému.

Zlín, deset dní po Slovákém roku. Už mě to přešlo. Rok na vsi pokračuje.

Josef Holcman

K DVOM VRCHOLNÝM CELOSLOVENSKÝM PODUJATIAM FOLKLORIZMU

Leto prináša na Slovensku tiež početné podujatia scénického folklorizmu. Zameriam sa na dve z nich, ktoré istým spôsobom na seba vnútorne nadväzujú. Sú nimi Detský folklórny festival Likavka a Šaffova ostroha v Dlhom Klčove. Ich spojitost možno vidieť v tom, že viacerí tanečníci, ktorí prešli detskými súbormi, zúročia svoje nadanie a skúsenosti na Šaffovej ostrohe – na súťaži sólistov tanečníkov v ľudovom tanci.

Šaffova ostroha 2007

Celoslovenská súťaž Šaffova ostroha, pomenovaná po vynikajúcom tanečníkovi Jurajovi Šaffovi, začala svoju históriu písať ako regionálne podujatie Zemplína v roku 1993 a jubilejný tohoročný 15. ročník bol venovaný 100. výročiu narodenia Juraja Šaffu. Dušou podujatia, ktoré má svoj pevný termín v posledný májový víkend, sú Štefan Kocák a Peter Kocák (otec a syn) – aktívni tanečníci a choreografi. Ako spomína Š. Kocák, pracovník Hornozemplínskeho osvetového strediska, počas osláv 80. narodenin J. Šaffu mu sľúbil, že jeho tanec raz budú tancovať a súťažiť s ním tanečníci z celého Slovenska na súťaži *O Šaffovu ostrohu* v jeho rodisku v Dlhom Klčove.

Jedným z cieľov podujatia je podnietiť snahu tanečníkov i choreografov vyhľadávať zdroje tradičného tanečného materiálu a citlivo ho scénicky spracovávať. Za roky existencie sa podujatie vyvinulo do celoslovenskej súťaže sólistov tanečníkov v ľudovom tanci s medzinárodnou účasťou, na ktorú postupujú víťazi krajských kôl. Počas doterajších ročníkov sa na podujatí zúčastnilo do 900 tanečníkov zo Slovenska, ale aj z Poľska, Maďarska, Čiech, Ukrajiny a z Rumunska.

Organizátormi tohoročnej celoštátnej súťaže boli Národné osvetové centrum Bratislava, obec Dlhé Klčovo, Prešovský

samosprávny kraj a Hornozemplínske osvetové stredisko vo Vranove nad Topľou s prispáním početných sponzorov.

Juraj Šaffa pochádzal z Dlhého Klčova pri Vranove nad Topľou, kde pôsobil na miestnom Jednotnom roľníckom družstve ako vedúci živočíšnej výroby. Od mladosti mal hlboký vzťah k tancu, ale až ako päťdesiatnik sa stal známy cez účinkovanie s viacerými zemplínskymi folklórnymi súbormi. Bol niekoľkonásobným laureátom Folklórného festivalu vo Východnej a viacerých ďalších festivalov, no bol aj svojským rozprávačom veršovníkom. Rozprávačské umenie si tréboval na výročných schôdkach JRD, kde na spôsob častušiek glosoval aktuálne dianie na družstve a v dedine. Potom, ako začal účinkovať aj mimo obec, rozšírila sa tematika jeho veršovniak o vzťah k tancu, prezentujúci seba ako nositeľa špecifického „zemplínskeho cifrovaného čerkaného

čapašoveho čardašu“. Viacerí poprední choreografi (profesionáli i amatéri) chodili k nemu na výskum a jeho tanečné kreácie sú zaznamenané v podobe filmových dokumentov. Š. a P. Kocákovi venovali tomuto výraznému predstaviteľovi tanečnej tradície Zemplína knihu *Juraj Šaffa – nositeľ ľudových tradícií*, v ktorej zhrnuli rôzne pramene: publikované články, spomienky, odborné state, početné fotografie i texty – veršovanky J. Šaffu a na podujatí ju v preplnenej sále miestneho kultúrneho domu slávnostne uviedli do života. Krstu predchádzal program *Čas života, čas bytia uja Šaffu*, kde sa striedali biografické údaje o J. Šaffovi, filmové záznamy jeho tanca, spomienky synov, jeho tanečnej partnerky i viacerých tanečníkov a choreografov, ktorí s ním mali tú česť spolupracovať, s tanečnými kreáciami súčasných tanečníkov. V programe vystúpili aj hostia z obce, miestne folk-

lórne skupiny a súbory a taktiež dva páry z temperamentného hosťujúceho súboru Romafest z rumunského Târgu Mureș. Celkom príznačný je aj fakt, že starosta obce A. Kulik, ktorý podujatie výrazne podporuje, vystúpil ako člen mužskej speváckej skupiny.

Gros podujatia tvorila súťaž s tohoročnou rekordnou účasťou 78 súťažiacich párov či jednotlivcov, rozdelených do siedmich kategórií. Kategóriu A tvorili interpreti Šaffovho tanca, kategóriu B interpreti tanca pôvodných nositeľov ľudových tradícií nad 60 rokov, kategóriu E nositelia ľudových tradícií nad 60 rokov, kategóriu F zahraniční účastníci (Čechy a Maďarsko) a zvyšné kategórie sa členili podľa veku súťažiacich od 12 do 60 rokov. Súťažiacich tanečníkov sprevádzali ľudové hudby súborov Železiar (Košice) a Zemplín (Michalovce). Najviac pozornosti si vyslúžila kategória B – nositelia tradícií s videoukážkami, v ktorej sa tanečníci S. Ondejka a K. Vrabeľová z folklórneho súboru Hornád z Košíc stali laureátmi súťaže dospelých tanečníkov. V novej kategórii od 12–16 rokov sa laureátmi stali F. Balciar a A. Mlynárová z detského folklórneho súboru Háj z Rimavskej Soboty za Čardáš z Parchovian. Členmi odbornej poroty boli poprední tanečníci, choreografi či etnochoreológovia, ktorí na rozborovom seminári vyzdvihli kvality súťažných vystúpení a poukázali i na konkrétne nedostatky. Vzhľadom na veľký počet súťažiacich sa nevenovali každému vystúpeniu osobitne, no súťažiaci mali možnosť individuálne hovoriť s každým z členov poroty.

Dopoludňajšia Škola tanca v nedeľu mala u mladých účastníkov podujatia veľký úspech a iste aj kvôli „lektorovi“ P. Kocákovi, ktorý učil práve „Šaffov tanec“.

Galaprogramu predchádzalo stretnutie účastníkov pri hrobe J. Šaffu, kde po príhovore miestneho kňaza, členovia rodiny a návštevníci podujatia položili kyticu na hrob J. Šaffu. Popoludňajší

Tanečná škola na Šaffovej ostrohe. Foto H. Hložková 2007.

galaprogram sledovala preplnená sála miestneho kultúrneho domu, kam sa program uchýlil kvôli dažďu a vystúpili v ňom dedinská folklórna skupina a folklórny súbor Rovina, detský folklórny súbor Rovinka z Dlhého Klčova, víťazi Šaffovej ostrohy 2007 a hostia zo zahraničia.

Méto viacerých členov detských folklórnych súborov je iste aj účasť na Šaffovej ostrohe.

Detský folklórny festival Likavka 2007

Vrcholným podujatím, na ktorom si môžu vymeniť skúsenosti a navzájom vidieť výsledky tvorivej práce s folklórom a deťmi, je detský folklórny festival Likavka, ktorý sa tohto roku konal pod názvom Pod likavským hradom 9.–10. 6. 2007 v malebnom prostredí prírodného amfiteátra doslova pod zrúcaninami liptovského likavského hradu. Tmavé mraky a občasný dážď chvíľami postrašili účastníkov tejto 21. celoštátnej prehliadky detských folklórnych súborov a 32. detského folklórneho festivalu. I. ročník festivalu detských súborov záujmovej umeleckej činnosti sa uskutočnil 13. júna 1971. V rokoch 1986 – 1990 sa festival v Likavke nekonal. Až na 20. výročie vzniku festivalu sa v roku 1991 deti z folklórnych súborov celého Slovenska v Likavke zišli opäť.

Tohoročné podujatie sa realizovalo s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR a hlavnými organizátormi boli obec Likavka, Národné osvetové centrum a Liptovské osvetové stredisko. Likavský festival je republikovou prehliadkou s dvojročnou periodicitou, na ktorú sa dostávajú postupujúci z regionálnych a potom krajských súťaží detských folklórnych súborov. Na súťažiach sa môže zúčastniť každý detský folklórny súbor pôsobiaci na území Slovenskej republiky, ktorého členovia však nesmú v roku konania festivalu prekročiť vek 15 rokov. Ďalšími limitmi sú programové bloky v rozpätí 3 – 10 minút (35 osôb + max. 9 členov hudby) a 2 – 5 minút „komorné

choreografie“ (6 tanečníkov). Programový blok nesmie byť starší ako dva roky a môže byť v ňom použitý iba folklórny materiál z územia Slovenskej republiky. Hodnotia sa výber repertoáru a jeho spracovanie vzhľadom na vek, možnosti a schopnosti detí, pohybová a hudobná pripravenosť interpretov a prínos menej známych prvkov ľudovej tradície a estetická hodnota predvedených objavov. Mala som česť byť členkou krajskej poroty v Košiciach, kde viaceré zo súťažiacich súborov spĺňali tieto kritériá vo vysokej miere. Ako viem, aj v iných krajských porotách bolo ťažké rozhodovanie, pretože na likavskú prehliadku mal postúpiť z kraja vždy jeden súbor. Nakoniec sa v Likavke stretlo 18 účinkujúcich súborov. Zvláštnu pozornosť publika si získali ani nie 7-roční M. Vavreková z Liesku a V. Janoštin z Zuberca svojimi garalskými ciframi. Oni i súbory predstavili reprezentatívny obraz aktuál-

neho stavu práce v detských folklórnych súboroch na Slovensku a dva základné prístupy k materiálu tradičnej kultúry: prvky tradičnej kultúry (nie vždy je to len detský folklór) choreografi upravujú na najnižšej štylizáčnej úrovni (napr. súbor Berkenye – Košúty) a potom je to voľnejšia tvorivá práca s materiálom. Nezriedka ústi do akéhosi tanečného divadla či tematicky komponovaného pásma. Tu by som ako pozitívny príklad uviedla detské súbory Viganček (Košice), Pavička (Sečovce) a Malý Vtáčnik (Prievidza). Ostatne, to sú aj laureáti Likavky 2007. Po skončení prehliadky sa konal rozborový seminár, kde sa jednotliví členovia poroty vyjadrili k úrovni predvedených vystúpení. Zdá sa, že do budúcnosti bude treba klásť väčší dôraz na kvalitu výtvarnej stránky – odev a rekvizity. Ak je hudobno-spevný a tanečno-dramatický prejav detí na dobrej úrovni, nie vždy je to tak aj s „kostýmami“ – tu sa vedúci

Detský folklórny súbor Pavička Sečovce s choreografiou „Kec me bulli na žele...“. Foto M. Palanová 2007.

súborov neraz uchylujú k novotvarom. Iste to vyplýva aj z nedostatku a finančnej náročnosti tradičných materiálov a krojových súčastí. Sú však aj súbory, ktoré si kladú za cieľ udržať rovnakú mieru štylizácie všetkých zložiek programu a tak sa snažia získať pôvodný tradičný odev. Ako inscenačný problém sa ukazuje aj stvárnenie prejavov obradového folklóru či „napodobňovanie“ folklóru dospelých deťmi. Na vystúpeniach viacerých súborov bola viditeľná radosť detí, keď divák cítil, že deti síce majú číslo nielen nacvičené, ale chápu aj kontext, v ktorom sa tanečné, hrové či obradové prejavy odohrávali. Svedčí to o dobrej odbornej a pedagogickej práci vedúcich súborov, čo sa mimochodom odrazilo aj na disciplinovanom a zodpovednom správaní sa detí napríklad aj počas nedeľňajšieho galaprogramu, ktorý prerušil dážd'. K temer ideálnej podobe festivalu by iste prispelo aj to, keby

deti boli ubytované na jednom mieste (napríklad internát v blízkom Ružomberku), kde by si mohli vedúci súborov i deti neformálne vymieňať skúsenosti a nadviazať ďalšie priateľstvá.

Liptovské osvetové stredisko v osobe M. Palanovej pripravilo na podujatie kvalitný programový bulletin, ktorý okrem programu priniesol i podrobné informácie o jednotlivých detských folklórnych súboroch – o ich histórii, zameraní a cieľoch, doplnené fotografiami.

Šaľtova ostroha i Detský folklórny festival Likavka začali v roku 2007 kvalitne letnú sezónu scénického folklorizmu na Slovensku a mám nádej, že v budúcich ročníkoch do ich hľadísk zasadnú aj bežní či vzdialenejší návštevníci – nielen skalní priaznivci súborového folklorizmu, odborní záujemcovia či blízki príbuzní účinkujúcich. Obe podujatia za to určite stoja.

Hana Hlôšková

GISELA WELZ – RAMONA LENZ (eds.): VON ALLTAGSWELT BIS ZWISCHENRAUM. EINE KLEINE KULTURANTHROPOLOGISCHE ENZYKLOPÄDIE. Münster: LIT Verlag 2005, 144 s.

Drobná publikace vydaná münster-ským LIT Verlagem je vyjádřením úcty známé německé badatelce Prof. Dr. Ině-Marii Greverus, která v roce 1974 založila ve Frankfurtu nad Mohanem Institut für Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie, a snad poprvé tak sjednotila oba tyto názvy a badatelské směry pod jednu střechu stejně, jako uměla sjednocovat evropskou a mimoevropskou terénní zkušenost. Její výzkumy se uskutečnily v Německu, v Itálii, ve Švédsku, v Holandsku, ve Švýcarsku, v USA, ve střední Africe, na Haiti, v Číně, Mongolsku, v Austrálii či na Borneu a týkaly se současné společnosti, jejich přeměn a kulturních transformací, reakcí na globalizační změny a sociálních hnutí s těmito trendy souvisejícími. Ina-Maria Greverus stála v čele frankfurtského ústavu do roku 1997 a je významnou činnou vědeckou osobností i po penzionování. Vedle práce na vědeckých projektech stále s Christianem Giordanem edituje *Anthropological Yearbook of European Cultures*. Proto se frankfurtští kolegové třicet let po založení svého ústavu rozhodli vytvořit malou encyklopedii, která by zahrnovala především koncepty a myšlenky této zakladatelské osobnosti a reflexe oborových kolegů na její práci. Nebyli však při naplňování svého cíle důslední. Nad intencí oslavit třicetileté výročí a postavit pomník zakladatelce převážila pragmatická snaha vytvořit použitelnou příručku.

Publikace není encyklopedií v pravém slova smyslu. Jednotlivá hesla zcela nepokrývají tematické spektrum předmětu, některá jsou volena spíše náhodně, nebo čistě účelově, další jsou především „narozeninová“ a jsou přímo vytvořena tak, aby se v nich uplatnily představy ba-

„Varila Hanička“ v podaní detského folklórneho súboru Ďumbier z Liptovského Mikuláša. Foto M. Palanová 2007.

datelky (např. Alltagswelt Horsta Jürgena Krämera), nebo se v nich uplatnila jako aktérka (např. Anthropology at Home Barbary Kirschenblatt-Gimblett). Na druhé straně jsou zde však i brilantně koncipovaná vymezení předmětu a krátké trefné tematicky zacílené úvahy. Za příklad může posloužit *Assemblage / Collage and the Chance of Contemporary Ethnography* George E. Marcuse. Kvalitě některých hesel se ostatně nelze divit, když jsou mezi jejich autory zastoupeny také takové osobnosti, jako je – kromě již jmenovaného Narcise – Rolf Lindner, Helena Wulf, Henk Driessen, Ulf Hannerz, Wolfgang Kaschuba, Hermann Bausinger či Christian Giordano.

Knihu by asi nemělo smysl číst od začátku do konce, ani se na ni nelze spolehnout jako na standardní antropologickou příručku. Jako doplňkový pomocný nástroj při antropologickém psaní však může docela dobře posloužit.

Zdeněk Uherek

LUBOMÍR TYLLNER – ZDENĚK UHEREK (eds.): KULTURA – SPOLEČNOST – TRADICE I. SOUBOR STATÍ Z ETNOLOGIE, FOLKLORISTIKY A SOCIO-KULTURNÍ ANTHROPOLOGIE. Praha: Etnologický ústav AV ČR 2005, 221 s.

Šest studií, tvořících obsah sborníku s názvem *Kultura – společnost – tradice I.*, je věnováno kulturním stereotypům, rituálům týkajících se narození a smrti, folkloru a obřadům v kalendářním cyklu, kultuře dětí, výzkumu lidové písně a zpěvnosti na Moravě a ve Slezsku, jakož i problematice historie moravské etnografie a folkloristiky v období od roku 1800 do roku 1918. Publikace, která vznikla v rámci výzkumného záměru Etnologického ústavu Akademie věd ČR, vyšla sice v Praze, je však dílem pracovníků brněnského pracoviště zmíněného ústavu. Autoři Úvodu a zároveň editoři knihy zdůrazňují, že se toto pracoviš-

tě v současné době zaměřuje „na řadu badatelských oblastí, z nichž největší část je věnována moravskému venkovu, tradičním i moderním projevům každodenního a svátečního života, rodinným i společenským folklorním jevům a folklorismu“ a také to, že „vedle vědeckého zájmu o venkovské společenství je na tomto pracovišti rozvíjena etnologie města a studium nejrůznějších subkulturních orientací“ a že vedle hlavní pozornosti věnované aktivitám vytvářeným česky mluvícím obyvatelstvem jsou zde podnikány „i exkursy do německého, židovského a romského prostředí“. Tamtéž zdůrazněná skutečnost, že autoři vycházejí především z terénní zkušenosti získaných na území Moravy a Slezska, je ze studií ve sborníku prezentovaných sympaticky zřejmá. Z komplexního pojetí řešených témat je také vidno, že výsledky bádání, jichž autoři dosáhli a jež ve svých studiích předkládají, svým teoretickým dosahem výrazně překračují rámec teritoria, k němuž je vázán výchozí materiál.

V úvodní studii, z hlediska potřeb dalšího rozvoje oboru velmi aktuální, nazvané *Kulturní stereotypy v etnologii a v dalších společenských vědách* charakterizuje Lucie Uhlíková základní pojmy a podává stručný přehled o vývoji a metodologických aspektech tohoto bádání. Podnětnou stať uzavírá konstatováním některých problémů, které tento výzkum přináší, a obsáhlým soupisem literatury. O aktuálnosti významu, který prezentované tematice editoři přikládají, svědčí bezpochyby i skutečnost, že tuto studii mladé etnoložky z brněnského akademického pracoviště zařadili do čela sborníku.

K aktuálním výsledkům svých výzkumů řadí Alexandra Navrátilová, autorka statí *Téma narození a smrti v české etnologii*, zjištění „že obyčejně při narození a smrti plní a dosud plní funkci nositelů podstatných sociokulturních informací o významech a chápání smyslu (rámce, orientace) lidského života a jsou specifickými způsoby komunikace, spolupřizívání a empatie konkrétních skupin,

jimiž byly a jsou sdíleny“. Značná část studie je věnována vývoji badatelských zájmů o dané téma, což se pozitivně zrcadlí i v rozsahu soupisu literatury. Část věnovanou vlastním obřadům uzavírá stručná kapitola, která se zabývá existenciálně mezními obřady jako otevřeným tématem soudobé společnosti.

Výsledky studia výzkumů Věry Frolcové zpracované ve statí *Folklor a obřad v kalendářním cyklu* skýtají dostatek argumentů k oprávněnosti jejího konstatování, že toto na první pohled tradicionalistické téma „realita přelomu 20. a 21. století posunuje mezi perspektivní předměty etnologického studia“. Každý, kdo neztrácí kontakt s terénem, může potvrdit oprávněnost autorčina přesvědčení, že na základě aktuálního bádání na toto téma „postupně vzniká obraz životnosti obřadního folkloru, který lze zkoumat z hledisek kulturní tradice, prostoru a času, z hledisek funkčně strukturálních a etnomuzikologických nebo z hledisek společenské komunikace“. Dochází-li autorka po zhodnocení pramenné základny a dosavadních výsledků bádání v našem prostoru k závěru, že se dalšímu intenzivnímu studiu obřadního folkloru „otevřítá snad nedozírné pole, které přispěje k poznání kulturního společenství a zvláštěností evropských národů“, nezdá se nám tento závěr ani dobově podmíněný, ani přehnaný.

Ve studii se stručným názvem *Kultura dětí* se její autorka Jana Pospíšilová zabývá rozsáhlou a bohatě strukturovanou tematikou, již uchopila se zaslíbeným přehledem. S přesvědčením, že česká folkloristika má v tomto směru oprávněný důvod navázat na průkopnické dílo Františka Bartoše, zrekapitulovala včetně obsáhlého tematického soupisu literatury výsledky dosavadního bádání u nás v tomto směru dosažené od počátku 19. století. Pro bádání soudobé pak vytyčuje východiska vyplývající jednak ze skutečnosti, že bádání o životě a kultuře dětí leží na průsečíku zájmu nejen etnologie, ale i pedagogiky, psychologie, sociologie a kulturní histo-

rie, jednak z nutnosti reflektovat změny jevů tradičních spolu se vznikem jevů nových s problémy vyplývajícími z masivního vlivu industrializace, globalizace a urbanizace na řadu oblastí života, na formování soudobého životního stylu. S ohledem na uvedené skutečnosti vnímá badatelka aktuálně současnou dětskou kulturu a dětský folklor jako jev, který není etnický ohraničený a izolovaný, který však je „živou sférou neustále se obměňujících spontánních a současných, ale zároveň i tradičních a jen pozvolna se měnících jevů, které nesou místní a regionální znaky“.

Tradičně precizně koncipovaná stať Marty Toncrové *Lidová píseň a současná zpěvnost (na příkladě Moravy a Slezska)* zpracovává výzkumy brněnského akademického pracoviště z šedesátých až devadesátých let 20. století, které byly vedeny „snahou poznat, jaké místo zaujímá lidová píseň ve spontánním zpěvu a jaké faktory ovlivňují utváření zpěvního repertoáru současnosti“. Po charakteristice pojmu a jeho vlastností je soustředěna pozornost k problému vazby písně na region a k problému masmédií a zpěvu ve městě. V závěru studie formuluje autorka předmět současného zájmu, charakterizuje jeho metody, výzkum jednotlivců i skupinového repertoáru. Ze získaných poznatků pak pro budoucnost vyvozuje že „výzkumy úplného repertoáru jednotlivce nebo skupiny, bez ohledu na to, zda jde o repertoár průměrný nebo vynikající, o skupinu žijící ve folklorně živé nebo mrtvé oblasti, o příslušníky nejstarší nebo naopak nejmladší generace, jsou nikoli jedinými, ale zcela určitě vydatnými zdroji poznání charakteru současného spontánního zpěvu“.

K historicky aktuálnímu pohledu na dějiny českého národopisu přispívá Karel Altman studií *Česká etnografie a folkloristika na Moravě: od průkopníků k národopisnému hutí (1800–1918)*. Hned v úvodu autor věcně dodává, že spodní hranice vymezeného časového úseku, tedy letopočet 1800, je mu „pouze symbolickým letopočtem, předzname-

návajícím 19. století, jehož průběhu je věnována největší pozornost“. Pro autora charakteristická věcnost se výrazně projevuje jak v obsahové koncepci studie, tak ve formulaci problémů řešených v jednotlivých kapitolách. V tuto chvíli nelze rovněž věcně nekonstatovat, že sloučením této Altmanovy studie s jeho ve stejném roce (2005) vydanou výběrovou bibliografií *Podíl na rozvoji české národní společnosti na Moravě (do roku 1918)* by mohlo vzniknout všestranně užitečné kompendium, o němž by pak bylo nejen dobře vědět, ale které by bylo dobré mít vždy při ruce. A to nejen tam, kde se rozvíjí bádání o lidové kultuře, neboť vnímáme jako stále platné Altmanovo konstatování že „přední odborní badatelé demonstrovali prostřednictvím prezentace lidové kultury osobitost vlastního národa a jeho právo na rovnoprávnost s jinými národy“ a že „poznáváním lidové kultury a života širokých lidových vrstev českých obyvatel Moravy usilovali o nápravu stávajících politických poměrů“.

Sborník *Kultura – společnost – tradice I.* podává přesvědčivý důkaz o kvalitě odborných aktivit brněnského akademického pracoviště, koncepčně a cílevědomě respektujících potřeby soudobé české etnologie.

Karel Pavlišťík

SLOVÁCKO 2006. SPOLEČENSKO-VĚDNÍ SBORNÍK PRO MORAVSKO-SLOVENSKÉ POMEZÍ. Ročník XLVIII. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum 2007, 368 s.

V ediční činnosti uherskohradištského Slovákckého muzea zaujímá vydávání ročenky *Slovákcko* významné postavení. Na první pohled je zřejmé, že jde o záležitost vyplývající z jasné koncepce činnosti ústavu, který patří mezi přední svého druhu v České republice. Ustálené členění obsahu sborníku odpovídá v podstatě odborné struktuře muzea,

kteřá umožňuje v daném vědním oboru rozvíjení optimální činnosti výzkumné, studijní, dokumentační i tezaurační v rozsahu odpovídajícím potřebám komplexního pohledu na kulturně-společenský vývoj zvoleného regionu. V každém obsahovém oddílu jsou prezentovány vedle tematických statí i recenze a zprávy.

Autory etnografických studií jsou většinou odborné pracovnice národopisného úseku muzea. Ludmila Tarcalová se věnuje problematice darů a obdarovávání v lidové tradici na Uherskohradištsku, Eva Večerková (Etnografický ústav MZM Brno) hodovým slavnostem na hanácko-slovákckém pomezí s ohledem na proměny tradice, Romana Habartová tvůrcům lidového oděvu na Uherskohradištsku, stať Marty Kondrové a Olgy Floriánové současné výrobě tradiční tupeské keramiky a Petra Kalábová (Národní ústav lidové kultury Strážnice) se zabývá pěstováním tabáku ve Vnorovech. Druhý příspěvek Romany Habartové je věnován zapomenuté výrobě pletení z kukuřičného šustí. Nedožitě devadesáté narozeniny zpěváka Jožky Severina připomíná Marta Toncrová (Etnologický ústav AV ČR Brno).

Páteří oddílu věnovaného archeologii jsou stať Petry Goláňové a Davida Parny Doklady časně laténského osídlení ze Sudoměřic, příspěvek Jana Jílka, hodnotící ojedinělý nález spony z doby stěhování národů z Hodonína, a článek Dany Menouškové, která se spolu s Michalem Vítanovským zabývá problematikou kulturně historických a technologických aspektů kachlového reliéfu Beránka Božího a evangelistů z Uh. Hradiště, Kroměříže a z Lukova.

Z tematicky pestrého a bohatého oddílu s širokým časovým záběrem zaujme studie Zdeňka Fišera o vztazích dvou archeologů amatérů – Antonína Zelnitia ze Starého Města a Františka Adámka z Brna, zabývajících se velkomoravskou minulostí lokalit nacházejících se v blízkosti staroslavného Velehradu. Skupinu moravských knihomilů se sídlem v Uherském Hradišti – agilní společnost

s ušlechtilým zájmem bibliofilským představuje Pavel Portl.

Oddíl věnovaný dějinám umění otvírá studie Lenky Melichové, věnovaná umělecké výzdobě uherskobrodského farního kostela. Svou stať *Prameny malířské tvorby Vladislava Vaculky* věnuje Josef Maliva 30. výročí úmrtí umělce bytostně spjatého se Slováckem a s Uh. Hradištěm. O vztazích Slováckého muzea a letní filmové školy v Uherském Hradišti zasvěceně informuje Milada Frolcová.

Pozornému čtenáři neunikne obsáhlá zpráva o činnosti Slováckého muzea v roce 2006 z pera ředitele Ivo Frolce. Vyplývá z ní, že i v uplynulém roce přispěla tato instituce významným způsobem k rozvoji kulturního a společenského života u nás.

Přehled regionální literatury za rok 2006 a nabídkový list publikací Slováckého muzea uzavírá obsah 378 stránkového sborníku s bohatou obrazovou dokumentací a tradiční grafickou úpravou.

Karel Pavlíščík

ILONA DVOŘÁKOVÁ – KRISTÝNA HOMOLOVÁ – JAN JÁCHYM – MONIKA STEHLÍKOVÁ – ALEŠ TURNOVEC: SPOLUŽÁCI. OSUDY ŽIDOVSKÝCH STUDENTŮ GYMNÁZIA NA MIKULÁŠSKÉM NÁMĚSTÍ V PLZNI. Plzeň: Gymnázium na Mikulášském náměstí v Plzni 2005, 98 s.

Za půl století jsme odvykli tomu, aby se středoškolští profesori věnovali kromě své pedagogické práce i pravidelným badatelským a edičním aktivitám. Tím více nás může těšit počin, s jakým na veřejnost předstoupili studenti Gymnázia na Mikulášském náměstí v Plzni pod vedením pedagožky Moniky Stehlíkové, která – ač sama iniciátorka – se na titulním listě skromně zařadila mezi mladé autory. Publikace zpracovává osudy dvanácti studentů někdejší II. státní reálky v Plzni (dnešního Mikulášského gymnázia), kteří

museli počínaje rokem 1939 z rasových důvodů opustit školní lavice a vydat se po cestě, jakou jim určily říšské zákony. Pět z nich zahynulo ve vyhlazovacích táborech. Ve výroční zprávě, kterou reálka vydala ve školním roce 1946/1947, však žádnou zmínku o perzekuci osob postižených norimberskými zákony nenajdeme. Publikaci lze tedy především chápat jako nápravu dobově podmíněného „ostudného opomenutí“.

Kniha zaujme originální grafickou podobou – výsledkem spolupráce Marty Horákové a Jana Jáchyma z plzeňské tiskárny Bílý slon. Kroužkovou vazbou a trojbarevným řešením se podobá zápisníku, do něhož si autor tmavomodrým inkoustem dodatečně vpisuje vlastnoruční poznámky, jež jsou výsledkem soukromého „pátrání“. Zatímco tmavomodrá připomíná pracovní pláště pedagogů, tedy školní prostředí, béžová evokuje „zažloutlé“, a tím i časem a zapomněním poznamenané listy. Černá barva zde zůstává symbolem smrti.

Na devadesáti osmi stránkách publikace čtvercového formátu najdeme materiály nejrůznějšího původu – články vyňaté z dobového tisku, úřední vyhlášky, snímky lokalit, rodinné fotografie, faksimile úředních písemností či soukromé korespondence, jakož i vzpomínky spolužáků nebo dalších dobových svědků, přenesených do tiskové podoby.

Autoři se vyhnuli jakékoliv interpretaci. Nechali hovořit pouze fakta. O to více je podtržena absurdita vyhlazovací mašinérie totalitního režimu. Publikaci, jež byla původně nesena snahou odčinit bílá místa regionální či spíše lokální historie, toto zúžení dalece překročila. Je pozoruhodným příkladem týmové práce středoškolských studentů, jejichž aktivitu lze smysluplně podnitit, je-li přítomen schopný a zainteresovaný pedagog.

Marta Ulrychová

VLADIMÍR BAIER: ÚSMĚVY Z KRAJE POD ČECHOVEM. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa pro Muzeum Chodska v Domažlicích 2002, 87 stran., MUZIKANTSKÉ VZPOMÍNKY. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa pro Muzeum Chodska v Domažlicích 2002, 52 stran; DAREMNÝ PJÍSNIČKY Z CHODSKA. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa pro Muzeum Chodska v Domažlicích 2003, 88 s.

Podle Předmluvy *Úsměvů kraje pod Čechovem* vznikala první z námi prezentovaných publikací díky autorovu hlubokému vztahu k městu Domažlice, kde se V. Baier v roce 1932 narodil a kde žije téměř po celý život. Podnět ke vzniku knihy dali hudební skladatel Jindřich Jindřich, spisovatel Jan Vrba, redaktor Karel Prach, dudáci Jiří Kajer a Bohumil Kraus, houslisté Rudolf Svachna a Oldřich Královec či klarinetisté Karel a Jiří Frišholcovi, nemalou roli sehrála i tvůrčí spolupráce s plzeňským rozhlasovým studiem prostřednictvím redaktora a hudebního skladatele Zdeňka Bláhy, která se stala hlavním motorem pro autorovo hlubší bádání o minulosti chodského kraje. Podkladem této publikace se stala právě ona padesátka odvysílaných pořadů v plzeňském rozhlasovém studiu a přes sto tzv. pásem a scénářů napsaných autorem pro folk-

lorní soubory a různé lidové slavnosti. V jednotlivých kapitolách se čtenář dozví, jak naši předkové rozmanitými činnostmi a zvyky naplňovali značnou část svého života od podzimu do času dožinek a domlatak. Za zajímavost stojí kapitola věnovaná pověrám, strašidlům a jiným bájným bytostem, které si lidé vymýšleli za dlouhých večerů ve svých dřevěných chalupách. Recepty a návody, jak se před nimi chránit, se staly neoddělitelnou součástí jejich každodenního života. V dalších kapitolách se autor zmiňuje o pastýřích, jejichž sláva sice pominula, ale vzpomínky na ně a jejich písničky „lidé nosí v srdci dál“. Poutavě, čtivě a s humorem sobě vlastním píše V. Baier o pivě, léčení, službě u sedláků, osobnostech domažlického kraje, o chodských muzikantech, dudách a dudařích, chodské svatbě „trochu jinak“, o domažlických ponocných a povězných, uvádí historky z hospod o jídle a hodování. V publikaci najdeme také kapitolu o osvobození Domažlic v roce 1945. Neopakovatelnou atmosféru autor přirovnává k velké chodské děkovné mši. Najdeme zde také kapitolu Vzpomínky na domažlický 21. srpen 1968.

Osobními vzpomínkami jsou protknuty kapitoly o Postřekově, Mrákově, Klenci a o Domažlicích. Poslední kapitola nazvaná Poudačky z Chodska obsahuje kratičké příběhy, které autor zaznamenal z vyprávění učitelů, muzikantů, národopisných naděnců či ze vzpomínek svého otce Antonína. Množství informací i způsob jejich prezentace řadí knížečku *Úsměvy z kraje pod Čerchovem* mezi čtenářsky lákavé publikace především díky autorově detailní znalosti chodského kraje a vypravěčskému umění, jež je doplňováno jednotlivými výrazy i celými pasážemi psanými v chodském nářečí. Zvláštní zmínku si bezesporu zaslouží vynikající ilustrace Jany Šlechtové, která tak dotváří a podtrhuje celkovou atmosféru knihy.

V další publikaci *Muzikantské vzpomínky* se čtenářům V. Baier představuje jako etnograf, publicista a znalec lidové písně na Chodsku a vypráví své příhody a vzpomínky z dob, kdy on sám hrál v partě lidových muzikantů, kteří tuto činnost provozovali na amatérské bázi. Z jeho vyprávění se dozvíme, co znamená skládat muzikantské zkoušky, které pořádal Svaz hudebníků, jak dopadly autorovy první muzikantské poutové „štace“, dočteme se o založení big bandu s názvem Mistral a o „převážně rozmarných příhodách“, jež se za dobu autorova působení v big bandu udály. Dále se dozvíme o založení a působení několika dudáckých kapel, o muzikantských „kšeftech“ a záskocích, o dobách počátků JZD. Zasmějeme se např. nad historkou o zájezdu Konrádyho dudácké muziky do Lince nebo nad nejroztodivnějšími a nejneuvěřitelnějšími příhodami chodských zpěváků, muzikantů, skladatelů a dudáků, jako byli Jan Kobes, Jakub Havel či Josef Nejd. Výsledkem je kniha – vyprávěnka – přetékající humorem, jadrným jazykem a především milými vzpomínkami na lidové muzikanty, kteří svým „troubením, pískáním, šmidláním, brnkáním i všelijakým jiným vrzáním a hlomozením“ dokáží vyladit na našich tvářích úsměv. Publikace ne-

ní jen jakýmsi netradičním životopisem Vladimíra Baiera, nepopisuje pouze suchá fakta, ale barvitě podává obraz života muzikantů a dechových kapel na Chodsku v době totality i po ní. Kniha je opatřena fotodokumentací chodských dudáckých a dechových kapel.

Třetí edice od téhož autora se jmenuje *Daremný písničky z Chodska* a má podobu zpěvníku, kterou V. Baier sestavil a opatřil nápěvy spolu s texty. Kniha obsahuje 70 písniček, které pro svůj „košilatý“ obsah textů nebyly dosud publikovány. Baier je sebral za dobu svého působení jako aktivní hudebník. Vybral však pouze ty, jež považuje za nejzajímavější. Publikace je opatřena autorovým Úvodem, na závěr knihy je otištěn Obsah, kde čtenář najde abecední seznam všech publikovaných písniček. Tradičně skvělou práci zde odvedla Jana Šlechtová, která svými ilustracemi výrazně dotvořila celkový dojem zpěvníku. Díky péči Muzea Chodska tak vyšla sbírka dosud nepublikovaných lidových písní, představující veřejnosti Vladimíra Baiera také jako významného sběratele lidové písně na Chodsku.

Miriam Sudková

CENY ČESKÉ NÁRODOPISNÉ SPOLEČNOSTI ZA ROK 2006 UDĚLENY

Když v březnu letošního roku vyhlásil Hlavní výbor České národopisné společnosti anketu „O nejúspěšnější počin v oboru za rok 2006“, pokračoval již v zavedené tradici, jejíž počátky spadají k roku 1997. Podle statutu ankety její účastníci, členové České národopisné společnosti, dávají své hlasy počinům v kategoriích: 1. odborná publikace; 2. autorská výstava; 3. vědecká konference, národopisná akce, výzkumný projekt. Samostatně je institucím či jednotlivcům udělována Hlavním výborem Čestná cena za významný a dlouhodobý přínos k rozvoji oboru.

Nepsanou tradicí se stalo, že ceny České národopisné společnosti jsou předávány oceněným na strážnické festivalu, aby výsledky ankety dostaly patřičnou publicitu a vešly do širšího povědomí než jen u omezeného okruhu zainteresovaných národopisců (etnologů). Nejinak tomu bylo i letos, kdy vyhlášení a předání cen proběhlo v sobotu 23. 6. 2007.

V kategorii „Publikace“ obdržel první cenu autorský kolektiv v čele s Mgr. Martinem Šimšou a Mgr. Petrou Kalábovou za dílo *Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy. Průvodce muzejní expozicí* (Strážnice: NÚLK 2006, 282 stran). Katalog, vydaný k 25. výročí zpřístupnění strážnického skanzenu, vyčerpávajícím způsobem popisuje nejen jednotlivé muzejní areály a jejich objekty, ale ve spolupráci s dalšími autory osvětluje zá-

kladní formy tradiční lidové kultury jihovýchodní Moravy (obživa, strava, sídlo, dům, bydlení, oděv, rodinný a výroční cyklus). Kvalitní grafická úprava katalogu, množství obrazových příloh různého charakteru a jeho komplexnost z něj činí dílo srovnatelné se zahraniční produkcí, a to zejména německou či rakouskou.

„Výstavní“ cenu si odnesla PhDr. Hana Dvořáková a Etnografický ústav Moravského zemského muzea v Brně, kde byla 12. 12. 2006 slavnostní vernisáží otevřena výstava *Svět pod sklem – podoby vosku*. I když jádrem výstavy byla restaurovaná sbírka ceroplastik, voskových figurálních devocionálií, které se z panského a měšťanského prostředí dostaly v 19. století na venkov, kde doslova zdomácněly a staly se integrální součástí religiózních kompozic domácích oltářičků, autorka sledovaný fenomén zasadila do širších kulturních a výrobních souvislostí, jako jsou tradiční formy včelařství a zpracování vosku. K výstavě byl vydán katalog, jehož textová část je dílem autorky výstavy a Petra Poláška, konzervátora vystavených ceroplastik.

Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně se dlouhodobě věnuje dílu Františka Bartoše (1837 – 1906), zakladatelské osobnosti moravského národopisu. U příležitosti 100. výročí Bartošova úmrtí uspořádalo ve spolupráci s Krajskou knihovnou F. Bartoše 25. – 26. 4. 2006 vědeckou konferenci *František Bartoš dialektolog, pedagog a národopisec*. Konference, nad kterou převzala záštitu také Česká národopisná společnost, se pokusila znovu připomenout Bartošovo

různorodé dílo a jeho zásadní podíl na formování našeho oboru. Úspěšný průběh akce, její odborná úroveň a vydaný sborník s přednesenými referáty byly důvodem nejvyššího ocenění v kategorii „Vědecká konference, národopisná akce, výzkumný projekt“. I když příprava představovala kolektivní akci několika institucí, zásadní podíl na její organizaci náleží PhDr. Aleně Prudké, etnografce zlínského muzea.

Každoročně Hlavní výbor uděluje také „Čestnou cenu“, kterou zohledňuje aktivity oborových institucí či jednotlivců, které mají širší společenský dosah, nebo jsou podloženy dlouhodobou cílevědomou prací. Za rok 2006 udělil Hlavní výbor Společnosti uvedenou cenu *Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně* v souvislosti s jeho šedesátiletou pedagogickou činností. Když v akademickém roce 1945 – 1946 profesor PhDr. Antonín Václavík vybudoval na brněnské univerzitě Seminář pro etnografii a etnologii, položil tak základ třetímu vysokoškolskému pracovišti, které se v bývalém Československu věnovalo výuce oboru. Současný Ústav evropské etnologie si výročí připomenul na slavnostním zasedání v aule Filozofické fakulty dne 18. 10. 2006 za přítomnosti děkana a dalších akademických funkcionářů, současných pedagogů a mnoha absolventů. K jubileu ústav vydal příležitostný *Almanach*, kde vedle historie pracoviště najdeme seznam absolventů, soupisy obhájených prací a další informace statistického rázu.

Miroslav Válka

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2007**(Volkskundliche Revue 2/2007)****Herausgegeben vom Nationalinstitut für Volkskultur****696 62 Strážnice, Tschechische Republik****tel. 00420- 518 306 611, fax 00420-518 306 615****E-mail: info@nulk.cz**

Das Heft 3/2007 der Zeitschrift *Národopisná revue* (Volkskundliche Revue) ist Professor Richard Jeřábek (1931 – 2006) gewidmet – einer bedeutenden Persönlichkeit der tschechischen und europäischen Ethnologie und einem langjährigen Mitglied des Redaktionsrates der *Národopisná revue*, der vor einem Jahr plötzlich verstorben ist. Zu seinem wissenschaftlichen Vermächtnis bekennen sich zahlreiche Kollegen und Nachfolger, einige von ihnen haben mit ihren Studien und Artikeln zu diesem Heft beigetragen. Ihre Beiträge gehen von den Forschungsinteressen Professor Jeřábeks aus: beginnend mit Historiographie und Fachtheorie, über ethnographische Gebietsgliederung, Problematik der Ethnien, bildende Volkskultur bis zur ethnographischen Fotografie- und Filmkunst.

Karel Altman erinnert in seinem Artikel an die Bedeutung der Schriftsteller Alois und Vilém Mrštík für das volkskundliche Studium des ländlichen Raumes Mährens am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts (*Quellen der Erkenntnisse über das Leben und das volkskundliche Werk der Gebrüder Mrštík*). Blanka Petráková geht auf die Bedeutung und die Lebensstationen des Universitätsprofessors Antonín Václavík (1891 – 1959), Begründer des Studienfachs Ethnologie an der Universität Brünn, ein (*Antonín Václavík und Pozlovice*). Helena Beránková befasst sich mit der Stellung eines Provinzfotografen (*Die Lokalgemeinschaft und der Fotograf – der Fotograf und die Lokalgemeinschaft /Fotoatelier Antonín Koukal in Uherský Ostroh 1921 – 1956*). Miroslav Válka schreibt über die ethnographische Gebietsgliederung (*Die Regionen Moravské Horácko, Hřebečsko und Malá Haná – ethnographische Gebiete an der ethnokulturellen Grenze*). Zum Thema der Volksbaukunst und der Wohnkultur äußern sich Alena Dunajová (*Volksarchitektur oder Volksbaukunst? Ein Beitrag zur terminologischen Diskussion*) und Marta Pastierková (*Kommunalumfeld der Gemeinde Blatnica*). Daniel Drápala befasst sich mit dem Phänomen des Wachdienstes in Südostmähren im 17. und 18. Jahrhundert (*Unter dem Namen der Mährischen Walachen und der portáš's – eine terminologische Debatte*), Martin Šimša mit den Faschingsbegehungen mit Masken (*Die Faschingsbegehung der „Kammacher“ – neue Aspekte ihrer Auslegung*). Alena Kalinová bringt eine Abhandlung zur Geschichte des Keramikstudiums im Mährischen Landesmuseum in Brünn (*Zur Erforschung der Habaner-Keramik im Mährischen Landesmuseum vor 1945*). Eva Večerková bringt ein Porträt von Růžena Šilarová (1913 – 2003), Ostereimalerin aus Brandýs nad Labem (*Die Ostereier von Růžena Šilarová*), und Hana Dvořáková befasst sich mit dem Vertreter der naiven Kunst František Diviš (1923 – 2004) aus Únanov bei Znam (*„Divišov“ – die Alltagspoesie*).

In den regelmäßigen Rubriken der Zeitschrift wird erinnert an die Jubiläen der Ethnologen Stanislav Brouček (geb. 1947) und Josef Vařeka (geb. 1927) sowie Jan Pavlík (geb. 1937), einer Persönlichkeit der Folklorebewegung der Mährischen Slowakei. Weitere Rubriken enthalten Berichte von Ausstellungen, Festivals und Buchbesprechungen.

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2007**(Journal of Ethnography 2/2007)****Published by the National Institute of Folk Culture****696 62 Strážnice, Czech Republic****tel. 00420-518 306 611, fax 00420-518 306 615****E-mail: info@nulk.cz**

Journal of Ethnography 3/2007 pays its attention to Professor Richard Jeřábek (1931 – 2006), an important personality of Czech and European ethnology and the long-year member of Journal of Ethnography's editorial board, who died just one year ago suddenly. A lot of his colleagues and students declare their support to his scientific legacy. Some of them have contributed to this issue with their essays and articles that originate from the research themes by Prof. Jeřábek: from historiography and branch theory through ethnographic zoning, ethnicity problems, graphic folk culture up to ethnographic photo and movie.

Karel Altman in his essay reminded of the importance of writers Alois and Vilém Mrštík for ethnographic study of the Moravian country at the turn of the 19th and 20th centuries (*Source of knowledge on the life and works of Brothers Mrštík*), while Blanka Petráková mentioned the importance and fate of Professor Antonín Václavík (1891 – 1959), founder of the University study of ethnology in Brno (*Antonín Václavík and Pozlovice*). Helena Beránková dealt with the position of a village photographer (*The Local Community and a Photographer – a Photographer and the Local Community / Photographic studio of Antonín Koukal in Uherský Ostroh 1921 – 1956*) and Miroslav Válka wrote about ethnographical zoning (*Moravské Horácko, Hřebečsko and Malá Haná – ethnographic regions at the ethical and cultural boundary line*). Alena Dunajová (*Folk architecture, or folk structural engineering? A contribution the terminological discussion*) and Marta Pastierková (*Community environment of the village of Blatnica*) submitted their expressions on folk architecture. Daniel Drápala (*Under the names of Valach and portas – terminological discussion*) dealt with the phenomenon of military service in South-Eastern Moravia in the 17th and 18th centuries and Martin Šimša contributed to the theme of Carnival rounds with masks (*Carnival Round of „hřebeňáři“ – new aspects of the relevant interpretation*). Alena Kalinová gave an explanation on the history of earthenware research at The Moravian Museum (*Comments on Research of the Anabaptist Earthenware at The Moravian Museum before 1945*), Eva Večerková introduced the portrayal of Růžena Šilarová (1913 – 2003), decorated Easter eggs painter from Brandýs nad Labem (*Decorated Easter Eggs by Růžena Šilarová*) and Hana Dvořáková dealt with the insist author František Diviš (1923 – 2004) from Únanov near Znojmo (*„Divišov“ – the weekday spirit*).

In the regular columns, the jubilees of ethnologists Stanislav Brouček (*1947) and Josef Vařeka (*1927) and that of Jan Pavlík (*1937), a personality of folklore movement in the Moravian Slovakia, are mentioned; furthermore, the reports of exhibitions and festivals and the reviews of new book editions are published.

